

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИЧКИ ИШЛАР ВАЗИРЛИГИ
МАЛАКА ОШИРИШ ИНСТИТУТИ**

**«ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ХОДИМЛАРИНИНГ КАСБИЙ
ҲУҚУҚИЙ ОНГИ ВА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШДА
ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ»**

Республика илмий-амалий конференция тўплами

ТОШКЕНТ-2023

УДК 343.9(571.1)(063)

«Ички ишлар органлари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришда ҳуқуқий таълимнинг ўрни» мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Тошкент: ИИВ Малака ошириш институти, 2023. – 247-б.

Масъул муҳаррир:

О.Т.Ахмедов, техника фанлар номзоди, доцент

Тузувчи ва тартиб берувчи:

Н.З.Тасимов.

Таҳрир ҳайъати:

М.И.Суванкулов, Х.А.Тураббаев, Ж.Қ.Хамраев, Д.Ж.Эшқулов

Ушбу тўпланда Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институтида **«Ички ишлар органлари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришда ҳуқуқий таълимнинг ўрни»** мавзусида ўтказилган республика илмий-амалий конференциясининг материаллари жамланган. Хусусан, тўпланда ички ишлар органлари ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти юксалтириш, ҳуқуқий тарбиясини ривожлантириш масаласида илмий тадқиқотчилар, профессор-ўқитқувчилар ва амалиёт ходимлари ўзларининг назарий ва амалий фикрлари ва тавсияларини баён қилган.

Тўпланим профессор-ўқитувчилар, илмий ходимлар, тадқиқотчилар, амалиёт ходимлари, тингловчилар ва барча қизиқувчиларга мўлжалланган

© Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти

К И Р И Ш

Маълумки, мамлакатимизда Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш демократик ҳуқуқий давлат барпо этишнинг бош мезони бўлиб келмоқда.

Юртимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларнинг самараси, тинчлик ва тараққиётнинг асосий гарови ҳам Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш билан бевосита боғлиқдир. Шунинг учун ҳам ҳаётимизнинг барча соҳа ва тармоқларида меҳнат қилаётган инсонлар, биринчи навбатда, раҳбар ходимлар, фуқароларнинг Конституция ва қонунларни пухта билиши, уларнинг ижросини тўғри ташкил этиши, бу қоидаларга бутун жамият аъзолари қатъий амал қилиши шарт бўлган муҳитни яратиш ғоят муҳим ва долзарб вазифага айланмоқда.

Ҳуқуқий маданият жамият ва шахснинг ҳуқуқий ҳолати тимсолида қабул қилиниши мумкин бўлган алоҳида ижтимоий ҳодисадир. Юксак ривожланган ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қуришни ўз олдига асосий мақсад қилиб қўйган ҳар бир давлатнинг асрий орзуси бу ўз аҳолисининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтиришдир. Ҳар қандай давлатнинг ижтимоий ривожланиши фуқароларининг ҳуқуқий маданияти билан боғлиқ бўлади. Зеро, юксак даражада ривожланган ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг ажралмас белгисидир. Юксак даражадаги ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият эса ҳуқуқий тарбиянинг маҳсули.

Мамлакатимиздаги мавжуд ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимида ички ишлар идоралари алоҳида мавқега эга бўлиб, уларга қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот ўрнатишда катта ҳажмдаги маъсулиятли вазифа юклатилган. Ички ишлар идоралари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органларга нисбатан иш ҳажми ва штат бирлиги нуқтаи назаридан ҳам жуда катта фарқ қилади. Шунингдек, ички ишлар идоралари ходимлари кундалик иш фаолиятида узлуксиз равишда, доимо халқ билан ҳамкорликда фаолият юритадилар. Мамлакатимизнинг тинчлиги, осойишталиги ва барқарор тартиботи ҳам кўп жиҳатдан ички ишлар идораларига боғлиқдир. Шундай экан, ички ишлар идоралари ходимларидан халқ билан бўлган турли хил шакллардаги муносабатларида юксак даражадаги ҳуқуқий маданият талаб қилинади.

Ички ишлар органлари ходимларида қонунга ҳурмат руҳини қарор топтириш – жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг гаровидир

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартлари ҳисобланади.

Мамлакатимиздаги мавжуд ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимида ички ишлар идоралари алоҳида мавқега эга бўлиб, уларга қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот ўрнатишда катта ҳажмдаги маъсулиятли вазифа юклатилган. Ички ишлар идоралари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органларга нисбатан иш ҳажми ва штат бирлиги нуқтаи назаридан ҳам жуда катта фарқ қилади. Шунингдек, ички ишлар идоралари ходимлари кундалик иш фаолиятида узлуксиз равишда, доимо халқ билан ҳамкорликда фаолият юритадилар. Мамлакатимизнинг тинчлиги, осойишталиги ва барқарор тартиботи ҳам кўп жиҳатдан ички ишлар идораларига боғлиқдир. Шундай экан, ички ишлар идоралари ходимларидан халқ билан бўлган турли хил шакллардаги муносабатларида юксак даражадаги ҳуқуқий маданият талаб қилинади.

Ҳуқуқий маданият жамият ва шахснинг ҳуқуқий ҳолати тимсолида қабул қилиниши мумкин бўлган алоҳида ижтимоий ҳодисадир. Юксак ривожланган ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қуришни ўз олдига асосий мақсад қилиб қўйган ҳар бир давлатнинг асрий орзуси бу ўз аҳолисининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтиришдир. Ҳар қандай давлатнинг ижтимоий ривожланиши фуқароларининг ҳуқуқий маданияти билан боғлиқ бўлади. Зеро, юксак даражада ривожланган ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг ажралмас белгисидир. Юксак даражадаги ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият эса ҳуқуқий тарбиянинг маҳсули

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти бошлиғи, т.ф.н., доцент.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонуни 2-моддасида фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш ички ишлар органларининг асосий вазифаси сифатида белгилаб қўйилганлиги жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда ички ишлар органларининг ўрни нечоғлик даражада муҳим эканлигидан далолат беради.

Мантиқий жиҳатдан қараганда ички ишлар органлари ходимлари жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни ўрнатиш каби зиммаларига юклатилган вазифаларини тўла-тўқис бажаришлари учун даставвал, ходимларнинг ўзларини касбий ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш каби долзарб вазифа турибди.

Ички ишлар органлари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришда ҳуқуқий таълимнинг масаласини ёритишда асосий эътиборни мавзунини ташкил қилувчи, бир-бири билан узвий боғлиқликда бўлган категориялар, яъни “касбий ҳуқуқий онг”, “касбий ҳуқуқий маданият” ва “ҳуқуқий таълим” тушунчасига эътибор қаратадиган бўлсак, бу аввалмбор **“касбий ҳуқуқий онг – бу ходимларни хизмат фаолиятида учрайдиган ҳуқуқий нормалар, қонунлар ҳақида тасаввур ва билимларга эга бўлиши”**, **“касбий ҳуқуқий маданият”** эса ходимларнинг хизмат фаолиятларида дуч келаётган ҳуқуқ ва қонун норма талабларига риоя қилиши, қонунга риоя қилмаган шахсларга нисбатан муросасиз булиши ва қонун устуворлигини таъминлаши, қонунни бузган шахсларга нисбатан жазони муқаррарлигини таъминлаши”, **“ҳуқуқий таълим** эса ички ишлар органлари ходимларини касбий фаолиятида лозим бўлган ҳуқуқий билимларни эгаллаши учун таълим муассасаси профессор-ўқитувчиларининг ва амалий идора ходимларининг ходимларни ҳуқуқий билимлар билан қуроллантиришга йўналтирилган хизмат фаолиятининг мажмуи сифатида қарашимиз мумкин”.

Ички ишлар органлари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришда ИИБ таълим муассаларининг назариётчи

олимлари ва амалиётчи ходимлари уларни ҳуқуқий билимларни эгаллашида ва ҳуқуқий саводхонлигини оширишдаги ҳамкорликдаги вазифаси ҳисобланади.

Ички ишлар органлари фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишлари учун авваламбор фуқароларда қандай конституциявий ҳуқуқлари борлигини билиши ёки фуқароларнинг муайян ҳуқуқларини чеклаш учун уларга қўйиладиган чекловлар меъёрларини билишлари, яъни қандай ҳолатда чеклаш мумкинлиги, оддий мисол сифатида фуқарони ички ишлар органлари ходимлари томонидан қандай асосларда ва қанча муддатга қадар ушлаб туриш мумкинлиги хусусидаги билимларни албатта, сиз билан биз таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари, бир вақтни ўзида амалий идорадаги масъул раҳбарлар ходимларнинг ҳуқуқий билимларини шакллантириш ва ҳуқуқий саводхонлигини оширишимиз ҳамда мустаҳкамлашимиз зарурдир.

Сўнгги йилларда миллий ҳуқуқ тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ҳамда малакали юридик кадрларни тайёрлаш борасида сезиларли ишлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сон Фармонида жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг асосий вазифалари сифатида *биринчидан*, давлат хизматчиларининг, шу жумладан ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириб бориш, уларда коррупция ва бошқа ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик муносабатини шакллантириш; *иккинчидан*, юридик таълимни такомиллаштириш, шунингдек, юридик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ривожлантириш; *учинчидан*, жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг илмий асосларини чуқур тадқиқ этиш каби белгиланганлиги бежиз эмас албатта.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январдаги “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-10-сон Қарорида асосий мақсадларилан бири сифатида, ички ишлар органларида содир этилиши мумкин бўлган ножўя хатти-ҳаракатлар, суиистеъмолчилик ва коррупция ҳолатларининг барвақт олдини олиш, ҳуқуқ-тартибот тизими обрўсига салбий таъсир кўрсатувчи низоли вазиятларни юзага келтирмаслик белгиланган.

Бундан ташқари, мазкур қарорда 2023 йил 1 сентябрдан бошлаб ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, йўл-патруль ва патруль-пост хизмати бўлинмалари ходимларини «Фуқаролар билан ишлаш модули» бўйича узлуксиз ўқитиш амалиётини йўлга қўйиш орқали уларнинг соҳада самарали хизмат олиб боришдаги шахсий масъулияти ошириши белгиланган.

Мазкур қарорларда белгиланган мақсад ва вазифаларни амалга ошириш ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш орқали амалга оширилади. Ходимлар мамлакатимиз қонунчилик тизими ва ундаги янгиликлар, ўзгартиш ва қўшимчалар хусусида хабардор қилинмас экан, биз қарорда белигиланган “ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш”дек ўз олдимизга қўйган мақсад ва вазифаларга эриша олмаймиз.

Ички ишлар органлари шахсий таркибини юридик маълумотга эга бўлган қисмини ҳуқуқий билимлари масаласи бизни қисман ташвишга солмаслиги мумкин, аммо тизимда хизмат қилаётган ноюридик таълим муассасаларини тамомлаган ва тўлиқ юридик маълумотга эга булмаган тоифасига эса алоҳида эътиборда булиши шарт ва зарурдир. Биз асосан ҳуқуқий таълим беришда мазкур контингентни ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга алоҳида эътибор беришимиз лозим бўлади. Чунки мазкур ноюридик таълим муассасаларини тамомлаган ва тизимда хизмат қилаётган ходимлар ҳам кундалик фаолиятида фуқаролар билан

ҳуқуқий масалада рўбарў келади ҳамда уларда ҳуқуқий билимларнинг етарли даражада эмаслиги фуқаролар билан низоли вазиятларни юзага келтиради ва бу эса ўз навбатида ички ишлар тизими обрўсига путур етказди. Бунга яққол мисол сифатида ички ишлар органлари ходимларининг фуқаролар билан ностандарт вазиятларда юзага келаётган ҳолатлар бўйича ижтимоий тармоқдаги хабарларда кўришимиз мумкин. Шу сабабли бугун конференцияда қўйилган мавзумизни нечоғлик даражада долзарблиги бўйича ҳеч кимда шубҳа ўйғотмайди деб ўйлайман.

*И.Исмаилов**

Жамоат хавфсизлиги таъминлаш тизимида ҳуқуқий таълим ва тарбияни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари

Инсоният тарихида хавфсизлик шахс, жамият ва давлат учун барча даврларда ҳам сув ва ҳаводек зарур бўлган ҳаётининг эҳтиёж бўлиб келган. Бугунги глобаллашув, шиддатли ўзгаришлар юз бераётган, шунингдек таҳдид ва тажовузлар кўпайиб ҳамда кучайиб бораётган мураккаб шароитда миллий хавфсизликнинг ажралмас таркибий қисми бўлган жамоат хавфсизлигини таъминлаш ҳар қандай жамиятнинг олдида турган энг долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Жамият ижтимоий ҳаётининг барча йўналишларида амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар натижасида жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг мавжуд ва вужудга келаётган таҳдид ҳамда тажовузларга муносиб жавоб бераоладиган самарали тизимни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, 2021-2022 йилларда қабул қилинган бир қатор қонун[1] ва қонунчилик ҳужжатларига[2] мувофиқ жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг мутлақо янги механизми ва тартиблари жорий этилиб, давлат органларининг фуқаролик жамияти институтлари билан мақсадли ва тизимли ҳамкорлиги йўлга қўйилмоқда.

Мустақиллик йилларида жамоат хавфсизлигини таъминлаш учун бевосита масъул бўлган давлат органлари тизимида ҳам туб ислоҳотлар

амалга оширилди ва янги институционал тузилмалар ташкил этилиб ҳамда фаолияти йўлга қўйилиб, уларни тартибга солувчи қонунлар қабул қилинди[3].

Дастлаб туризм ривожланган ҳудудларда[4], Тошкент шаҳрида[5], кейинчалик қолган барча ҳудудларда[6], транспорт ҳамда туризм объектларида[7], Тошкент вилояти минтақасида[8] жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўйича туб ислоҳотлар ўтказилди, бу соҳада асосий масъул субъект ҳисобланган ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари амалга оширилиб[2], “хавфсиз пойтахт”[9], “обод ва хавфсиз маҳалла” [10], “хавфсиз хонодон”, “хавфсиз ҳовли” ”[11] концепциялари, “фуқаробай”, “оилабай” ва “маҳаллабай” ишлаш тизимлари жорий этилди, жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини ривожлантириш стратегиясига мувофиқ олти устувор йўналишларда[2], шунингдек йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасида[12] комплекс чора-тадбирлар амалга оширилиши таъминланмоқда.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, мамлакатимиздаги тинчлик ва осойишталик, барқарорлик миллий ва халқаро экспертлар томонидан сўнгги йилларда инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш, қонун устуворлиги ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимида амалга оширилаётган тизимли ислоҳотларнинг амалий натижаси сифатида эътироф этилмоқда.

Янги Ўзбекистонда амалга оширилган Конституциявий ислоҳотлар мамлакатнинг барча ҳудудларида, ҳар бир маҳаллада жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида тизимга замонавий илғор тартиб ва механизмларни, ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, масъул давлат органлари ҳамда давлат ва фуқаролик жамияти ўртасида самарали ҳамкорликни йўлга қўйишни сифат жиҳатдан миллий кадриятларга асосланган замонавий усул ва шаклларини ишлаб чиқишни тақозо этмоқда.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, амалга оширилган ислоҳотлар ва амалга оширилаётган чора-тадбирларга қарамасдан Ўзбекистонда жамоат

хавфсизлигини назарий, ҳуқуқий, ташкилий-тактик жиҳатдан таъминлаш ҳамда соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш орқали тизимни рақамлаштириш билан уйғунликда аҳолининг, айниқса ўсиб келаётган келажак авлоднинг, шунингдек жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳаси учун тайёрланаётган кадрларнинг ҳуқуқий билим ва тарбиясини ривожлантириш, уларда юксак ҳуқуқий онг ва маданиятни шакллантириш бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда.

Мазкур долзарб вазифаларни самарали амалга ошириш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сон фармони ва унинг 1-иловасига мувофиқ тасдиқланган “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Концепцияси”да жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири эканлиги, шунингдек сўнгги йилларда миллий ҳуқуқ тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ҳамда малакали юридик кадрларни тайёрлаш борасида сезиларли ишлар амалга оширилганлиги қайд этилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мазкур ҳужжатда жамиятда инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат муносабатини шакллантиришга, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлиги даражасини оширишга тўсқинлик қилувчи бир қатор муаммо ва камчиликлар сақланиб қолинаётганлиги ҳам эътироф этилган [13].

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясида аҳолининг ҳуқуқий онги ва сиёсий-ҳуқуқий маданиятини, сиёсий ҳамда ижтимоий фаоллиги, фуқаролик масъулиятини ошириш асосида мамлакатда ҳуқуқий жамиятни барпо этиш ва мустаҳкамлаш жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги миллий манфаатлардан бири сифатида белгиланган[2].

Бундан ташқари Янги Ўзбекистон Тараққиёт стратегиясининг “Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш” деб номланган 70-мақсадида ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтириш унга эришишни таъминлашга қаратилган асосий вазифаларда бири сифатида кўрсатилган[14].

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, Ўзбекистонда бугунги кунда жамият ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш тизимини такомиллаштириш зарурати қуйидагилар билан тақозо этилмоқда:

биринчидан, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шарт эканлиги;

иккинчидан, ҳуқуқий таълим ва тарбия борасидаги ишлар тизимли ва узвий олиб боришга бўлган талабнинг юқорилиги;

учинчидан, ҳуқуқий таълим ва тарбия борасидаги ишлар тизимли ва узвий олиб боришга бўлган талабнинг юқорилиги;

тўртинчидан, оила, маҳалла ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг ҳуқуқий таълим ва тарбиядаги иштироки етарлича таъминланмаганлиги;

бешинчидан, ёшларнинг ҳуқуқий таълими ва тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантиришга комплекс ёндашиш талаби;

олтинчидан, шахсда қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик ҳиссини уйғотиш ишига комплекс ёндашиш талаби;

еттинчидан, аҳолининг ҳуқуқий билимларини оширишга доир вазифаларнинг умумий тусда белгиланганлиги ҳамда уларни амалга оширишнинг аниқ таъсирчан механизми мавжуд эмаслиги.

Тадқиқотлар ва амалиёт шуни кўрсатмоқдаги, бугунги кунда жамоат ҳавфсизлигини таъминлаш соҳасида жамият ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий

маданиятини юксалтиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилар ҳисобланади:

биринчи йўналиш, оилаларнинг болаларда ҳаёт хавфсизлигига оид ҳуқуқий билим ва кўникмаларни шакллантиришнинг шакл ва усулларини ҳамда механизмларини ривожлантириш;

иккинчи йўналиш, хавфсиз таълим тизимининг «ўқувчи, ўқитувчи ва ота-она»ларда хавфсиз муносабат ва ҳаётга оид ҳуқуқий билим ҳамда кўникмаларни шакллантиришни ривожлантириш;

учинчи йўналиш, аҳолига хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият олиб боровчи шахсларнинг хавфсиз мулоқат ва муносабатни таъминлашга оид ҳуқуқий билим ҳамда кўникмаларни шакллантиришни ривожлантириш;

тўртинчи йўналиш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасига кадрлар тайёрловчи таълим муассасаларининг курсант ва тингловчиларида ҳуқуқий билим ҳамда кўникмаларни шакллантиришни ривожлантириш;

бешинчи йўналиш, жамоат хавфсизлигини таъминловчи субъектлар ходимлари ва ҳарбий хизматчиларининг касбий фаолиятига оид ҳуқуқий билим ҳамда кўникмаларни шакллантиришни ривожлантириш;

олтинчи йўналиш, оммавий ахборот воситалари, фуқаролик жамияти институтлари вакиллариининг жамоат хавфсизлигини таъминлашга ва касбий фаолиятига оид ҳуқуқий билим ҳамда кўникмаларни шакллантиришни ривожлантириш.

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясини самарали амалга оширишнинг асосий шартларидан бири бўлган жамиятда юксак ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга эришиш биринчи навбатда ҳуқуқий таълим ва тарбияни ривожлантириш:

биринчиси, маънавий ва ҳуқуқий таълим ҳамда тарбия уйғунликда амалга ошириладиган узликсиз жараён бўлиб, у болалиқдан бошланиб “оила – мактабгача таълим – мактаб – ўрта махсус ва олий таълим – меҳнат жамоасида” инсон ҳаёти давомида унинг барча соҳаларига, шу жумладан “шахс, жамият, давлат” хавфсизлигини таъминлашга оид ахлоқ ва ҳуқуқ

нормалари талабларининг мазмун-моҳиятини англаш, тушуниш ҳамда уларга риоя этиш бўйича зарур билим ва кўникмаларни эгаллаш орқали таъминлаш;

иккинчиси, ҳуқуқий таълим ва тарбия инсоннинг ёши, таълим ва касбий фаолият йўналиши, жамиятдаги ҳақиқий вазият, яъни мавжуд таҳдид, хавф-хатар ва улар билан боғлиқ жараёнларни инобатга олган ҳолда мунтазам, тизимли ва комплекс амалга оширилиш;

учинчиси, ҳуқуқий таълим ва тарбия педагогика, психология ва юриспруденция фанларининг таълимотлари ва методологияси талаблари асосида, шунингдек миллий кадриятларга таянган ҳолда ишлаб чиқилган ҳамда замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланишни назарда тутувчи усул ва шаклларни уйғунликда қўллаш;

тўртинчиси, ҳуқуқий таълим ва тарбияни амалга оширишда, айниқса болалиқдан оилада, маҳаллада, таълим муассасасида, жамоат жойларида, жамиятда ва давлатда ўз ҳуқуқ ва бурчлари нималардан иборат нималардан иборат эканлиги, уларни белгилловчи одоб-ахлоқ ва ҳуқуқ нормаларини оддий мисоллар асосида, кўргазмали воситалардан кенг фойдаланган ҳолда тушунтириб бориш орқали шахсий манфаатлар ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш билим ва кўникмаларини сингдириш;

бешинчиси, оилада, мактабгача таълим муассасасида, мактабда, ўрта-маҳсус ва олий таълимда, ҳар бир касб йўналишида, яъни инсон ҳаётининг ҳар бир босқичида у иштирок этаётган ижтимоий муносабатлар мазмун-моҳиятидан келиб чиққан ҳолда улар билан олиб бориладиган ҳуқуқий таълим ва тарбиянинг ўзга хос ёндашув асосида ишлаб чиқилган усуллар, шакллар ва механизмларни кенг қўллаган тарзда бевосита мутахассислар томонидан амалга оширилиш каби методологик аҳамиятга эга бўлган қоидаларга риоя этишни талаб қилади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларини ҳаётга жорий этиш, хусусан Ўзбекистоннинг суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат сифатида “инсон – жамият – давлат” хавфсизлигини таъминлаш орқали

қонун устуворлиги ва қонунийликни мустақамлашнинг асосий шартларидан бири бўлган “жамиятда ҳуқуқий онг ва маданиятни юқлалтириб бориш” бевосита унинг барча буғинларида маънавий ва ҳуқуқий таълим ҳамда тарбияни тизимли ривожлантириб боришни талаб қилади.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикасининг: 2021 йил 15 декабрдаги “Фавқулодда ҳолат тўғрисида”ги қонуни. <https://lex.uz/uz/docs/5774840>; 2022 йил 15 апрелдаги “Қирбержавфсизлик тўғрисида”ги қонуни. <https://lex.uz/uz/docs/5960604>; 2022 йил 15 июндаги “Қўриқлаш фаолияти тўғрисида”ги қонуни. <https://lex.uz/docs/6066682>; 2022 йил 17 августдаги «Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида»ги <https://lex.uz/docs/6161244>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жинойтчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сонли Фармони <https://lex.uz/docs/5344118>; 2021 йил 29 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-27-сон фармони. <https://lex.uz/uz/docs/5749291>

3. Ўзбекистон Республикасининг: 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонуни. <https://lex.uz/docs/3027843>; 2020 йил 18 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси тўғрисида”ги қонуни. <https://lex.uz/docs/5128310>; 2018 йил 5 апрелдаги “Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги қонуни. <https://lex.uz/docs/3610935>; 2021 йил 6 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги қонуни. <https://lex.uz/docs/5491505>

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 23 ноябрдаги “Бухоро, Самарқанд, Хива ва Шаҳрисабз шаҳарларида хавфсиз

туризмни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 939-сон қарори
<https://lex.uz/ru/docs/3422675>

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 февралдаги «Тошкент шаҳрида жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш тўғрисида»ги ПҚ-3528-сонли қарори
<https://lex.uz/docs/3556832>; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 июндаги “Тошкент шаҳрида жамоат тартибини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3786-сон қарори. <https://lex.uz/docs/3786903>

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 декабрдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4075-сон қарори
<https://lex.uz/docs/4124831>.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 мартдаги “Транспорт ва туризм объектларида жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг самарали тизимини жорий этишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4229-сон қарори <https://lex.uz/docs/4229310>;

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 майдаги «Тошкент вилоятида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари куч ва воситаларини бошқаришнинг сифат жиҳатдан янги тизимини жорий этиш тўғрисида»ги ПҚ-4343-сон Қарори // <https://lex.uz/docs/4355767>;

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 августдаги “Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида лойиҳа бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-3245-сон қарори <https://lex.uz/docs/3324016>

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш,

маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сон фармони <https://lex.uz/docs/4740345>

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги «Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5050-сон қарори. // <https://lex.uz/ru/docs/5353841>

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 4 апрелдаги “Автомобиль йўлларида инсон хавфсизлигини ишончли таъминлаш ва ўлим ҳолатларини кескин камайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-190-сон қарори. // <https://lex.uz/docs/5937573>; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 30 июлдаги “Йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасини илмий-методик таъминлаш, йўлларда эксплуатация-монтаж фаолиятини тартибга солиш ҳамда “Хавфсиз йўл” интексини юритиш амалиётини жорий этиш тўғрисида”ги ПҚ-415-сон қарори. // <https://lex.uz/ru/pdfs/6136750>

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сонли Фармони <https://lex.uz/docs/4149765>;

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-5618-сонли Фармони <https://lex.uz/docs/5841063>

Профессионализм и правовая культура

В юридической литературе правовая культура рассматривается как категория, включающая не только социально–психологические процессы, протекающие в обществе, но юридически значимое поведение членов общества, правовую деятельность, практику функционирования правовых институтов¹. Значит, важнейшим элементом, определяющим зрелость правовой культуры, является уровень развития правовой деятельности. Последняя состоит из теоретической (деятельность ученых–юристов) и практической (правотворческая и правоприменительная деятельность). Поскольку правовая культура общества во многом зависит от уровня и качества юридической деятельности, то ею должны заниматься компетентные в юридическом и многих других отношениях лица с соблюдением юридических процедур и принципов.

По мнению А. А. Матюхина, правовую культуру можно представить в виде институционально–функциональной модели, состоящей из следующих компонентов: а) правовые нормы и институты; б) правовое поведение и правоотношения; в) правосознание; г) правотворчество (результат действия специализированного правосознания и важнейший источник правовых норм и институтов); д) правоприменение; е) правовая наука и философия права (научно–теоретическая, понятийная форма правосознания, которая опредмечивается в правотворчестве и правоприменении); ж) юридическое образование (правовое просвещение, самосохранение правовой культуры; способ самовоспроизводства «корпорации юристов» как носительницы наиболее развитых форм правовой культуры)².

* Доктор юридических наук, профессор (ТГЮУ)

¹ См.: Саидов А., Тожионов У. Хукукий маданият назарияси. Икки жилдли. 2–жилд. – Т., 2001. – С. 36; Таджиханов У. Т. Мустакиллик, хукукий мафкура ва Конституция. – Т., 1996. – С. 56–57.

² См.: Матюхин А. А. Государство в сфере права (институциональный подход): Автореф. дис. ... д–ра юрид. наук. – Алматы, 2001. – С. 25–26

Повышение уровня правовой культуры предполагает, с одной стороны, повышение правосознания и совершенствование юридической практики, а с другой — надлежащее кадровое обеспечение правоохранительных органов. Было бы утопичным желание сделать каждого чиновника юристом. Но преодолеть юридическую безграмотность и правовой нигилизм — это одно из условий развития правовой культуры. Отсюда вытекают задачи для тех, кто по роду своей деятельности обязан иметь необходимый их минимум. Это следующие задачи:

- умение ориентироваться в основных началах и принципах государственно–правовой жизни;
- наличие базовых правовых знаний;
- владение основами правил и навыков законодательной техники.

Что же представляет собой правовая культура сотрудника правоохранительного органа либо другого государственного служащего? Это в первую очередь совокупность методов, знаний, ценностей, умений и навыков, позволяющих принимать качественные и эффективные правовые акты. Это система этико-правовых ценностей, основанных на высокой юридической грамотности и квалификации, позволяющих вырабатывать такие разумные правовые решения, которые бы отвечали действительным потребностям юридической практики. Другими словами, профессионализм есть культура служебной, юридической деятельности, базирующаяся на высокой правовой культуре.

Профессионализм сотрудника как комплексное социально–правовое явление состоит, на наш взгляд, из следующих компонентов:

- 1) общая культура, представляющая собой систему общечеловеческих духовно-нравственных ценностей, основанная на определенном уровне знаний, умений и навыков всесторонне развитого человека;
- 2) правовая культура, составляющая систему взглядов, ценностей, идей, знаний, чувств и переживаний относительно права. Ведь, как гласит классическая теория права, правовая культура включает в себя собственно

право, правосознание, правовую практику и ряд других компонентов. Она предполагает наличие правовой грамотности, уважения к праву, высокую правовую активность и правосознание;

3) организационная культура, т.е. совокупность правил и принципов эффективной и умелой организации процесса разработки и принятия управленческих (в данном случае правовых) решений. Это эффективная бюрократия (в позитивном смысле этого слова), высокий профессионализм государственного служащего.

На уровень правовой культуры, как нам представляется, влияет уровень знаний и навыков применения правил юридической техники. Умение грамотно составить текст правового акта, хорошая ориентация в довольно сложных вопросах языка и стиля законов – свидетельство высокой правовой культуры сотрудника. По нашему мнению, именно высокая правовая культура и профессионализм позволяют сотрудникам правоохранительных органов успешно выполнять свои функции.

Однако, чтобы стать действительным профессионалом, им необходимо обладать многими качествами, навыками и отвечать определенным требованиям. Возникает вопрос: что следует понимать под профессионализмом в данном случае?

Профессия – это формируемая системой образования совокупность определенных знаний, умений и навыков, это род трудовой деятельности человека, обладающего вышеуказанными качествами. Профессионализм содержит две основные характеристики: с одной стороны мастерство, которым обладают специалисты своего дела, с другой – ценности и идеалы, то, что конституирует данную профессию¹. Значит, профессионал – это человек владеющий знаниями и мастерством в определенной сфере жизнедеятельности. Конечно же, этого профессионала нужно формировать.

¹ См.: Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность. – М., 1997. – С. 37.

Во многом формирование профессионального юриста – это результат их самообразования и повседневной юридической практики.

Что представляют собой модель профессионала – сотрудника правоохранительных органов, какими качествами он должен обладать? Во-первых, сотрудник – прежде всего личность, которую характеризует высокий уровень нравственности и морали, составляющих суть юридической деятельности. Во-вторых, он должен обладать коммуникабельностью, знанием и пониманием сути правовых процессов и проблем. Другими словами, это должна быть глубоко социальная личность. В-третьих, ему должны быть присущи обширные юридические знания, хорошие навыки правовой техники, высокий уровень правовой культуры и правосознания. Наличие приведенных и некоторых других качеств и навыков у сотрудника правоохранительных органов дает возможность назвать его профессионалом, специалистом своего дела.

Итак, профессионал – это специалист, прошедший специальное обучение, владеющий знаниями и практическими навыками в юридической деятельности. Понятно, что правоохранительная функция не может быть успешно решена непрофессионалом, лицом, не владеющим специальными познаниями и навыками. Профессионализм государственных служащих, т.е. лиц, работающих по найму в государственных органах и занимающих в них государственные должности, предполагает наличие образования в соответствующей сфере, часто - юридического. Причина этого вытекает из самой природы правоохранительной деятельности.

Сегодня правоохранительные органы имеют сложную организационную систему, особую внутреннюю структуру и осуществляют целый ряд специальных функций. Для повышения уровня профессиональной подготовки функционируют образовательные учреждения. Так, в системе МВД для формирования профессионалов создана комплексная система их обучения, повышения квалификации и переподготовки. В Институте повышения квалификации МВД сотрудники на системной основе достигают

требуемого уровня квалификации, повышают уровень правовых знаний и навыков.

В процессе формирования сотрудника–профессионала особое внимание должно быть уделено освоению процедур подготовки и принятия правовых актов, методике разработки и оформления служебных и процессуальных документов, составлению, разъяснению и толкованию правовых актов. Они должны хорошо ориентироваться в законодательстве, в том числе в вопросах согласованности и преодоления противоречий законов и подзаконных актов, способах их реализации.

Итак, видится несколько направлений обеспечения профессионализма сотрудников и повышения их правовой культуры. Первое – совершенствование механизма их юридической и служебной подготовки. Второе – обучение сотрудников, не имеющих юридического образования, основам юриспруденции и юридической техники. На наш взгляд, в понятие правовой культуры сотрудника также входит такое качество, как правовой опыт. Правовой опыт можно определить как систематизированный результат восприятия и освоения сотрудником всего многообразия правовых явлений, процессов и действий. Юридическая практика тесно связана с правовым опытом, основывается на нем. Итак, можно выделить ряд общих требований к правовой культуре сотрудников: компетентность и профессионализм.

Исходя из изложенного, можно утверждать, что правовая культура сотрудника, обусловленная специфическими условиями, характером и потребностями правоохранительной деятельности, оказывает на него ценностно-мотивационное влияние, обеспечивает качество и эффективность его деятельности, помогает повышению уровня его профессионализма, способствует результативному выполнению им служебных задач и функций.

Инсон ҳуқуқларига оид саводхонликни ошириш – ички ишлар органлари ходимларининг қонунийликни таъминлашнинг гарови

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг кўламли ислоҳотлар миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик муҳитини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратди³.

Жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, ҳуқуқий демократик давлат куриш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлардан кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шarti ҳисобланади.

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш – халқимиз учун фаровон ҳамда муносиб турмуш шароитини яратиб беришга қаратилган демократик ислоҳотларнинг бош мезони ва олий қадриятидир.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев ҳам, “Асосий қомусимиз кафили сифатида Конституция ва қонунларнинг талабларини сўзсиз бажариш, “Инсон қадри учун” деган устувор тамойилни тўла рўёбга чиқариш бундан буён ҳам фаолиятимизнинг бош мезони бўлиб қолади... Инсон қадри деганда, биз ҳар бир фуқаронинг тинч ва хавфсиз ҳаёт кечиришини, унинг

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси бошлиғи, ю.ф.н., доцент.

*Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси ихтисослаштирилган ўқув маркази, Жамоат хавфсизлиги таъминлаш ва ҳуқуқий тайёргарлик цикли катта ўқитувчиси.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” Фармони, 07.02.2017 йилдаги ПФ-4947-сон.

фундаментал ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашни назарда тутамиз....”, деб таъкидлаган⁴.

2022 - 2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси”нинг биринчи муҳим устувор йўналиши “Инсон қадрини юксалтириш ва эркин фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этиш” деб белгиланиши ҳам мамлакатимизда инсон ҳуқуқларига нечоғлик даражада аҳамият берилаётганлигидан далолат беради⁵.

Сўнгги йилларда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг қонунчилик ва ташкилий-ҳуқуқий базасини мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларни миллий қонунчилигимизга имплементация қилиш ҳамда халқаро мажбуриятларни бажариш, шунингдек, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалари юзасидан халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни фаоллаштиришга доир тизимли ишлар олиб бориш мақсадида 22.06.2020 йил куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6012-сон Фармони қабул қилинди⁶.

ПФ-6012-сон Фармон билан “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегияси”, “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегиясини амалга ошириш бўйича «Йўл харитаси», “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқлари бўйича устав органлари ва шартномавий кўмиталари хабарномалари ва қарорларини кўриб чиқиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси давлат органларининг ўзаро ҳамкорлик қилиш тартиби тўғрисидаги низом” тасдиқланди.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар

⁴ Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз//<https://president.uz/uz/lists/view/4743>.

⁵ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон

⁶ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.06.2020 й., 06/20/6012/0953-сон.

профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича республикада яхлит ҳуқуқий тизим яратилган бўлиб, унда ички ишлар органлари муҳим ўрин эгаллайди.

Зеро, жамоат хавфсизлиги тушунчасининг тағ замирида эса жамиятнинг қонунга хилоф тажовузлар, ижтимоий ва миллатлараро низолар, ғавқулодда вазиятлар ва бошқа таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолати бўлиб, у жамиятнинг барқарор ривожланишига хизмат қилади ҳамда инсоннинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари рўёбга чиқарилишини таъминлайди.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегиясининг шахсий ва сиёсий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш соҳасидаги устувор йўналиши сифатида шахсий ва сиёсий ҳуқуқларига оид халқаро шартномалардан келиб чиқадиган мажбуриятларнинг бажарилиши юзасидан давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг масъулиятини ошириш белгиланган бўлиб, бу бевосита ички ишлар органлари учун ҳам тааллуқли эканлиги ҳаммамизга маълум.

Ички ишлар органлари мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминловчи алоҳида аҳамиятга эга бўлган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органи ҳисобланади.

Зеро, “Ички ишлар органлари тўғрисидаги”ги қонунда фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ички ишлар органларининг асосий вазифаси (2-модда), фаолиятининг асосий йўналиши (4-модда) ва фаолиятининг асосий принципи (8-модда) сифатида белгилаб қўйилганлиги⁷, инсон ҳуқуқлари масаласи ички ишлар органлари фаолияти учун нечоғлик даражада муҳим эканлигидан ва фаолиятининг бош мезони эканлигидан далолат беради.

“Ички ишлар органлари тўғрисидаги”ги қонуннинг 8-моддаси “Фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этиш ҳамда ушбу ҳуқуқлар, эркинликлар ва қонуний манфаатларни ҳурмат

⁷ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 38-сон, 438-модда;

қилиш принципи” деб номланган бўлиб, ушбу қонун нормасида ички ишлар органлари ўз фаолиятини фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этиш ҳамда ушбу ҳуқуқлар, эркинликлар ва қонуний манфаатларни ҳурмат қилиш асосида амалга ошириши, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари уларнинг жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, ҳимоя қилинишини таъминлаши белгилаб қўйилган.

1984 йил 10 декабрда БМТ қабул қилган Қийноқларга солишга ва муомалада бўлиш ва жазолашнинг бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни таҳқирловчи турларига қарши конвенцияни 1995 йил 31 август куни ратификация қилганидан сўнг, конвенциядаги халқаро ҳуқуқ нормалари миллий қонунчиликка имплементация қилинган бўлиб, бунинг амалий ифодасини “Ички ишлар органлари тўғрисидаги”ги қонуннинг 8-моддасидаги “Қийноқларга солиш, зўравонлик қилиш, бошқа шафқатсиз ёки инсон кадр-қимматини камситадиган тарзда муомалада бўлиш ички ишлар органи ходимига тақиқланади⁸. Ички ишлар органининг ходими фуқарога қасддан оғриқ, жисмоний ёки маънавий азоб етказиладиган хатти-ҳаракатларга чек қўйиши шарт” деб белгилаб қўйилган нормасида кўришимиз мумкин.

Бош қомусимизда белгилаб қўйилганидек, Ўзбекистон халқаро ҳуқуқнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида халқаро ҳуқуқ нормаларнинг устуворлигини тан олган ҳолда Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий стратегиясининг асосий йўналишларидан бири бўлган халқаро ҳуқуқ принциплари, нормалари ҳамда Ўзбекистоннинг халқаро шартномалари судлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан кенг қўлланилиши, халқаро ҳуқуқ устуворлиги принципини амалга оширишнинг самарали механизмини яратиш деб белгиланган. Шу сабабли миллий қонунчилигимизда ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида “Хабеас корпус”

⁸ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 38-сон, 438-модда;

институти, “Миранда қоидалари”, “Нельсон Манделла қоидалари”, “Махбусларни сақлаш бўйича минимал қоидалар”, “Бангкок қоидалари”, “Гендер тенглиги”, “Бола ҳуқуқлари” ва бошқа шу сингари инсон ҳуқуқларига оид халқаро стандарт талабларига ички ишлар органлари ходимлари ўзларининг хизмат фаолиятларида амал қилиши лозим бўлади.

Мазкур халқаро стандартларга риоя қилишимиз учун эса ички ишлар органлари ходимларини етарли даражада ҳуқуқий билимлар билан қуроллантиришимиз, уларнинг ҳуқуқий билимлари ва саводхонлигини оширишимиз, айниқса инсон ҳуқуқларига оид ҳуқуқий билимлар ва халқаро ҳуқуқ нормаларига оид хабардорлик даражасига алоҳида эътибор бериш талаб этилади. Чунки, халқаро стандартга амал қилиш учун дасталаб ходим мазкур халқаро стандартни мазмун ва моҳиятини тушиниб олиши, яъни ҳуқуқий онгли ва ҳуқуқий маданиятли бўлиши лозим.

Ички ишлар органлари ходимларини инсон ҳуқуқлари борасида ҳуқуқий билимларини ошириш ҳозирги кундаги долзарб масалалардан бири эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Чунки, ички ишлар органлари жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш жараёнида аксарият ҳолларда ҳуқуқбузарлик ва жиноят содир қилган шахслар билан рўбарў келади ва айрим ҳолатларда уларни айрим ҳуқуқ ва эркинликларини қонуний равишда чеклашга мажбур бўлади. Ички ишлар ходимлари хизмат нуқтаи назаридан фуқаролар билан зиддиятли муносабатларда бўлади, натижада ходимларнинг қонуний фаолиятлари устидан шикоят қилиш ҳолатлари тез-тез учраб туради. Бундай ҳолатларда эса қонунларни тўғри қўллашлари учун инсон ҳуқуқларига оид норма талабларини билишлари зарурий талабдир.

Ички ишлар органлари ходимлари ўзларининг ҳуқуқий билимларини мустақил ўрганиш орқали ўзлаштириб олишлари мумкин, аммо иш ҳажмининг кўплиги, доимий равишда иш билан бандлиги сабабли, мустақил равишда инсон ҳуқуқларига оид ҳуқуқий саводхонлигини оширишга имкони бўлмайди, айрим ҳолларда вақт бўлган тақдирда ҳам қонун нормаларнинг

мазмун-моҳиятини тўлиқ тушунавермайди, чунки ходимларнинг барчаси ҳам юридик маълумотга эга эмас.

Миллий стратегиянинг Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартларни қонунчиликка ва ҳуқуқни қўллаш амалиётига имплементация қилишнинг устувор йўналишида Ўзбекистон томонидан ратификация қилинган халқаро шартномаларнинг мазмуни тўғрисида аҳоли ҳамда давлат органлари вакилларининг хабардорлигини ошириш белгиланган бўлиб, ички ишлар органлари тизимида ходимларни ҳуқуқий саводхонлигини ошириш бўйича ички ишлар органларида тизимли равишда ташкил этилган маънавий-маърифий ўқув машғулотида масъул раҳбарлар ёки маърифат машғулотида жалб этилган мутахасис маърузачилар томонидан қонун нормаларининг мазмуни етказилсада, аммо бу ажратилган вақт ходимларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш учун етарли бўлмайди. Айниқса, инсон ҳуқуқларига оид халқаро стандартларнинг мазмун ва моҳиятини битта машғулоти доирасида ходимларга тушинтириб бериш учун камлик қилади.

Миллий стратегиянинг инсон ҳуқуқлари соҳасида ҳуқуқий саводхонликни ошириш, жумладан бу борада ахборот тарқатиш, таълим бериш фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича устувор йўналишлардан бири сифатида инсон ҳуқуқлари ва гендер масалалари бўйича узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш, жамиятда қонунга ҳурматни шакллантиришнинг замонавий усуллари жорий этиш белгиланган бўлиб, ички ишлар вазирлиги тизимидаги олий таълим муассасаси бўлган ИИВ Академияси “Давлат ва ҳуқуқий фанлар ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш” кафедраси томонидан инсон ҳуқуқларига оид назарий билимлар кундузги, сиртқи ва магистратура босқичида тингловчиларга берилади, аммо бутун ички ишлар органлари тизимидаги ходимларни ўқитишни қамраб ола олмайди.

Ички ишлар вазирлиги Малака ошириш институтида бошланғич тайёргарлик, қайта тайёрлаш, малака ошириш ва махсус курсларда кундузги,

масофавий ва сайёр шаклдаги ўқув машғулотларда инсон ҳуқуқларига оид билимлар берилсада, аммо ижтимоий-гуманитар, юридик, махсус-касбий, ахборот-технологиялар, жисмоний ва жанговар соҳага оид билимлар учун ажратилган жами ўқув соатлари тақсимотида етарли даражада ўқув машғулотлари ўтиш учун имкон бўлмайди.

Шиддат билан ўзгараётган Янги Ўзбекистонда қабул қилинаётган янги миллий қонунчилик билан бир вақтда ратификация қилинаётган инсон ҳуқуқларига оид халқаро стандартларнинг мазмун ва моҳиятини ички ишлар ходимларига ўз вақтида тушунарли тарзда етказиш ҳозирги кундаги ички ишлар органлари таълим муассасаларининг олдида турган долзарб вазифалардан биридир.

Зеро, ходимларни инсон ҳуқуқларига оид билимлар билан қуроллантирмасдан туриб, улардан инсон ҳуқуқларини ва эркинликларини ҳимоя қилишни ёки ўзларини хизмат фаолиятлари жараёнида инсон ҳуқуқларига риоя этишларини талаб этишимиз биров ўринсиздир.

ИИВ Малака ошириш институтида 2022 йилнинг 11 ой якуни бўйича 32.340 нафар ички ишлар орган ходимлари бошланғич тайёргарлик, қайта тайёрлаш, малака ошириш ва махсус курслардаги кундузги, масофавий ва сайёр шаклдаги ўқув машғулотларда таълим олганлигини инобатга олган ҳолда ички ишлар органлари ходимларини инсон ҳуқуқларига оид билимлар беришни такомиллаштириш мақсадида алоҳида муқаддам ИИВ Академиясида академик А.Х.Саидов республикада биринчилардан бўлиб, мустақил кафедра сифатида тамал тоши қўйган “Ички ишлар органларида инсон ҳуқуқлари назарияси ва амалиёти” кафедрасини ташкил қилиб, мазкур кафедра доирасида ички ишлар органлари ходимларга инсон ҳуқуқларига оид халқаро стандартлар бўйича билимлар берилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 22 июндаги ПФ-6012-сон Фармони⁹ билан тасдиқланган Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегиясининг 3-банди, 3-хатбошисида белгиланган “олий таълим муассасалари ҳамда кадрларни, шу жумладан судьялар ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш ўқув марказларида, шунингдек, мактабгача таълим ва умумтаълим муассасаларида, академик лицей ва коллежларда «Инсон ҳуқуқлари», «Аёллар ҳуқуқлари», «Бола ҳуқуқлари» ўқув курсларини жорий этиш” чора-тадбирлар талаби ҳам шундан иборат.

Бундан ташқари, мазкур “Ички ишлар органларида инсон ҳуқуқлари назарияси ва амалиёти” кафедраси ўз фаолиятини Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ билан бевосита ҳамкорликда амалга оширилса янада самарали бўлар эди.

Шунингдек, Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий Марказ томонидан халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликда ўтказилаётган инсон ҳуқуқлари бўйича семинар-тренинглар ИИВ Малака ошириш институти базасида ёки ўзаро ҳамкорликда ўтказилса фойдадан ҳоли бўлмасди, семинар-тренингдаги мастер-классда иштирок этган ички ишлар органлари ходимлари тренер сифатида олган билимларни, ҳудудий ва соҳавий ички ишлар органларидаги ҳамкасбларига тарғибот қилиш орқали, бошқа ходимларни ҳам инсон ҳуқуқларига оид саводхонлигини оширишга эришган бўлар эди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” Фармони, 07.02.2017 йилдаги ПФ-4947-сон.

2. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз
[//https://president.uz/uz/lists/view/4743](https://president.uz/uz/lists/view/4743).

⁹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.06.2020 й., 06/20/6012/0953-сон.

3. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й.,
06/22/60/0082-сон

4. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.06.2020 й.,
06/20/6012/0953-сон.

5 Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 38-сон,
438-модда;

6. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 38-сон,
438-модда;

7. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.06.2020 й.,
06/20/6012/0953-сон.

*Х.А.Тураббаев**
*А.Кулахмедов**

Особенности дополнительного обучения основам назначения и производства криминалистической экспертизы.

Формирование правового государства тесно связано с расширением прав и свобод граждан, гарантиями их осуществления. Рост преступности, изменения ее качественной и возрастной структуры, коррумпированность во властных структурах, усиление влияния преступных групп на различные правоотношения в обществе при одновременном снижении раскрываемости преступлений, естественно вызывают обострение социальных процессов и повышенное внимание ко всем аспектам деятельности правоохранительных органов, в том числе к проблеме разработки научно обоснованных методов борьбы с преступностью. Стало очевидным, что органам внутренних дел без организованной и эффективно функционирующей системы применения специальных познаний к выявлению, раскрытию и расследованию преступлений удовлетворить предъявляемые обществом требования по обеспечению социальной, правовой и физической защиты жизни, здоровья и имущества граждан не удастся.

*Кандидат юридических наук, доцент. Доцент кафедры Юридических дисциплин Института повышения квалификации МВД Республики Узбекистан.

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ 1-сон Тошкент шаҳар Академик лицей доценти.

Актуальность причин невысокой раскрываемости преступлений можно выделить недостаточную эффективность применения результатов судебных экспертиз в процессе доказывания, а также ненадлежащую их оценку. Эти явления возникают в том числе вследствие пробелов в законодательстве в части назначения и производства судебных экспертиз и оценки результатов исследований. Из-за неполноты основных теоретических понятий по использованию специальных знаний в уголовном судопроизводстве страдает, в первую очередь, практическое применение знаний специалистов в ходе как предварительного следствия, так и судебного разбирательства. Эта ситуация требует осуществлять поиск и применение более совершенных форм применения специальных знаний в рамках назначения и производства судебной экспертизы, использования ее результатов для раскрытия, расследования преступлений и при судебном разбирательстве.

В науке сущность судебной экспертизы понимается не однозначно. Судебная экспертиза — это процессуальное действие, которое заключается в исследовании, анализе и составлении заключения по таким вопросам, для решения которых необходимы специальные знания в части науки, техники, или искусства и которые ставятся перед экспертом правоохранительными органами для того, чтобы определить обстоятельства, которым необходимо доказывание по конкретному делу.¹⁰

Судебные экспертизы играют очень важную роль, а именно, они являются источником доказательств, с помощью которых получают новые доказательства или проверяются существующие доказательства в ходе расследования и судебного рассмотрения уголовных дел. Чаще всего к судебно-экспертизе прибегают для того, чтобы проверить и уточнить уже собранные доказательства. С помощью экспертизы могут быть определены составы веществ, а также экспертиза позволяет выявить количественные и качественные характеристики, установить условия и факты, имеющие

¹⁰ Зинин А. М. Судебная экспертиза / А. М. Зинин, Н. П. Майлис. — М.: Право и закон. 2020 — 380 с.

юридическое значение для дела. В связи с этим в доказывании по уголовным делам значительно возрастает роль института судебной экспертизы. В настоящее время в основном производство судебной экспертизы в Республике Узбекистан осуществляется через государственные судебно-экспертные учреждения. Процессуальные законодательства допускают производство судебных экспертиз вне экспертного учреждения, т.е. через негосударственные экспертные учреждения, которые имеют право осуществлять экспертную деятельность. Эти формы проведения судебных экспертиз создают прогрессивные возможности, отвечающие задачам установления истины по уголовному делу и осуществления правосудия.

Не менее актуальным является вопрос об оценке экспертного заключения следователем и судом, в том числе - проблема оценки допустимости и обоснованности экспертного заключения. К этим вопросам и в целом проблемам правового института судебной экспертизы проявлен заметный интерес со стороны ученых и практических работников. Предпринятые ими теоретические исследования проводились в двух направлениях: процессуальном и криминалистическом. В юридической литературе имеются работы по вопросам общей теории судебной экспертизы, методики и технологии проведения отдельных видов экспертиз, организации и управления в системе экспертных учреждений. Однако до настоящего времени многие проблемы судебной экспертизы остаются до конца не разрешенными. В их числе: процессуальные права и обязанности судебного эксперта как центральной фигуры производства экспертизы, роль следователя в процессе экспертного исследования, содержание и реальность оценки экспертного заключения следователем и судом. Их уяснение имеет не только теоретическое значение, но и прямое практическое значение, ибо позволяет правильно распорядиться экспертным заключением как доказательством по делу, избежать ошибок при назначении экспертизы.

При назначении экспертизы складывается комплекс процессуальных отношений: между следователем и каждым из участвующих в деле лиц;

между следователем и экспертом. Согласно уголовно-процессуальному закону следователь, предоставляя в распоряжение эксперта материалы, определяет предмет исследования. Он сообщает эксперту исходные данные о происхождении материалов, раскрывая их значение для дела, формулирует вопросы эксперту.

Эксперт сохраняет в отношении следователя и суда независимость и самостоятельность. В следственной и экспертной практике принцип автономности эксперта при даче им заключения должен соблюдаться всеми органами, назначающими экспертизу. Таким образом, окончательное определение методики конкретного исследования, выбор научно-технических средств принадлежит эксперту. Конкретная методика исследования относится к компетенции эксперта. Если исходить из того, что указания следователя о применении определенных методов исследования являются обязательными для эксперта, то это будет грубым нарушением уголовно-процессуального закона и вмешательством в деятельность эксперта.

Участие следователя в производстве экспертного исследования означает, что он всегда должен быть в курсе работы эксперта, знать, какие он встречает затруднения, не вытекает ли из его работы необходимость в изменении объема исследования, в формулировании новых вопросов и т.д.

Законодательное ограничение использования специальных познаний в стадии возбуждения уголовного дела представляется нецелесообразным, так как следствие упускает возможность использования на этой стадии процесса мощного научно-технического потенциала экспертизы. Это влечет одностороннее и ограниченное исследование обстоятельств дела путем проведения так называемых предварительных исследований. Запрещение использования в качестве средства проверки оснований для возбуждения уголовного дела судебной экспертизы создает условия для нарушения законности следователями, которые сталкиваются с необходимостью в ней на данной стадии уголовного процесса. В целях всестороннего и полного

исследования обстоятельств дела, своевременного получения доказательственной информации, целесообразно разрешить производство экспертизы в стадии возбуждения уголовного дела.

Совершенствование судебной экспертизы на современном этапе немислимо без интенсивного внедрения ЭВМ в экспертную деятельность. Расширение масштабов применения автоматизации и компьютеризации экспертных исследований позволит автоматизировать рутинные операции и существенно облегчить труд экспертов. Автоматизация и компьютеризация судебной экспертизы является главным направлением и в оптимизации формы и содержания экспертного заключения.

Исходя из вышеизложенного на сегодняшний день как мы знаем в системе правоохранительных органов без исключения в деятельности всех направлений стоит задача предотвращения, профилактики и борьба с преступлениями. В связи с чем для совершенствования деятельности сотрудников органов внутренних дел предусмотрена обучение в различных формах. Для начала рассмотрим понятие формы организации образовательной деятельности. Это внешняя сторона организации учебного процесса, которая зависит от поставленных целей, внутреннего содержания, используемых методов и средств обучения, наличия материального обеспечения, состава участников. Другими словами, это способ упорядочения взаимодействия участников учебного процесса в течение периода обучения; дополнительное профессиональное образование, реализуемое в форме повышения квалификации, - способ профессионального обучения сотрудников экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел отдельным направлениям экспертно-криминалистической деятельности. При такой форме слушатель уже является действующим сотрудником экспертно-криминалистических подразделения, имеет стаж по определенной экспертной специальности, в определенный краткий период времени ежедневно посещает занятия и сдает соответствующие экзамены. Цель такого обучения - совершенствование

компетенции, необходимой для профессиональной деятельности, с повышением профессионального уровня в рамках имеющейся квалификации; дополнительное профессиональное образование, реализуемое в форме профессиональной переподготовки, - способ профессионального обучения сотрудников органов внутренних дел отдельным направлениям экспертно-криминалистической деятельности. Слушатель является действующим сотрудником экспертно-криминалистического подразделения, не имеет стажа по определенной экспертной специальности, в течение срока переподготовки ежедневно посещает занятия и сдает соответствующие экзамены. Цель такого обучения заключается в получении компетенции, необходимой для выполнения нового вида профессиональной деятельности, приобретения новой квалификации. Эти две формы организации образовательной деятельности в настоящее время проводят в форме стажировки - деятельности по приобретению опыта работы или повышению квалификации по экспертной специальности, а также работы по ней в течение конкретного срока для наделения или продления права самостоятельного производства судебных экспертиз. Стажировка предполагает обучение сотрудника без отрыва от производства и является одной из форм повышения квалификации.

Нормативно-правовыми актами определяется, что дополнительные профессиональные программы повышения квалификации и профессиональной переподготовки могут реализовываться в форме стажировки полностью или частично, причем место ее проведения определяется организацией, осуществляющей образовательную деятельность, на основании предложений руководителей ЭКЦ МВД Республики Узбекистан и по согласованию с ними.

Проблемными в данном случае являются следующие моменты:

- отсутствие в ЭКЦ материальной базы для проведения групповых занятий;
- ежедневное отвлечение сотрудников ЭКЦ на занятия со слушателями;
- отсутствие у ЭКЦ необходимой лицензии, дающей право осуществлять образовательную деятельность.

В педагогической деятельности, связанной с преподаванием дисциплин и реализацией программ по экспертно-криминалистической тематике, подходы к выбору формы организации педагогического процесса и методов обучения зависят от целей и условий образовательного процесса.

В современном практико-ориентированном обучении основам экспертно-криминалистической деятельности сложилась практика проведения занятий с использованием следующих форм организации педагогического процесса: аудиторные, выездные и внеаудиторные занятия, в ходе которых применяются словесные, наглядные и комбинированные методы.

В процессе обучения доведение информации и научных знаний с использованием источников разных видов должно органично переплетаться с примерами личного практического опыта экспертно-криминалистической деятельности. Отсутствие у преподавателя практического опыта негативно влияет на его авторитет среди слушателей. Как во многих вузах криминалистику преподают случайные люди, делая это непрофессионально, сводя смысл занятий к чтению лекционного материала, без выработки умений и навыков в рамках соответствующих компетенций, способности и потребности применять полученные знания в повседневной профессиональной деятельности. Исходя из этого следует, что будущий преподаватель криминалистической экспертизы также должен иметь устойчивый навык ее производства, ему следует отдавать себе отчет о важности данной работы.

Эффективность любого занятия зависит от соблюдения требований к изложению материала, основным из которых является наличие логично построенного плана. Этот план вместе с названием темы и ее актуальностью дается слушателям в самом начале. Лекционный материал следует сопровождать мультимедийными материалами, примерами из личной практики сотрудника экспертно криминалистического подразделения. В ходе семинара необходимо наблюдать за интересом слушателей, в случае его

снижения рекомендуется придать общению большую артистичность и эмоциональность, задать слушателям вопрос, предполагающий ответ из их личного опыта, или же привести интересный пример с возникавшей когда-либо проблемой и попросить слушателей решить ее самостоятельно.

Таким образом, подготовка высококвалифицированных компетентных экспертов-криминалистов должна проводиться на более высоком практико-ориентированном дидактическом уровне. Преподавательская деятельность при подготовке кадров для экспертно криминалистического подразделений должна быть реформирована путем применения комплексного подхода, состоящего в следующем:

- обучение необходимо осуществлять исключительно в образовательных организациях высшего образования МВД Республики Узбекистан, эпизодически привлекая наиболее подготовленных сотрудников экспертно криминалистического подразделения разных уровней;
- переаттестовать профессорско-преподавательский состав, преподающий судебную экспертизу, повысить требования к его квалификации и организовать обязательное и регулярное повышение его квалификации в ЭКЦ МВД Республики Узбекистан;
- укрепить кадровый состав образовательных организаций МВД Республики Узбекистан, осуществляющий обучение основам судебной экспертизы и другим направлениям экспертно-криминалистической деятельности.

В заключении хотелось бы отметить, организация обучения по программе дополнительного профессионального образования, реализуемого в форме профессиональной переподготовки, ничем не должна отличаться от процесса очного обучения при изучении основ любой криминалистической экспертизы. И в этом может оказать существенную помощь дополнительное образование на базе Института повышения квалификации МВД Республики Узбекистан.

Хорижий мамлакатлар жиноий қонунчилигида кибержиноятлар учун жавобгарликнинг айрим жиҳатлари.

Глобал ахборот маконида шахс, жамият ва давлатнинг муҳим миллий манфаатларини ҳимоя қилишда хорижий мамлакатлар ҳуқуқий базани такомиллаштириб бориш орқали кибержиноятларга қарши курашиш ва янгиланиб бораётган ноқонуний кўринишлардаги виртуал муносабатларга қарши тура олмақда.

Жумладан, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар учун жиноий жавобгарликни белгиловчи биринчи қонун лойиҳаси АҚШда 1977 йилда ишлаб чиқилган¹¹. Ушбу қонун лойиҳаси асосида 1984 йил октябрь ойида компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятлар учун жиноий жавобгарликни белгиловчи асосий ҳуқуқий ҳужжат бўлган «Компьютер фирибгарлиги ва суиистеъмоллиги тўғрисида»ги қонун (СФАА) қабул қилинган ва ҳозирга қадар қўшимчалар киритиб борилмоқда. Компьютер фирибгарлиги ва суиистеъмоли тўғрисидаги қонун бир нечта асосий ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарликни белгилайди: компьютер жосуслиги; маълумотларга рухсатсиз кириш; компьютер фирибгарлиги; ҳимояланган компьютерларга қасдан ёки бепарволик билан зарар етказиш; компьютер технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этилган таҳдидлар, товламачилик, шантаж ва бошқалар.

АҚШда кибержиноятлар учун санкциялар пул жарималари ва қамокни ўз ичига олади. Жазо кўпгина омилларга боғлиқ: содир этилган жиноятнинг оғирлиги, қилмиш туфайли этказилган иқтисодий зарар миқдори, судланувчининг жиноий ўтмиши ва бошқалар.

Қонуннинг бўлимларидан бири иқтисодий жосусликка бағишланган бўлиб, Америка компанияларининг интеллектуал мулкани ўғирлаганлик

*ИИВ Малака ошириш институти Ахборот технологиялари цикли бошлиғи.

¹¹ Волеводз А.Г. Уголовное законодательство об ответственности за компьютерные преступления: опыт разных стран / А.Г. Волеводз, Д.А. Волеводз // Правовые вопросы связи. – 2004. – № 1. – С. 37-48.

учун жазони кучайтиришни назарда тутлади. Бўлимда ушбу айбловлар бўйича суд томонидан ҳукм қилинган шахсларнинг озодликдан маҳрум қилиш муддатлари ҳам кўриб чиқилади, улар 15 йилдан 20 йилгача белгиланади. Агар тажовузкор АҚШ инфратузилмасининг компьютер тармоқларига - телевизион тармоқларга, электр тармоқларига, транспорт алоқа каналларига, сув таъминоти бошқарув тизимларига кирган бўлса, у 30 йилга шартли озодликдан маҳрум этилиши мумкин.

Шунингдек, АҚШ Конгрессида киберхавфсизлик тўғрисидаги янги қонун лойиҳаси кўриб чиқилиб, унда кибержиноятлар учун жазоларни кучайтириш ва уларнинг ижтимоий хавфлилиқ таърифини реал жиноятлар билан амалда тенглаштириш назарда тутилган.

Буюк Британияда “Компьютерни суиистеъмол қилиш (ноқонуний мақсадларда фойдаланиш) тўғрисида”ги қонун 1990 йил августидан бери амал қилади. Ушбу Қонуннинг биринчи банди «компьютер маълумотларига рухсатсиз кириш» билан боғлиқ. Агарда, ҳар қандай компьютерда мавжуд бўлган ҳар қандай дастур ёки маълумотларга киришни таъминлаш мақсадида бирон-бир вазифани бажариш учун компьютердан фойдаланганда, агар бу кириш рухсатсиз эканлиги маълум бўлса, шахс жиноят содир этган ҳисобланади¹².

Шунингдек, қонунга кўра дастурлар ёки маълумотлар ўзгартириладиган ёки йўқ қилинадиган компьютерга кириш, маълумотлар кўчириш ёки у жойлашган жойдан бошқа жойга кўчириш, маълумотлардан ҳар қандай тарзда фойдаланиш жиноят ҳисобланиб, бу учун жарима ёки 6 ойгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Кибержиноятлар муаммосининг жиддийлиги ва давлатнинг ушбу муаммога қарши курашдаги қатъиятининг сўнгги тасдиғларидан бири Буюк Британияда 2000 йил Терроризм тўғрисидаги қонуннинг кучга кириши бўлиши мумкин. Ушбу қонунда биринчи марта терроризмнинг таърифи

¹² Волеводз А.Г. Уголовное законодательство об ответственности за компьютерные преступления: опыт разных стран / А.Г. Волеводз, Д.А. Волеводз // Правовые вопросы связи. – 2004. – № 1. – С. 37-48.

кибермакон соҳасини қамраб олган ҳолда кенгайтирилган. Англия ҳуқуқ-тартибот идоралари «ҳар қандай электрон тизимнинг ишига жиддий ҳалақит берадиган ёки жиддий равишда бузадиган» ҳаракатларни террористик ҳаракатлар деб ҳисоблаш ва бундай ҳаракатларда фош этилган компьютер жиноятчиларига нисбатан кескин чоралар кўриш ҳуқуқига эга.

Германия Жиноят кодексининг 202-моддасида “Датен” деб аталувчи махсус атама бўлиб, бу атама электрон, магнит ёки бошқа тарзда сақланадиган ёки узатиладиган маълумотларни, шунингдек компьютер маълумотларини тўғридан-тўғри кўриш мумкин эмаслиги билдиради.

Моддага кўра, шахснинг ўзи учун мўлжалланмаган, руҳсат этилмаган киришдан алоҳида ҳимояланган компьютер маълумотларини ўзи ёки учинчи шахс манфаатини кўзлаб олиш мақсадида ноқонуний равишда олиш уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. Маълумотларни ўчириш, йўқ қилиш, фойдаланишга яроқсиз ҳолга келтириш, ўзгартириш ёки бунга уриниш жарима ёки икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади¹³.

ЖКнинг 303-моддаси “б” бандида DNS-ҳужумлар (компьютер саботажи) ва зарарли дастурларни яратиш каби жиноятлар қамраб олинган. Ушбу моддада компьютер саботажи - бизнес, давлат идоралари ёки бошқа бировнинг бизнес юритиш услуги учун муҳим бўлган маълумотларни қайта ишлашга аралаштириш жиноят ҳисобланади, деган қоида мавжуд. Аралаштириш компьютер тизимини йўқ қилиш, шикастлаш, яроқсиз ҳолга келтириш, компьютер тизимини ўзгартириш ёки маълумотларни узатишга ҳалақит бериш орқали амалга оширилиши мумкин. Бу қилмишлар беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Нидерландияда компьютер жиноятлари жамиятда пайдо бўлганидан бери уларга қарши қатъий кураш олиб борилмоқда. Компьютер жиноятлари бўйича маслаҳат кўмитаси тузилган бўлиб, у Нидерландиянинг Жиноят кодекси ва Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиришлар киритиш бўйича

¹³ Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии // <http://law.edu.ru>.

аниқ тавсиялар таклиф қилади, компьютер жиноятларининг таснифини ишлаб чиқади. Шахснинг телекоммуникация тизимлари ёки уланган асбоб-ускуналар орқали узатилаётган маълумотларни ушлаб туриш ёки ёзиб олиш учун техник воситалардан ўзи ёки учинчи шахс учун фойда олиш мақсадида қасддан фойдаланиши, агар маълумотлар фақат унга мўлжалланган бўлмаса, жарима ёки 1 йилгача озодликдан маҳрум қилишга сабаб бўлади (Жиноят кодексининг 139-моддаси).

Телекоммуникациялар ёки автоматлаштирилган тизимлар орқали узатилувчи маълумотларни ноқонуний ушлаб олиш ва қайд этиш воситаларини тақдим этган шахс жарима ёки 6 ойгача қамоқ билан жазоланиши мумкин (139-модда). Автоматлаштирилган тизимлар ёки телекоммуникация тизимларидан ноқонуний тинглаш, ёзиб олиш ёки ушлаш натижасида ноқонуний олинганлигини билган ёки билиши керак бўлган, ушбу маълумотларга эга бўлган шахс жарима ёки олти ойгача қамоқ билан жазоланади (139-модда).

Шунингдек, Нидерландияда 1993 йилда “Компьютер жиноятлари тўғрисида”ги қонун қабул қилиниб, Нидерландия Жиноят кодексини янги жиной таркиблар билан тўлдирилган: компьютер тармоқларига рухсатсиз кириш; маълумотларни рухсатсиз нусхалаш; компьютер саботаж; вирусларни тарқатиш; компьютер жосуслиги. Нидерландия Жиноят кодексининг бир қатор моддаларига анъанавий жинойтларни (товламачилик, фирибгарлик, қалбакилаштириш ва ҳ.к.) содир этганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи қўшимчалар ва тушунтиришлар киритилди, бу эса ушбу жинойт таркибидан тегишли ҳолларда компьютер жинойтларига қарши курашишда фойдаланишга имкон бермоқда¹⁴.

Испания Жиноят кодексининг 197-моддасига кўра, махфий маълумотларни эгасининг розилигисиз ошкор қилиш ва тарқатиш, шу жумладан электрон почтадан олинган маълумотларни, маълумотлар

¹⁴ Волеводз А.Г. Уголовное законодательство об ответственности за компьютерные преступления: опыт разных стран / А.Г. Волеводз, Д.А. Волеводз // Правовые вопросы связи. – 2004. – № 1. – С. 37-48.

базаларида сақланаётган маълумотларни, телекоммуникация алоқаларини тинглаш ёки ёзиб олиш ва тинглаш воситаларини қўллаш жарима ёки бир йилдан тўрт йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. Агар ушбу маълумотлар ошкор қилинган, кўрсатилган ёки учинчи шахсларга берилган бўлса, санкция икки йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан оширилади.

Ирландияда ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар 1991 йилдаги “Жиноий зарарлар тўғрисида”ги қонунга мувофиқ жазоланади. Қонуннинг 5-бўлимига кўра, давлат ҳудудида ва ундан ташқарида жойлашган маълумотларга ноқонуний кириш мақсадида компьютердан давлат ҳудудида фойдаланадиган ёки давлат ҳудудида жойлашган маълумотларни олиш учун давлатдан ташқарида жойлашган компьютердан фойдаланадиган шахс, у маълумотларни олиш имкониятига эга бўлишидан қатъи назар, жиноят содир этишда айбдор деб топилади. Ушбу ҳуқуқбузарлик жарима ёки уч ойгача қамоқ билан жазоланади.

Италия Жиноят кодекси компьютер ёки телекоммуникация тизимида рухсатсиз киришни тақиқлайди, яъни, компьютерлар ёки хавфсизлик чоралари билан ҳимояланган тизимларга кириш ёки эгасининг истагига қарши кириш каби қилмишлар учун уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланади. (Жиноят кодексининг 615-моддаси).

Россия маъмурий ва жиноий қонунчилигида ҳам кибержиноятлар учун жавобгарлик белгиланган. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги кодекснинг 13-моддасида кириш чекланган маълумотларни ошкор қилиш, шунингдек, шахсий маълумотларни сақлаш, фойдаланиш ва тарқатишнинг белгиланган тартибини бузганлик учун 300 дан 20 минг рублгача жарима жазоси тайинланади¹⁵.

Беларусия жиноят кодекси 355-моддаси (компьютер тизими ёки тармоғидан фойдаланиш қоидаларини бузиш)да компьютер тизими ёки

¹⁵ Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях Официальный интернет-портал правовой информации (www.pravo.gov.ru), 16 декабря 2019 года, №0001201912160081; №0001201912160064; №0001201912160072.

тармоққа кириш ҳуқуқига эга бўлган шахс томонидан компьютер тизими ёки тармоғидан фойдаланиш қоидаларини қасдан бузиш, бепарволик билан жиддий зарар етказилишига олиб келган бўлса, жарима ёки икки йилгача муайян лавозимларни эгаллаш ёки муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш ёхуд икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд шу муддатга озодликни чеклаш билан жазоланиши белгиланган. Бу нормадаги қилмиш жиноий қонунчилигимизда тартибга солинмаган¹⁶.

Юқорида келтирилган хорижий тажриба таҳлили натижасида қуйидагича хулоса қилиш мумкин:

Миллий қонунчилигимизга муаллифлик ва турдош ҳуқуқларни бузганлик учун жавобгарлик мавжуд бироқ, жаҳон интернет тармоғи орқали фойдаланиб тафаккур маҳсулини ўзлаштириш учун жавобгарлик мавжуд эмас.

Анъанавий компьютер технологиялардан фарқли равишда интернет билан боғланувчи мобил қурилмалар, смарт технологиялар орқали содир этилиши мумкин бўлган кибержиноятлар учун жиноий-маъмурий қонунчилигимизда ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш зарур.

Жиноий-маъмурий жавобгарликни белгилувчи қонунчиликка ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланиб содир этиладиган жиноят ва ҳуқуқбузарликлар турлари таснифини аниқ белгилаш лозим.

Шунингдек, интернет тармоғидан аноним фойдаланиш имкониятларини қайта кўриб чиққан ҳолда, ҳар бир фойдаланувчини ягона идентификация маълумотларидан фойдаланиш бўйича йўриқнома қабул қилиш, давлатнинг интернет тармоғи устидан бошқарув ва назоратини кучайтириш(*Хитой тажрибаси*).

Фойдаланилган манбалар:

1. Волеводз А.Г. Уголовное законодательство об ответственности за компьютерные преступления: опыт разных стран / А.Г. Волеводз, Д.А.

¹⁶ Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275-3 // <https://kodeksy-by.com>.

Волеводз // Правовые вопросы связи. – 2004. – № 1. – С. 37-48.

<https://mgimo.ru/files/114898/114898.pdf>

2. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии // <http://law.edu.ru>.

3. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях Официальный интернет-портал правовой информации (www.pravo.gov.ru), 16 декабря 2019 года, №0001201912160081; №0001201912160064; №0001201912160072.

4. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275-З // <https://kodeksy-by.com>.

*Б.Т.Акрамходжаев**

*Ғ.А.Алимов**

*З.М.Мирзаахмедов**

Ҳуқуқий таълим жараёни ва уни таъминловчи детерминантлар тўғрисида

Қадимий замонлардан бошлаб, талабанинг таълим олишини файласуфлар ўзгача талқин қилар эдилар. Бирлари (Плутарх) талаба гуё “билимлар машъали – уни ёндириш керак”,- деб билсалар, ўзгалар эса “йўқ, талаба бу билимлар билан тўлдирилган идиш –уни билимларга тўлдириш керак(Умар Ҳайём)”,-деган фикрга таяниб, таълим жараёнини ҳам шунга асослаган эдилар. Асрлар ўтди, таълим жараёни эса тубдан ўзгарди. Ҳозирги даврда ҳуқуқий билимлар олиш бевосита ўқитувчидан ўқувчига ўтди ва ундан билимларнинг мустақил равишда ўрганишни талаб қилади. Бу борада педагогик технологияларга ҳам эътибор бериш муҳимдир, чунки улар куйидаги асосий жараёнларни ўз ичига олади:

* Ўзбекистон Республикаси ФВВ Академияси Бошқарувуни ташкил этиш, назорат ва ҳуқуқий таъмино кафедраси профессори в.б, юридик фанлари номзоди, доцент;

*Ўзбекистон Республикаси ФВВ Академияси Бошқарувуни ташкил этиш, назорат ва ҳуқуқий таъмино кафедраси доценти, юридик фанлари номзоди, доцент

*Бошқарувуни ташкил этиш, назорат ва ҳуқуқий таъмино кафедраси катта ўқитувчиси.

- 1) Ҳуқуқий таълимни ташкил этиш;
- 2) Талаба билан ҳамкорликда иш юритиш;
- 3) Таълим олиш даражасини такомиллаштириш;
- 4) Талабанинг билимларни ўзлаштириш даражасини таҳлил қилиш;
- 5) Талабаларнинг билим олиши бўйича мазкур жараёни қиёслаш;
- 6) Билимларни нақадар ўзлаштириш ҳолатини умумлаштириш;
- 7) Таълим жараёнининг сифати бўйича хулоса чиқариш;
- 8) Таълим жараёнини такомиллаштириш мақсадларида бошқариш;
- 9) Талабаларга бериладиган топшириқларни назорат этиш
- 10) Талабаларнинг ўзлаштирган билимларини баҳолаш.

Шундай қилиб, таълим технологияси ўзига хос жараён бўлиб, унда педагог раҳбарлигида талаба мустақил билим олади, ўрганади, ўзлаштиради. Шунини айтиш жойизки, талаба ўқитилмайди, у мустақил ўқишга ўргатилади. Бу эса талабага билим бериш тайёр ҳолда эмас, балки унга билимларни турли манбалардан мустақил олиш қўникмасига эга қилишга ундашади. Натижада мустақил таълим усули орқали талабга унга керакли бўлган билимларни мустақил равишда ўзи эгаллайди.

Албатта бу йўналишда талабани ҳуқуқий онгини ривожлантиришда мазкур объектнинг хусусияти нимадан иборатлигига эътибор қаратиш ўринли бўлади.

Ҳуқуқий онг мураккаб тузилмага эга. Уни тўлиқ ҳажмда очиб кўрсатиш учун муаллифлар унинг турларига асосан бир қатор таснифларни келтирадилар ва уларнинг асослари ҳам ҳар хил мазмунга эга.

1. Предметнинг инъикос қилиш нуқтаи назарига таяниб, ҳуқуқ соҳаларини бўлинишини инобатга олиб ва тегишли ҳуқуқий муносабатларнинг турларига қараб, ҳуқуқий онг тегишли ҳуқуқий соҳаларга бўлинишини кузатамиз.

2. Ҳуқуқий ҳодисаларнинг чуқур инъикос бўлишини нуқтаи назарига қарасак ҳуқуқий онг икки сатҳга эга: одатдаги онг ва назарий онг. Уларнинг ўртасидаги фарқи шундан иборатки одатдаги онг эмпирик таърифга эга

бўлиб ҳаётнинг ҳар кунги шароитларига асосланиб, одамларнинг эҳтиёжларига боғлиқ бўлган ҳолда турмушдаги тасаввурлар, баҳолар, хатти-ҳаракатларнинг кўникмалари билан чегараланади. Назарийси эса ҳолларнинг моҳиятини, улардаги қонуниятларни ўрганишга қаратилган бўлиб, назарий ғоялар ва назариялар тизимида бу ҳолни ифодалашга қаратилади. Одатдаги ҳуқуқий онг амалий бўлиб, ижтимоий муносабатларга, фаолиятга ўралган бўлиб, назарий ҳуқуқий онг эса ижтимоий тажрибага ўзининг яқуний натижалари, “ўз ижодкорлигининг маҳсулоти” билан хизмат қилиб, одатий ҳуқуқий онгга сингдиради.

3. Ўзининг қамраб олиш даражаси бўйича ҳуқуқий онгни оммавий ҳуқуқий онг, ихтисослаштирилган ҳуқуқий онг ва маҳаллий ҳуқуқий онгга бўлинади. Оммавий ҳуқуқий онг сифатида катта ижтимоий гуруҳлар бўлиши мумкин. Ҳуқуқий онгни ихтисослаштирилган тури алоҳида шахсларга мансуб бўлиб, уларнинг мутахассислик фаолияти билан боғлиқдир. Ҳуқуқий онгнинг маҳаллий тури регионал таърифга эга бўлиб, маҳаллий урф-одатларга боғланган.

4. Алоҳида субъектларга мансублиги жиҳатидан ҳуқуқий онг эгалари ичида бутун жамиятни, гуруҳни ёки муайян бир шахсни кўрадилар(ижтимоий гуруҳий ва шахсий ҳуқуқий онг)¹⁷.

Ҳуқуқий онгда ижтимоий онг шакли сифатида кўриладиган бўлса унда учта асосий соҳани ажратиш имконияти мавжуддир ва уларга– инсоннинг ақл-заковати, ҳис-туйғулари ва иродасига оид соҳани тан оладилар ва шунга асосан унинг асосий функциялари: билиш, баҳолаш ва тартибга солиш функцияларини юзага келиши аниқланади.

Билиш фаолиятига маълум даражада юридик билим ва кўникмаларнинг йиғиндиси туртки бўлади ёки уни ҳуқуқий тайёргарлик деб аташ ўринлидир. Бўлолаш функциясига юридик масалалар бўйича уларни баҳолаш ва фикрини ифода этиш тизими ёки ҳуқуқ ва уни амалиётда татбиқ этишда унга нисбатан

¹⁷ Қаранг: Ратинов А.Р. Избранные труды /[сост.М.В.Кроз, Н.А.Ратинова; предисловие О.Д.Ситковской]Акад.Ген. прокуратуры Рос.Федерации.-М.,2016.-212 с.-С.73-80.

баҳо бериш муносабатлари намоён бўлади. Регулятив (тартибга солиш) функцияси ижтимоий-ҳуқуқий кўрсатмалар ва кадриятларга оид оғишмаларда намоён бўлиб, улар асосида амалга оширилади.

Ҳуқуқий онгнинг тузилмасига тўртта асосий баҳолаш муносабатлари киради: ҳуқуққа (унинг тамойилларига, институтлари ва нормаларига нисбатан бўлган муносабат); одамларнинг ҳуқуқий хатти-ҳаракатларига нисбатан бўлган муносабат; ҳуқуқий органлар ва уларнинг фаолиятига нисбатан бўлган муносабат; ўзининг ҳуқуқий хатти-ҳаракатларига нисбатан бўлган муносабат (ўз-ўзига ҳуқуқий баҳо бериш). Бундай муносабатлар тегишли баҳо бериш фикрларида ифодаланади ва социологик эмпирик тадқиқотни ўтказилиши натижасида аниқланиши мумкин.

Ўз-ўзидан баҳолаш муносабатлари улар ақл-заковат ва хис-туйғу тузилмалари билан бирга бўлсада аммо уларни ҳаракатга келтирувчи куч ва ҳаракатланувчи фаолият механизмларисиз амалиётга татбиқ этилиши қобилиятига эга бўлмайди. Бундай хусусиятга иродавий хосса эга бўлиб, ҳаракатни маълум йўналиш бўйича амалга оширишга шай туриш ҳолатини шакллантиради. Мазкур хоссани ишга тушиши эндигина, янги ақл-заковат ва ҳиссиёт тузилмаларни – ижтимоий ўрнатма (аттитюд) ларни вужудга келтириб, шахсни ҳаракатга чорлайди. Ўрнатманинг объекти сифатида ҳуқуқий объектлар хизмат қиладиган бўлса, бу ҳолларда гап ҳуқуқий ўрнатмалар тўғрисида боради. Ўзининг йиғиндиси жиҳатидан кадриятларга йўналтирилган (ориентациялар) билан суғорилган тизимни вужудга келтиради. Энг таъсир кўрсатувчи (доминант таърифига эга) ўрнатмалар шахснинг йўналтирилганлик ҳолатини шакллантиради, унинг ҳаётда эгаллаган ўрнини (позицияси)ни белгилаб, кадриятларга оид йўналтирилганлик мазмунини таърифлайди.

Бундай позиция жамият ва давлат учун учта йўналишга эга:

1. Давлат ва жамият манфаатларини муҳофаза қилиш ва уларнинг манфаатларини ҳуқуқий ҳимоя қилишда ўзини аямаслик;

2. Давлат ва жамият манфаатларига лоқайдлик билан қараш ва ўз манфаатлари ва ўз-ўзини ҳуқуқий ҳимоя қилиш билан банд бўлиш;

3. Давлат ва жамият манфаатларига зиддиятли қараш ва уларга қарши курашиш ҳамда зарар етказишга интилиш билан ўз ҳаётини бутунлай криминал оламига баҳшида этиш.

Жамиятдаги аҳволни баҳолаб, инсонлар ўз хатти-ҳаракатлари билан ҳуқуқий ва унга қарши турган криминал онгни юзага келтирадилар. Қанчалик криминал ўрнатмаларнинг сони кўп бўлса, шунчалик криминал тарафга ривожланиш жамиятда кузатилади ва шунчалик даражада қонунга итоаткорлик тобора пасайиб боради. Шунчалик ҳуқуқий онгнинг даражаси энг паст поғоналарни эгаллайди ва криминалитет мазкур мамлакатда ўзининг криминал сиёсатини олиб боради. Масалан, Пол-Пот режими Камбоджа (ҳозирги Кампучия) мамлакатига 3 млн.дан ортиқ фуқароларнинг жиноий йўл билан оммавий қирғин асосида халоқ бўлишига олиб келган¹⁸.

Бу ерда Пифагорнинг бир фикри эсга келади, яъни “қайси мамлакатда мамлакат раҳбари қонун ўрнига ўзининг хоҳиш-иродасини юксакроқ поғонага кўтарса, бундай мамлакат келажакда парокандаликка учрайди”.

Шунга асосан мамлакатимизда қонун устуворлигини қанчалик юқори поғонага кўтарсак, қанчалик ҳуқуқий маданият талаблари жамиятимизда ўз нуфузли ўрнини топса, шунчалик ҳуқуқшунослик фанининг қадрияти ошади, одамларнинг ҳуқуқий ҳаёт кечириш тарзи енгиллашади ва одам учун бахтга эришиш шароитлари янада мўътадил ижтимоий муҳитни яратади. Ички ишлар органларида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни ошириш масаласи ҳар бир ходимнинг ўзининг хизмат бурчига ва халқига садоқатлик билан хизмат қилишда асосий пойдевор сифатида қонунга хизмат қилиш, уни устуворлигини эъозлаш ва ҳар қандай ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросазис бўлиб, уларга қатъий равишда курашиш туйғусини шакллантириш ҳуқуқий таълимни янада таъсирчан усулларида фойдаланиш ва бу соҳада янги қирралар очилишини талаб қилади. Бунинг учун психология фанида

¹⁸ Қаранг: Черная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии.-“Три века истории”, 2001.-С.546

ахборотни одамнинг маслагига айлантиришдаги энг самарали усулларни аниқлаб топиш ва ҳаётга татбиқ этилишини тақозо этади.

Мазкур вазият бу йўналишда махсус илмий тадқиқотларни олиб борилишини тақозо қилмоқда, чунки одам организмидаги юзага келувчи фикр ва интилишлар, хис-туйғуларнинг йиғиндисини давлат ва жамиятда ўрнатилган ҳуқуқ-тартибот ва қонунларга нисбатан сўзсиз итоат этиш ҳолати қандай йўллар билан вужудга келишини атрофлича ўрганишни талаб қилади. Бу масалада ҳуқуқий мафкура, ҳуқуқий тарбия, ҳуқуқий таълим ва бир қатор одамга бағишланган фанларнинг мутахассислари ва олимлари билан биргаликда махсус равишда ишлаб чиқилган нейротармоқ салоҳияти орқали қонунга итоаткорлик ҳолатини одамзодда шакллантириб ривожлантириш вазифасини қўяди ва бу мақсадга эришиш катта ижтимоий муаммо бўлган жамиятнинг криминаллашуви жараёнларини тўхтатилишига олиб келади.

Шунга асосан Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2023 йил 20 январдаги ПҚ-10-сон Қароридаги Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизоми Кодекси ва Ички ишлар органларида кадрлар салоҳияти даражасини ошириш бўйича комплекс чора-тадбирларнинг «Йўл харитаси»ни тўлақонли амалга оширилишини таъминлаш масаласини ижобий ҳал этилиши юқоридаги мақсадни қўлга киритилишига олиб келади.

Фойдаланган манбалар:

1. Ратинов А.Р. Избранные труды /сост.М.В.Кроз, Н.А.Ратинова; предисловие О.Д.Ситковской]Акад.Ген. прокуратуры Рос.Федерации.- М.,2016.-212 с.-С.73-80.

2. Черная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии.-“Три века истории”, 2001.-С.546.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан

янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2023 йил 20 январдаги ПҚ-10-сон Қарори// Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.01.2023 й., 07/23/10/0043-сон.

*А.Э. Имамов**

Социально - общественные аспекты нормправовой культуры и правосознания.

Правовая культура - это сочетания духовной, юридической, политической, педагогической и много других видов культуры человека, постоянное совершенство которой особенно необходима сотруднику органов внутренних дел, поскольку он несет ответственность за проявление не только своей правовой культуры, но и окружающих его людей. Столь сложная и ответственная задача требует более детального изучения и усвоения основных научных социально-общественных аспектов всесторонних норм правовой культуры и правосознания.

Поэтому целью настоящей работы является рассмотрение основных результатов научных исследований задач и проблем правовой культуры и правосознания.

Понятия правовой культуры личности. Анализ понятия правовой культуры личности показывает её теснейшую связь с правовым сознанием и правовым поведением. Правосознание представляет собой форму общественного сознания, включающую совокупность правовых знаний и правовых ценностей, которые служат мотивационными факторами поведения индивида.

Изучение правовой культуры предполагает рассматривать ее в качестве социального феномена с определенными отличительными принципами и подходами правоведческой и философско-правовой методологической направленностью.

* Доцент кафедрк Академия МВД РУз, к.ю.н., доцент. (E-mail: imamovaziz@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-2944>).

Исследования правовой культуры должны затрагивать такие важные предметные области, как проблемы социальной детерминации культурно-правовых явлений, этнопсихологические аспекты правового менталитета и правовой культуры.

Под правовым поведением понимают социально значимое поведение индивидуальных и групповых субъектов. Определение правовой культуры позволяет отдельно рассматривать её от других форм и областей права и областей культуры [1-4].

Базовые основы правовой культуры. Базовые основания правовой культуры является учет национальных особенностей, религиозных и культурных традиций.

К некоторым формам кризисных явлений в правовой культуре общества в наше время следует отнести: правовой нигилизм, социальную **аномию**, общее снижение ценностного статуса морали, нравственности, непонимания происходящего.

*Понятие **аномии** выражает собой политико-экономический обусловленный процесс разрушения базовых элементов культуры, прежде всего в аспекте этических норм*

Распространение неправовых практик и противоправного поведения является следствием трансформационных процессов в обществе, а также отчуждения права.

В обществе сегодня, бесспорно, прослеживается ситуация, где число девиантных форм поведения людей чрезвычайно высока. Настораживает не только значительное число фактов **девиантного поведения**, но и тенденции его изменения в худшую сторону [5-10].

***Девиантное поведение** (лат. *deviation* — отклонение) устойчивое поведение личности, отклоняющееся от общепринятых, наиболее распространённых и устоявшихся общественных норм.*

***Девиантное поведение** может быть как негативным, так и*

позитивным. Негативное девиантное поведение приводит к применению обществом определённых формальных и неформальных санкций (изоляция, лечение, исправление или наказание нарушителя).

Девиантность как социальное явление и реакция общества на неё изучается социологией, а индивидуальные девиации— психологией

*Девиантное поведение может противоречить благополучию окружающих или правовым нормам, в таком случае его называют **делинквентным**.*

Правовая личность сотрудника органов внутренних дел. Вопрос о соотношении личности и права - один из фундаментальных философско-правовых и социально-правовых вопросов. В настоящее время начался процесс становления особой правовой личности 21 века, связанный, прежде всего, всеобщей информатизацией общества, широкой доступностью любых информации как хороших, так и плохих (их гораздо больше), как полезных, так социально опасных.

Сотрудник органов внутренних дел как правовая личность представляет собой личность, обладающая особыми типологическими и поведенческими характеристиками, как будто эта социальная личность, находящаяся в абсолютно гражданском обществе и абсолютно правовом государстве. При этом от остальных типов личности правовая личность отличается степенью правомерности и активности поведения.

Сознательное выполнение правовых предписаний, активная защита, как своих прав, так и прав третьих лиц, активное участие в правотворческой деятельности органов государства, участие в право воспитательной деятельности определяют содержание современной правовой личности.

Сотрудник органов внутренних дел может и не быть правовой личностью, но его трудовая деятельность наравне с лицами правовой личностью позволяет допустить возможность выделения их в отдельную группу людей. Эта группа лиц другого уровня лояльности и правосознания, но работающие совместно в тесном соприкосновении с ними и

обеспечивающую устойчивость правового государства как системы –эта категория лиц с лояльностью правосознания, находящейся на уровне пассивного, либо конформного позитивизма.

Перспективы развития правовой культуры. Среди основных причин, влияющих на ограниченные перспективы развития правовой культуры в обществе, следует называть:

- проблему обеспечения общественной безопасности;
- несформированности институтов гражданского общества;
- непонимания идей правового плюрализма и, как следствие, политизированность правового сознания.

Говоря о тенденциях и перспективах развития правовой культуры необходимо отметить, что в обществе сегодня прослеживается тенденция формирования антропоцентристской правовой культуры, что находит некоторое отражение в изменении государственного, гражданского, уголовного, процессуального законодательства.

***Антропоцентризм** — это научно-философская познавательная установка, в которой утверждается наличие человеческого измерения в любом знании о бытии, природе, когда во всем (и в хорошем, и плохом) ответственность ложится на человека*

Применительно к состоянию современного общества, все чаще используется понятие аномии. Аномии выражает собой:

- политико-экономический обусловленный процесс разрушения базовых элементов культуры;
- отсутствие четкой системы социальных норм;
- разрушение единства культуры, приводящее к возникновению противоречия между нормами, целями культуры и существующими институтами.

В аномии отсутствуют санкционированные средства достижения каких –либо целей, вызывающее особое нравственно-психологическое состояние

индивидуального и общественного сознания, характеризующее разложение системы моральных ценностей и вакуумом идеалов.

В современных условиях этот процесс приводит к формированию особого типа правовой культуры, в которой доминируют правовой нигилизм и скептицизм.

Накопленный за последние годы исследовательский материал в области изучения историко-социокультурной специфики и институциональных трансформаций, позволяет рассматривать феномен правовой культуры на качественно новом уровне концептуального синтеза.

Результаты исследований проблем правовой культуры. Проблемам правовой культуры посвящено множество исследований, производившихся с разных позиций, в разных целях. Долгое время от Аристотеля до Гегеля право осмыслялось в контексте общей социальной или цивилизационной, а не собственно культурной проблематики. При этом речь шла о правовых отношениях и правовом сознании. С середины XIX века вопросы общей культуры, проблема её общественной ценности стали предметом специального рассмотрения через призму права.

Уже в те времена были актуальны темы о кризисных факторах в правовой культуре и правосознании, о негативной ситуации в сфере правоотношений и правовой регуляции. Считалось необходимым проведение глубоких исследований влияния социальных трансформаций на характер правовой культуры общества.

Современный этап исследований проблем правовой культуры. Анализируя современный этап фундаментальных исследований по формированию правовой культуры, необходимо отметить, что обстоятельно уже рассмотрены многие прикладные аспекты проблемы правовой культуры общества в целом и отдельных категорий людей (отдельных личностей, круг общих проблем профессиональной правовой культуры, правовая культура сотрудников органов внутренних дел и др.).

В контексте современных процессов модернизации государственности (например, программа развития Нового Узбекистана, референдум по Новой конституции Республики Узбекистан и его принятие и др.) активно начались работы по формированию *соответствующей* правовой культуры и правосознания в стране. В новых условиях эту деятельность необходимо начинать с сотрудниками органов внутренних дел, которые, в первую очередь, должны разобраться с социально-философским поэтапным осмыслением специфики самого понятия новой правовой культуры. Особенно эффективно формирование правовой культуры и правосознания можно достигнуть вразличного рода образовательных процессах становления профессиональной личности или на курсах повышения квалификации [11-17].

В заключение отметим, что эффективный процесс роста правовой культуры и правосознания будет достигнут, если он будет сопровождаться:

- осуществлением формирования концептуального понятия «правовая культура общества» на основе правовой реальности современного общества;
- выделением особой значимости составляющих компонент правовой культуры, такие как: правосознание, правовые отношения, правомерную деятельность субъектов, государственно-правовые институты и юридические акты;
- установлением базовых основ национальных аспектов правовой культуры, учета особенностей национального правового менталитета и морали;
- выявлением роли правовой культуры в современном обществе, в основе которого лежит комплекс как исторически сложившихся предпосылок и причин разного содержания и уровня, так и система факторов, вызванных пореформенным развитием независимого национального государства;
- утверждением того факта, что правовая культура, определяет тип правоотношений в рамках жизненного пространства личности;

- установлением основных тенденций и перспектив развития правовой культуры в современном мире, то есть формированием антропоцентристской правовой культуры, ростом доверия к правоохранительным органам, рационализм и, в целом, - рост правосознания граждан.

Литература

1. Рассказов Л.П. Теория государства и права : учебник для вузов /8-е –Москва :РИОР: ИНФРА-М.2023.488 с. –(Высшее образование)
2. Матулов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права / : учебник для вузов /5-е –Москва :Издательский дом «Дело»РАНХиГС, 2022. 528 с.
3. Працко Е.С. Теория государства и права : учебник /Москва :РИОР: ИНФРА-М.2022.540 с. – (Высшее образование).
4. Протасов В.Н. Теория государства и права. Практикум : учебное пособие для среднего профессионального образования /Москва : Издательский «Юрайт» РАНХиГС, 2022. 397 с. – (Профессиональное образование)
5. Панченко В.Ю., Рыбаков В.А. Теория государства и права в терминах и определениях / Москва, Эксмо, 2022. 384 с. (Изучаем право.Базовый уровень).
6. Смоленский М.В. Теория государства и права : учебное пособие / Ростовн/Д : Феникс, 2018.- 207 с. – (Среднее профессиональное образование).
7. Теория государства и права : шпаргалка.- 2-ое изд. – Москва: РИОР -80 с.учебное пособие / Ростовн/Д : Феникс, 2018.- 207 с. – (Среднее профессиональное образование).
8. Алексеев С.С. Общая теория права : В 2-х т. Т. I. –М. Юрид.лит.,1981.-360 с.
9. Лифшиц Р.З. Теория права. Учебник. -2-ое изд.- М. Издательство БЕК, 2001. -224 с.

10. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах / учебно методическое пособие /5-е изд., испр. и доп.–Москва :Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2019. 352 с.

11. А.Э.Имамов,Э.З.Имамов Х.Н.Каримов, С.С.Халилов // Будущее за обучением с активным процессом самообразования студентов. //«Science and innovation» international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. № 5. -С. 479-482.

12. Имамов А.Э., Имамов Э.З., Холмедов Х.М. //Значение парадигмы самообразования в совершенствовании системы современного высшего образования. //Высшая школа: научные исследования. Материалы Межвузовскогемеждународного конгресса (г. Москва, 12 ноября 2020 г.). – Москва: Издательство Инфинити, 2020. –176 с. С.61-69.

13. A.E.Imamov,E.Z.Imamov, A.Karimkhodjaev // The place and role of vocational education in the 21st century. // Perspectives of higher education development/ The proceeding №7. 2019. With the support of the Erasmus+ Programme of the Evropean Union. p.p.32-40.

14. Э.З.Имамов, А.Э.Имамов. //Взгляд на систему образования// Монография, “Fan va texnologiyalar Markazining bosmoxonasi”. Ташкент.2016. -С. 96.

15. А.Э.Имамов,Э.З. Имамов, Х.Н.Каримов // Янги Ўзбекистонда қайта тикланувчи энергия манбаларини жорий этиш билан боғлиқ муаммолар. //«Science and innovation» international scientific journal. 2022. № 3. -С. 367-372.

16. A.E.Imamov, X.N.Karimov, E.Z.Imamov, //Development of creative thinking in higher education.// Science and innovation» international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2023. №3. -С. 359-361

17. A.E.Imamov,E.Z.Imamov, Kh.N.Karimov, S.S.Xalilov // The future belongs to learning with an active process of self-education of students // //«Science and innovation» international scientific journal. Volume 1 Issue 5. 2022. -С. 479-482.

Ички ишлар органлари учун юксак малакали мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишда ҳуқуқий онг ва касбий маданиятини юксалтириш масалалари

Республикада амалга оширилган кенг қўламли ислохотлар миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартибот, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик муҳитини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратди.

Мазкур ислохотларни тизимли давом эттириш ва юксак натижаларга эришиш учун юксак малакали мутахассис кадрларни тайёрлаш, танлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Жаҳон миқёсидаги мураккаб жараёнларни ва мамлакатимиз босиб ўтган тараққиёт натижаларини чуқур таҳлил қилган ҳолда кейинги йилларда «Инсон қадри учун» тамойили асосида халқимизнинг фаровонлигини янада ошириш, иқтисодиёт тармоқларини трансформация қилиш ва тадбиркорликни жадал ривожлантириш, инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини сўзсиз таъминлаш ҳамда фаол фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилган ислохотларнинг устувор йўналишларини белгилаш мақсадида кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида «Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган 7 та устувор йўналиш, 100 та мақсад ва 398 та амалга оширилиши лозим бўлган чора-тадбир (механизм)лардан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси Ўзбекистон Республикаси

* ИИВ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси катта ўқитувчиси.

Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони билан тасдиқланди¹⁹.

Мазкур тарихий муҳим ва устувор ҳужжат барча соҳаларни янада ривожлантириш бўйича йўналишлар ва устувор вазифаларни белгилаб берди.

Жумладан:

- инсон қадрини юксалтириш ва эркин фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этиш;

- мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантириш;

- ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш;

- ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг янги қиёфасини шакллантириш ва уларнинг фаолиятини халқ манфаатлари, инсон кадр-қиммати, ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилишга йўналтириш;

- ички ишлар органларини халқнинг ишончли ҳимоячиси сифатида халқчил профессионал тузилмага айлантириш ҳамда аҳоли билан мақсадли ишлашга йўналтириш;

- қонунийликни қатъий таъминловчи, очиқ ва адолатли прокуратура фаолиятининг мустаҳкам ҳуқуқий асосларини яратиш ҳамда «Қонун – устувор, жазо – муқаррар» тамойилини бош мезонга айлантиришкаби вазифалар.

Сир эмаски, жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш ички ишлар органларининг халқпарвар малакали мутахассис кадрлари томонидан амалга оширилиши мумкин. Шу боис, ички ишлар органлари учун малакали етук профессионал кадрларни тайёрлаш ва тизимли малакасини ошириб бориш ҳуқуқий демократик давлат куриш бўйича кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

¹⁹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон, 18.03.2022 й., 06/22/89/0227-сон, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон.

Шу боис, давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев томонидан Ички ишлар органлари учун мутахассислар тайёрлашнинг мутлақо янги тизимини жорий этиш, ходимларнинг малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, шунингдек, куч ва воситаларни самарали бошқаришда раҳбар кадрларнинг интеллектуал ва профессионал салоҳиятини янада ошириш мақсадида “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5076-сонли Қарор²⁰ қабул қилинди.

Мазкур қарор билан, илк маротаба Ички ишлар органларида хизматни ўташ тартибига узлуксиз ўқув-карьера жараёни тизими 2021 йил 1 сентябрдан эътиборан жорий этилиши белгиланди.

Ушбу ҳужжат билан 2021-2022 ўқув йилидан бошлаб, Ички ишлар вазирлигининг Академиясида кадрларни тайёрлаш жараёнига бакалаврият ва магистратурани ўз ичига олувчи икки босқичли олий таълим тизими жорий этилиши белгиланди.

Бу борада Академиядаги таълим тизими ички ишлар органлари учун кадрларни мақсадли касбий тайёрлашга қаратилиши ҳамда биринчи курсдан бошлаб мутахассислик ва юридик фанларни ўқитиш, жанговар ва жисмоний жиҳатдан тайёрлаш чуқурлаштирилган ҳолда амалга оширилиши, ИИВ Академиясининг магистратура дастури бўйича ўқитиш ички ишлар органларининг раҳбар кадрларини тайёрлашга қаратилади ҳамда иккинчи даражадаги «ташкилий-тактик бошқарув» ва биринчи даражадаги «ташкилий-стратегик бошқарув» йўналишларида ташкил этилиши белгиланди.

Бундан ташқари, мазкур қарор билан Ички ишлар вазирлиги Малака ошириш институтига юридик шахс мақоми берилиб, фаолиятининг асосий йўналишлари этиб қуйидагилар:

²⁰ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.04.2021 й., 07/21/5076/0347-сон.

ички ишлар органлари соҳавий хизматларининг барча йўналишлари бўйича сержантлар таркиби ходимларини жамоат хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини ташкил этиш соҳасида махсус касбий тайёрлаш;

ички ишлар органларининг сафдор ва офицерлар таркибидаги лавозимларига биринчи марта тайинланган ходимларни бошланғич касбий тайёргарлик бўйича ўқув дастурлари асосида ўқитиш;

ички ишлар органларининг барча тоифадаги ходимларини инновацион ахборот ва педагогик технологияларни қўллаган ҳолда, шу жумладан турдош йўналишдаги республика олий таълим муассасалари базасида қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш белгиланди.

Муқаддам фаолият юритган Ички ишлар органлари ходимларини бошланғич тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш марказлари тугатилиб, уларнинг штат бирликлари ва моддий-техника базаси Малака ошириш институтига ўтказилди. Малака ошириш институтини тугатилаётган ўқув марказининг Тошкент шаҳар Бектемир туманидаги манзили бўйича жойлаштиришни, унинг бино ва иншоотларини қуриш ва реконструкция қилишни, мақсадли ситуацион-иммитацион полигонларни яратиш вазифаси қўйилди. Ички ишлар органлари ходимларининг хизматдан ажралмаган ҳолда бевосита жойларда малакасини оширишни таъминлаш мақсадида масофавий ва мобиль сайёр курсларни ўтказиш амалиётини жорий этиш ҳам белгиланди. Шунингдек, Малака ошириш институтининг касбий тайёргарлик факультетида 5 ойлик дастур бўйича ички ишлар органларининг сержант таркибидаги лавозимларига номзодларни махсус касбий тайёрлаш амалга оширилиши, касбий тайёргарлик факультетини тамомлаган ходимларга «кичик сержант» махсус унвони ҳамда белгиланган намунадаги диплом берилиши ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланди.

Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирларни назарда тутган мазкур қарорнинг ижросини таъминлаш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 2021 йил 27 августдаги “Ички

ишлар органларида узлуксиз ўқув-карьера жараёни тизимини ташкил этиш тўғрисида”ги 310-сонли буйруғи қабул қилиниб ИИОларида узлуксиз ўқув-карьера жараёни тизимини ташкил этиш механизмлари белгилаб берилди. Шунингдек, мазкур ҳужжат билан “Ички ишлар органларида узлуксиз ўқув-карьера жараёни тизими асосида кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш тартиби тўғрисида”ги низом тасдиқланди.

Бу борада, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Агар давлат таянадиган асосий устун қонун бўлса, унинг кучини амалда намоён этадиган энг самарали тизим бу – ички ишлар соҳаси, десак, айна ҳақиқат бўлади”²¹.

Юқоридаги талаблар асосида узлуксиз ўқув-карьера жараёни тизими асосида ички ишлар органлари учун кадрларни тайёрлаш қуйидаги: 1) бошланғич касбий тайёргарлик; 2) махсус касбий тайёргарлик; 3) қайта тайёрлаш; 4) малака ошириш; 5) олий таълим; 6) бошқарув кадрларини тайёрлаш; 7) олий таълимдан кейинги таълимда ўқиш; 8) хизмат, жанговар ва жисмоний ҳамда маънавий-маърифий тайёргарликлардан иборатлиги белгиланди.

Юқорида таъкидланган ҳужжатлар талабидан келиб чиқиб ИИВ ва унинг бўлинмаларига қуйидагиларни самарали ҳал этиш муҳим вазифалар сифатида белгиланди:

- ички ишлар органлари ходимларининг малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, куч ва воситаларни самарали бошқаришда раҳбар кадрларнинг интеллектуал ва профессионал салоҳиятини янада ошириш;

- барча тоифадаги ички ишлар органлари ходимларининг самарали хизмат ўташи ва уларнинг хизмат мартабаси ошиши учун хизматнинг

²¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Ички ишлар органлари ходимларига табриги. // Постда. ЎЗР ИИВ нашри 2020 йил 25 октябрь. 39(4477)-сон.

бутун муддати давомида узлуксиз равишда таҳсил олиш ва малака ошириб боришига эришиш;

- доимий равишда ички ишлар органлари ходимларининг хизматдан ажралмаган ҳолда бевосита жойларда малакасини оширишни таъминлаш мақсадида масофавий ва мобиль сайёр курсларини ўтказиб бориш;

- анъанавий малака ошириш билан бир қаторда касбий ўқитишнинг уйғунлашган, иш жараёни билан биргаликда олиб бориладиган шаклларини, кадрлар малакасини оширишни белгиланган даврийлигига риоя қилинган ҳолда таълим дастурларини, билим ва кўникмаларни доимий такомиллаштиришдан иборат кредит-модуль механизмини жорий қилиш.

Мазкур вазифаларни самарали ҳал этиш мақсадида бизнингча куйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз:

биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органлари ходимлари малакасини ошириш ва қайта тайёрлашга қўйиладиган давлат таълим талаблари, стандартларини замонавий талаблар, илғор халқаро юридик тажриба асосида янада такомиллаштириш;

иккинчидан, тасдиқланган давлат таълим талаблари асосида ўқув дастурлари, ишчи фан дастурларини, дарсликлар, ўқув-услубий хужжатлар, ўқув қўлланмалар, маърузалар тўпламларини янада сифатли ва тизимли тайёрлаб чоп эттириб бориш;

учинчидан, ўқув жараёни ва ички ишлар органларида ҳуқуқни муҳофаза қилиш ҳамда ҳуқуқни қўллаш амалиёти ўртасида узвий алоқани таъминлаш;

тўртинчидан, ривожланган хорижий ва МДҲ давлатларнинг етакчи соҳавий таълим, малака ошириш ва илмий муассасалари билан янада яқин ҳамкорликни, қўшма ҳуқуқий тадқиқотларни, профессор-ўқитувчилар ўзаро тажриба алмашинувини малака оширишини ташкиллаштириш ва фаоллаштириш шунингдек, ўқув-таълим жараёнига хорижий олимлар ва мутахассисларни фаол жалб қилиш;

бешинчидан, мамлакатимизнинг олий ҳарбий таълим муассасалари, малака ошириш ҳамда илмий муассасалари билан ўзаро ҳамкорликни ўрнатган ҳолда профессор-ўқитувчилар ўзаро тажриба алмашинувини малака оширишини ташкиллаштириш ва фаоллаштириш, мастер-класс машғулотларга ўзаро қатнашувни йўлга қўйиш;

олтинчидан, ички ишлар органларининг барча тоифадаги ходимларини самарали инновацион ахборот ва педагогик технологияларни қўллаган ҳолда ўқитиш ва малакасини оширишни ташкил этиш;

еттинчидан, ўқитишнинг кредит-модуль тизимини ва тингловчилар билимини баҳолаш усуллари такомиллаштириш, ўқув жараёнида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш ҳамда ўқув базасини модернизациялаш;

саккизинчидан, ички ишлар органлари учун юқори ҳуқуқий онгли ва маданиятли малакали, ижодий фикрлайдиган, халқпарвар ва ҳалол кадрлар тайёрлашни таъминлаш.

Шу боис, ички ишлар органларига юксак ҳуқуқий онгли ва маданиятли малакали мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш доимо давлатимиз ва жамиятимиз олдида турган долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади.

*О.С.Субанов**

Ички ишлар органлари ходимлари, таълим муассасалари тингловчи ва курсантларининг касбий-ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш тизимини такомиллаштиришнинг долзарб масалалари

Ҳозирги кунда юртимизда ёшларнинг интеллектуал ва касбий маданиятини юксалтириш, уларни мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларнинг фаол иштирокчисига айлантириш борасида улкан ишлар олиб борилмоқда. Зеро, замонавий билим ва кўникмаларга эга, мамлакатнинг порлоқ келажаги учун масъулиятни ўз зиммасига оладиган баркамол, етук, мақсадга интилувчан ва серғайрат ёшларни тарбиялаш

*ИИВ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси катта ўқитувчиси.

hozirgi kunning eng muhim vazifalaridan biridir. Mустақиллигимизning 29 йиллигига бағишланган тадбирда Президентимиз Ш.М. Мирзиёев «Янги Ўзбекистон» иборасига алоҳида тўхталиб, «Халқимизнинг улуғвор қудрати жўш урган hozirgi замонда Ўзбекистонда янги бир уйғониш – Учинчи Ренессанс даврига пойдевор яратилмоқда, десак, айна ҳақиқат бўлади», деб таъкидлаган эди.

Бу бежиз эмас. Зеро замон талабларига жавоб бера оладиган, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимларни тайёрлаш учун кенг имкониятлар яратиш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг янгидан ташкил этилаётган бўлинмаларини ва киритилаётган лавозимларини зарур билим, амалий кўникма, маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, қўйилган вазифаларни самарали бажаришга қодир бўлган юқори малакали кадрлар билан тўлдириш мақсадида бир қанча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тасдиқланди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги «Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5005-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 апрелдаги «Ички ишлар органлари фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-2883-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 августдаги «Ички ишлар органлари ходимларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3216-сон қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 ноябрдаги «Ички ишлар органлари кадрлари билан ишлаш ва уларнинг хизматини ташкил этиш тартибини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3413-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги «Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида»

ПФ-5618-сон фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги «Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6196-сон фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелдаги «Жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида профессионал кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-5077-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январдаги «Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-10-сон қарори асосида ички ишлар органлари тизимида кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизими ривожлантирилди ва таълим муассасаларининг энг муҳим вазифаси деб белгиланди.

Бугунги кунда ички ишлар вазирлиги олий таълим муассасаларида юксак профессионал маҳоратга эга бўлган мутахассисларни тайёрлаш жамият истиқболини юксалтиришнинг негизи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам тингловчи ва курсантларда касбий маданият ва ҳуқуқий онгни шакллантириш жамиятнинг, миллатнинг ички ҳаёти, руҳий кечинмалари, ақлий қобилияти, идрокини мужассамлаштирувчи қудратли куч, инсон ва жамият ривожланишининг негизи сифатида Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислоҳатларнинг бош омили ҳисобланади.

Ҳуқуқий онги юксак ва касбий маданиятли мутахассисларни тайёрлаш иқтисодий-ижтимоий ҳаёт тизимининг шаклланишига, ўзгаришига кучли таъсир кўрсатади. Унинг ривожланиб бориши натижасида жамият раванқ топади. Ҳуқуқий онги юксак ва касбий маданиятга эга бўлган мутахассислар жамият ва миллат раванқининг пойдевори саналади. Демак, ҳуқуқий онг ва юксак маданият ниҳоятда кенг тушунча бўлиб, юртимизда ислоҳатларни амалга оширишни ўзида мужассам этади. Республикамизда ҳуқуқий онги юксак ва касбий маданиятли мутахассисларни ҳамда кадрларни тайёрлашга

кучли эътибор берилишининг боиси ҳам ана шунда. Бундан кўриниб турибдики, тингловчи ва курсантларни касбий тайёрлашда касб маданияти, маданиятлилик тушунчалари ходимлар фаолиятининг ажралмас қисмларидан бири сифатида майдонга чиқади.

Бугун ҳаётимизнинг барча жабҳаларига янги технологиялар кириб келмоқда ва бу ходимлардан ҳар куни ўз устида ишлашни, билимини оширишни талаб этади. Албатта, халқ манфаатлари йўлида хизмат қилаётган ҳар бир ходим, аввало, ўз билими, маънавий-ахлоқий сифатлари ва дунёқараши кенглиги билан ажралиб туриши керак. Тан олиб айтиш керак, ислохотлар суръатига ва янгича иш услубига мослаша олмаётган, ҳамон эскича фикрлайдиган ходимлар ҳам учраб турибди. Айрим ходимларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари одамларнинг асосли норозиликларига ҳам сабаб бўлаётган ҳолатлар бор. Бундай ҳолатларнинг барчасини чуқур ўрганиб, текширувлар ўтказилиб, айбдорларга нисбатан қонунчиликда белгиланган тартибда жазо чоралари кўрилиши тизими йўлга қўйилган бўлиб, сафимизни бундай ходимлардан тозалаш ва уларнинг ўрнини ватанпарвар, халқ осойишталиги йўлида ҳалол хизмат қиладиган, садоқатли, ўз билимларини доимий равишда ошириб борадиган, касбий ва жанговар тайёргарлиги юқори бўлган кадрлар билан тўлдириш борасида тизимли ишлар олиб борилмоқда. Келгусида ходимларда касбий билим ва амалий кўникмаларни шакллантириш, улар томонидан фуқароларга сифатли, профессионал хизмат кўрсатилишини таъминлаш мақсадида, кадрларни тайёрлаш, ўқитиш ва малака ошириш борасида ҳам бутунлай янги тизим асосида иш ташкил этилди. Ички ишлар органлари учун мутахассислар тайёрлашнинг мутлақо янги тизимини жорий этиш, ходимларнинг малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, шунингдек, куч ва воситаларни самарали бошқаришда раҳбар кадрларнинг интеллектуал ва профессионал салоҳиятини янада ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелда «Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги

тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5076-сон қарори қабул қилинди ва унга асосан ички ишлар органларида хизматни ўташ тартибига қуйидагиларни назарда тутувчи узлуксиз ўқув-карьерга жараёни тизими жорий этилди:

- ички ишлар органлари раҳбар таркибининг тегишли лавозимларига тайинланиш учун Академия магистратурасида ўқиш шартлиги;

- ходимларга махсус унвонлар берилишининг ҳамда сафдор ва сержантлар таркибидаги ходимлар офицерлик лавозимларига тайинланишининг асосий талабларидан бири сифатида уларнинг қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларидан ўтиши зарурлиги.

Ички ишлар органлари ходимларининг касбий ва жанговар тайёргарлиги хизмат фаолиятини амалга оширишдаги тайёргарлик даражасини назарда тутуди. Касбий тайёргарлик даражаси ҳуқуқий, хизмат, махсус-тактик, жанговар, жисмоний ва ахлоқий-психологик тайёргарлик каби жиҳатлар билан тавсифланади. Бу соҳалар бўйича нафақат назарий билим ва кўникмаларни эгаллаш, балки уларни амалий хизмат фаолияти ва экстремал вазиятларда самарали ва мақсадга мувофиқ қўллаш қобилияти ҳам муҳимдир.

Сўнгги йилларда ички ишлар органлари ходимларининг касбий ва жанговар тайёргарлигига вазирлик ва ҳудудий ички ишлар органлари раҳбарлари томонидан катта эътибор берилмоқда, уни ташкил этиш ва мувофиқлаштиришни такомиллаштириш долзарб масалалардан бири бўлиб турибди. Чунки ҳар бир ички ишлар органлари ходими ўз касби бўйича профессионал бўлмоғи лозим.

Ички ишлар органлари ходимининг профессионаллиги деганда зарур билим, кўникма, ҳаракатланиш ва амалий қобилият, жисмоний ва ахлоқий-психологик тайёргарликнинг юқори даражаси, қурол-яроғ, махсус воситалар ва техникаларни мукамал эгаллаш, кундалик тезкор-хизмат фаолиятида улардан моҳирона фойдаланиш тушунилади.

Ички ишлар органларида кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларга қуйидаги вазифаларни киритишимиз мумкин:

- ёшларда ички ишлар органлари ходимлари учун зарур бўлган дастлабки касбий билим, юксак ватанпарварлик ва маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантиришни назарда тутадиган идоровий олий таълим муассасаларига кириш учун номзодларни мақсадли тайёрлаш бўйича самарали тартибни жорий этиш;

- асосий қисми соҳавий фанларни ўқитишдан таркиб топган, шунингдек ҳудудий ички ишлар органларига бевосита чиқишни ва тергов-тезкор тадбирларни ўтказишда иштирок этишни назарда тутган амалий машғулотларни ташкил этишни ўз ичига олган янгиланган таълим стандартлар ва ўқув дастурларни ишлаб чиқиш ва киритиш;

- таълим муассасалари профессор-ўқитувчилар таркибини малакали илмий-педагогик, биринчи навбатда соҳавий фанларни ўқитишга ихтисослашган кадрлар билан жамлаш, назорат ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларида қатта амалий тажрибага эга бўлган мутахассисларни ўқув жараёнига кенг жалб этиш;

- ўқитишнинг замонавий шакл ва усулларини, энг янги педагогик ва ахборот-коммуникацион технологияларни, шу жумладан ситуацион машғулотларни, масофадан ўқитиш тизимини кенг жорий этиш, таълим олувчилар ва ўқитувчиларни глобал ахборот-ҳуқуқий ва таълим ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш;

- идоровий таълим муассасаларида ўқитиш йўналишлари ва мутахассисликларини амалиёт эҳтиёжини ҳамда ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жинойтчиликка қарши курашиш борасидаги фаолиятини такомиллаштириш истиқболларини инобатга олган ҳолда тизимли равишда мақбуллаштириш;

- ички ишлар органлари фаолиятида, биринчи навбатда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, тезкор-қидирув фаолияти ва жинойтларни тергов қилиш соҳасида мавжуд бўлган муаммолар бўйича фундаментал ва амалиётга йўналтирилган илмий тадқиқотлар ўтказилиши самарадорлигини ошириш;

- етакчи хорижий таълим муассасалари билан кадрлар тайёрлаш бўйича тажриба алмашиш, ҳамкорликдаги таълим дастурларини жорий этиш, профессор-ўқитувчилар таркибини, хорижий тилларни ўқитишни назарда тутган ҳолда, малакасини ошириш ва стажировкадан ўтказиш орқали халқаро ҳамкорликни ривожлантириш.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалар ички ишлар органларида кадрлар малакасини ошириш уларнинг ҳуқуқий онг ва касбий маданияти, малака ва кўникмаларнинг чуқурлаштирилиши ҳамда янгилаб борилишини таъминлайди, шунингдек, кадрларнинг тоифаси, унвони ва лавозими ошишига хизмат қилади.

Б.Қ.Мусурмонов
А.А.Абдибоситов*

Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданиятида ҳуқуқий онгнинг ўрни

Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органлари жамоат тартибини химоя қилиш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи ва мулкани химоя қилиш каби муҳим ва зарур вазифаларни бажаради. Шу билан бирга, иқтисодиётнинг жадал ривожланиши, жамият учун юқори даражадаги очиқлик, фикр-мулоҳазаларга фавқулодда еҳтиёж ва жамият олдида имиджни яхшилаш каби талаблар бўлинмалар олдида янги вазифаларни қўяди. Ушбу вазифаларни амалга ошириш барча ходимлардан юқори даражадаги касбий маданиятни талаб қилади.

*ИИВ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси катта ўқитувчиси.,
ИИВ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси ўқитувчиси.

Касбий маданият - бу ўз таркибига билим, еътикод, кадрият йўналишлари, кўникмалар, қобилиятлар, муносабат ва кўшимча равишда бошқаларга, содир бўлаётган ҳодисаларга ва шахсан ўзига муносабат шаклидаги ахлоқий ва психологик фазилатларни ўз ичига олган ижтимоий тушунча. Ички ишлар органлари ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимининг муҳим элементларидан биридир. Уларнинг фаолияти доимо жамиятнинг диққат марказида бўлган, бу кўплаб сўровлар натижаларидан далолат беради. Шундай экан ички ишлар органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш масаласи бугунги кунда долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Самарадорлик, ўз навбатида, кўп жиҳатдан ходимларнинг профессионалиги ва малакаси даражасига боғлиқ. Бу борада президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг ички ишлар органларининг 30 йиллигига бағишланган байрам табригида ички ишлар органларида мутахассислар тайёрлашнинг мутлақо янги тизими йўлга қўйилиб, ходимларнинг малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, шунингдек, раҳбарларнинг профессионал салоҳиятини ошириш борасида тизимли чоралар кўрилаётганлигини, Ички ишлар вазирлиги Академиясида бакалаврият ва магистратурани ўз ичига оладиган икки босқичли замонавий олий таълим тизими, ўқув жараёнига назария билан амалиёт уйғунлигини таъминлаш учун янги таълим механизмлари жорий қилинганлигини, янги ташкил этилган Жамоат хавфсизлиги университетида ички ишлар соҳаси учун ҳам етук кадрларни тайёрлаш жараёни бошлаганлигини, ходимларни хизмат даврида узлуксиз ўқитиш учун илк бор Малака ошириш институти очилиб, замонавий ёндошувлар асосида масофавий ва мобил сайёр курсларни ўтказиш амалиёти жорий этилганлигини таъкидлаб ўтди. Бундан ташқари давлат раҳбари тажриба алмашиш, ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, ходимларни ўқитиш соҳасида ҳамкорликни мустаҳкамлаш йўлида жаҳоннинг 29 та давлати ҳуқуқ-тартибот идоралари билан эришилган икки томонлама

халқаро келишувларга мувофиқ амалий ишлар олиб борилаётганлигига алоҳида урғу берди²².

Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданияти учта таркибий қисмнинг комбинацияси сифатида ифодаланиши мумкин: коммуникатив, ҳиссий ва деонтологик. Шу билан бирга, ички ишлар органлари фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ва ушбу таркибий қисмларни умумлаштирган ҳолда, ҳуқуқий онг каби фаолият самарадорлигини белгиловчи муҳим омилга эътиборни қаратсак.

Юридик фанлар номзоди, доцент Ш.А.Сайдуллаевнинг нуқтаи назари билан танишар эканмиз, ҳуқуқий онг ижтимоий онгнинг шаклларида бири эканлигини, кишиларда ҳуқуққа, қонунчиликка, ҳуқуқ-тартиботга ва бошқа ҳуқуқий ҳодисаларга нисбатан бўлган ғоялар, ҳис-туйғулар, тасаввурлар йиғиндиси эканлигини тушунамиз²³. Албатта, ҳуқуқий онг жамиятнинг маънавий томони(хаёти) инъикосидир. Унинг даражасини ошириш ҳар бир фуқаро учун муҳим, ички ишлар органларининг ходимлари учун еса шарт, чунки улар жиноятчиликка қарши курашда асосий ўринни эгаллайди ва амалдаги қонунчилик нормаларига риоя қилинишини таъминлайди. Шахсда ҳуқуқий онгнинг шаклланиши, қоида тариқасида, болалиқдан бошланади ва бутун ҳаёти давомида давом этади. Унинг ижтимоий, индивидуал ва профессионал турларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Ички ишлар органлари ходимларининг фаолиятига келсак, уларнинг касбий-ҳуқуқий онги катта қизиқиш уйғотади. Бу маълум бир чўққи бўлиб, ходимнинг расмий фаолиятни тартибга солувчи шахсий, ахлоқий ва касбий фазилатларининг кўрсаткичидир. Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданияти таркибида ҳуқуқий онгнинг ўрнини батафсил кўриб чиқиш учун унинг тузилиши, хусусиятлари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш амалиётидаги роли, шу жумладан касбий бузилишига таъсирини кўриб чиқиш керак.

²² <https://daryo.uz/k/2021/10/24/shavkat-mirziyoyev-ichki-ishlar-organlarining-30-yilligi-munosabati-bilan-soha-xodimlari-va-faxriylarini-tabrikladi/>

²³ Сайдуллаев Ш.А. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Т. 2. – Т., 2018. – Б. 93.

Ҳуқуқий онгнинг тузулиши масаласида О.В.Пересадинанинг фикрлари билан танишсак, ушбу тадқиқотчи қуйидаги элементларни ажратиб кўрсатган:

- 1) ҳуқуқий мафкура;
- 2) ҳуқуқий психология;
- 3) ҳуқуқий созлама (ўрнатиш)²⁴.

Ҳуқуқий мафкурани ҳуқуқий онгнинг таркибий элементи сифатида таҳлил қилар экан, тадқиқотчи нормалар, принциплар ва асослар инсон томонидан бутун ҳаёти давомида ўзлаштирилишини ва ички ишлар органларига хизматга қабул қилинганида ходим аллақачон маълум бир ҳуқуқий онг асосига эга эканлигини, касбий-ҳуқуқий билимлар эса фақат мафкурани янада такомиллаштирилишини таъкидлайди. Бу борада тадқиқотчининг фикрига қўшилиш мумкин, чунки ҳақиқатан ҳам умуман мафкура масалалари, хусусан, ҳуқуқий масалалар ахлоқ, тарбия ва ҳуқуқий тартибга солиш механизмини тушуниш масалаларидир.

О.В.Пересадина ҳуқуқий психологиянинг моҳиятига тўхталиб, асосий эътиборни ходимлар руҳиятининг элементар эмоционал ҳолатлари ва ҳиссий шаклланишига қаратади. Албатта, агар биз ҳуқуқий воқеликка кадриятлар орқали қараш муаммосини кўриб чиқсак, унда бу нуқтаи назар асосли ва илмий жиҳатдан тушунарли. Агар ички ишлар органлари хизматида қабул қилинаётган номзоднинг касбга бўлган иштиёқини таҳлил чиқсак, шуни таъкидлаш керакки, аксарият ҳолларда улар келажакдаги ходим қандай қийинчиликлар, муаммолар ва ахлоқий бузилишларга дуч келишини тўлиқ англамаган бўлишади. Аксарият ҳолларда номзодлар ҳуқуқий воқеликларни онгли равишда идрок этмайди, бу эса ўз навбатида номзоднинг ҳуқуқий онг даражасини аниқлашнинг имконини бермайди.

²⁴ Peresadina O.V. Struktura professional'nogo pravosoznaniia sotrudnikov organov vnutrennikh del [The structure of professional legal awareness of employees of internal affairs bodies]. Ist., filos., polit. i iurid. nauki. Kul'turologiia i iskusstvovedenie. Vopr. teorii i praktiki [Historical, philosophical, political and legal sciences. Cultural studies and art history. Questions of theory and practice], 2015, no. 7-1 (57), pp. 128-130. (In Russ.).

Бирок, учинчи элемент — ҳуқуқий тартибга солиш — муҳим элемент ҳисобланади, чунки бу ходимга билимларни, кадриятларни, етиқодларни тизимлаштириш ва уларни муайян вазиятларда намоён етишга имкон беради. Ҳуқуқий тартибга солишнинг асосий ифодаси ички ишлар органлари ходимларининг ҳар бир ҳаракатида қонун устувор бўлиши билан ифодаланади. Ушбу нуқтаи назар билан келиб чиқиб хизматнинг мотивацион компонентида фарқли ўлароқ, ҳуқуқий воқеликка тўғри йўналтирилган муносабатнинг асл ифодаси ички ишлар органлари ходимининг юқори даражадаги ҳуқуқий онгини тасдиқлайди.

Умуман олганда, ҳуқуқий онг тузилиши ҳақида айтилганларни умумлаштириб, шуни таъкидлаш керакки, бу ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданиятининг мураккаб психологик, ҳуқуқий ва ахлоқий таркибий элементи бўлиб, унинг таркибий қисмларини (коммуникатив, деонтологик ва ҳиссий) қиймат позициялари нуқтаи назаридан тавсифлайди.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятида ходимнинг амалиётда орттирган касбий малакаси ва ҳуқуқий билимлари узвий боғлиқдир. Ҳуқуқий онгнинг ушбу турини касбий-ҳуқуқий онг деб ҳисобласак, бу адвокат ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг ҳуқуқий онги дейишимиз мумкин бўлади. Бу ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онгининг табиати бўлиб, у фаолиятнинг ахлоқий таркибий қисмлари ўзлаштирилган ҳуқуқий нормалар тўғрисидаги билимлар ва уларни қўллаш малакалари билан узвий боғлиқлиги билан ажралиб туради. Ушбу соҳалар ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданияти таркибида ҳуқуқий онгнинг моҳиятини етарли даражада тавсифлаб беради. Айнан ҳуқуқий билим ва уларни сифатли ва холисона қўллаш қобилияти ходимнинг профессионаллиги ва маданияти даражасини белгилайди. Ўз ҳаракатларини нафақат муайян бир вақтда, балки, ушбу ҳаракатларининг истиқболларини ҳам баҳолаш ва башорат қила олиш ходимнинг ҳуқуқий онг даражасини белгилайди. Шу муносабат билан ички ишлар органлари ходимларининг

ҳуқуқий онгини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнига қонунни қўллашнинг башорат қилиш функцияси нуқтаи назаридан ёндашиш зарур.

Башорат қилиш функцияси ички ишлар органлари ходимларининг касбий-ҳуқуқий онгининг асосий хусусиятларидан биридир. Ҳар қандай қонун ҳужжатлари ҳам меъёрий, ҳам ахлоқий таркибий қисмга эга. Ички ишлар органлари ходими ушбу чегараларни билиши ва тушуниши, қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳаракат қилиши, шу билан бирга қабул қилинган қарорларининг аҳамияти ва жавобгарлик даражасини ички ишонч ва ахлоқ тарозиларида ўлчай билиши лозим. Ўз ҳаракатларини ахлоқ нуқтаи назаридан келиб чиқиб баҳолай олмаслик "ҳуқуқий деформация" жараёнини шакллантиришга тўртки бўлиши мумкин. Бу, ўз навбатида, жиноий ҳаракатларни содир этишда ифодаланадиган ҳуқуқий онг деформацияси шаклларида бири бўлган "қайта туғилиш"ни шакллантиради. Бироқ, жиноий ҳаракатлар ҳақида гапирганда, умуман ходимларнинг ҳалокатли хатти-ҳаракатлари ҳақида гапирмаслик мумкин эмас. Ҳуқуқий онгнинг башорат қилиш функциясини таҳлил қилиб, хулоса қилишимиз мумкинки, ходим учун маиший соҳадан бошлаб ва расмий фаолият доирасидаги майда бузилишлар билан яқунланган ҳуқуқий меъёрларга бепарволик янада жиддий бузилишларга олиб келиши мумкин. Фикримиз давомида ҳуқуқий онгнинг таркибий элементларини ўрганишда давом этиб, ҳуқуқий муносабат ва ҳуқуқий психологияни таҳлил қилсак. Ҳуқуқий онгнинг бу икки таркибий элементи ҳуқуқий онг ҳалокати ва уни деформациялашнинг ажойиб омиллари ҳисобланади. Бундан ташқари ҳуқуқий онг деформацияси умуман олганда ходимнинг касбий деформациясининг кўрсаткичидир, чунки ички ишлар органлари ходимларининг касбий фаолияти айнан ҳуқуқни қўллаш ва уни ҳимоя қилиш билан боғлиқдир.

Ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онгини асосан психологик ва ҳуқуқий таркибий қисм нуқтаи назаридан ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилиш жараёнида унинг педагогик томонига назар солайлик. Ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онгини шакллантириш уларнинг

касбий маданиятининг таркибий элементи сифатида кадрлар тайёрлаш ва ўқитиш бўйича тизимли ишларни талаб қиладиган жараёндир. Шу муносабат билан биз Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг идоравий таълим ташкилотлари, бунда нафақат олий таълим муассасалари, балки кўшимча малака ошириш ва вазирлик таркибидаги ўрта ва ўрта-махсус таълим муассасаларининг муҳим роли ҳақида гапиришимиз мумкин. Касбий ёки ихтисослаштирилган маълумот олиш ушбу мақола доирасида ҳуқуқий онгни касбий онгга айлантириш жараёни сифатида кўриш мумкин. Таълим олиш даврида тингловчи ўзини хизмат ва ўқиш муҳитидаҳис этади, бу еса ёш ходимнинг онгида хизматга ва ундан ташқаригаоид муайян урф-одатлар, тушунчалар, тўғри хулқ-атвор қоидалари шаклланишига олиб келади. Бу ҳуқуқий онгнинг ҳуқуқий мафкура ва ҳуқуқий психология каби таркибий элементларига ўз таъсирини кўрсатади.

Ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий хабардорлигининг айрим хусусиятларини кўриб чиқиб, биз қуйидаги хулосаларни чиқарамиз:

1. Ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онгини шакллантириш анча узоқ ва динамик жараёндир. Касбий маданиятнинг таркибий элементи сифатида у умумлаштирувчи хусусиятга эга бўлиб, унинг элементлари фаолиятнинг ташқи кўрсаткичидир.

2. Ҳуқуқий онгни жамоавий, индивидуал ва касбий турларига ажратиш мумкин.

3. Ҳуқуқий онг аниқ белгиланган тузилишга ега бўлиб, ҳуқуқий мафкура, ҳуқуқий психология ва ҳуқуқий муносабатларни ўз ичига олади.

4. Хизматга киришдаги иштиёқ номзод ҳуқуқий онгини шакллантиришнинг ўзига хос хусусияти емас.

5. Ҳуқуқий онг таркибида башорат қилиш функцияси жуда муҳимдир. Ўз ҳаракатларининг оқибатларини олдиндан билиш, уларга ахлоқий позициядан объектив баҳо бериш қобилияти ходимлар ҳуқуқий онгидаги бузилишларнинг олдини олишга ёрдам беради.

6. "Ҳуқуқий онгнинг деформацияси" ходимнинг жиноят содир этиш еҳтимоли билан ифодаланган "қайта туғилиш" даражасига олиб келиши мумкин.

7. Касбий маданиятнинг таркибий элементи сифатида ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онгини шакллантириш ва ривожлантиришнинг асосий омилларидан бири бу педагогикадир.

*Ш.Х.Ғаниев**

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасида – ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг аҳамияти

Демократик давлат ва жамият етуқлигининг асосий мезонларидан бири бу фуқароларнинг ҳуқуқий онг ҳамда маданият даражасидир. Бу ўз навбатида жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири бўлиши қаторида, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги фаолият самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Бинобарин, юртимизда сўнгги йилларда миллий ҳуқуқ тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ҳамда малакали юридик кадрларни тайёрлаш борасида сезиларли ишлар амалга оширилди. Айни чоғда инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат муносабатини шакллантиришга, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлиги даражасини оширишга тўсқинлик қилувчи бир қатор камчиликларни бартараф этиш борасида зарур чора-тадбирлар амалга ошириляпти.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2019 йил 9 январь куни имзоланган «Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида»ги фармонига мувофиқ тасдиқланган жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепцияси бу борадаги муҳим дастуриламалга айланди. Хўш,

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти, юридик фанлар кафедраси катта ўқитувчиси.

бу ҳужжат нима учун қабул қилинган эди? Сабаби, ўша пайтда соҳада ҳамон ўз ечимини кутаётган муаммолар талайгина эди.

Биринчидан, жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ишлари тизимли ва узвий ташкил этилмаганди. Жамиятда, оилада, маҳаллада, таълим муассасаларида ва ташкилотларда ҳуқуқий ахборотларни етказишнинг таъсирчан механизми мавжуд эмас эди. Шахсий манфаатлар ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни таъминлаш ғоялари аҳоли, айниқса, давлат хизматчилари онгига етарли даражада сингдирилмасди.

Иккинчидан, узлуксиз таълим тизимида таълим жараёнлари ҳуқуқий тарбия билан уйғун олиб борилмас, аҳоли, айниқса, ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда ўзбек халқининг тарихи, дини, урф-одатлари, миллий қадриятларига таянилмасди.

Учинчидан, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга доир тадбирларни ташкил этишда нодавлат ноижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ҳамкорлик тизими яратилмаган, ижтимоий шериклик принципи асосида ишлар ташкил этилмаганди.

Тўртинчидан, ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантиришнинг аниқ мақсадли чора-тадбирлари белгиланмаганди.

Бешинчидан, жамиятда манзилли ҳуқуқий тарғибот тадбирларини ташкил этишда ва амалга оширишда давлат органлари ва бошқа соҳавий хизматларнинг фаол иштироки таъминланмаётган эди, бу борада юқори натижадорлик ва самарадорлик кўзга ташланмасди

Олтинчидан, ҳуқуқий тадбирлар ҳамон анъанавий усулларда, оддий учрашувларни ўтказиш йўли билан амалга оширилар, бу борада тарғиботнинг инновацион усулларида, шу жумладан, веб-технологиялардан фойдаланилмаяпти, ҳуқуқий йўналишдаги веб-сайтлар етарли эмас эди.

Еттинчидан, ҳуқуқий саводхонликни оширишга қаратилган лойиҳаларни рағбатлантиришнинг ҳуқуқий механизмлари мавжуд эмас эди. Бу борада тадбирлар номигагина ташкил этилар, ҳуқуқий билимларни юксалтириш бўйича ҳуқуқий адабиётларни чоп этиш ва тарқатиш, илмий изланишларни олиб бориш ишлари самарасиз амалга ошириларди.

Бугунги кунга келиб, профилактика катта инспектори фуқаролар йиғини раисининг ҳуқуқ-тартибот масалалари бўйича ўринбосари вазифасини бажариб келаётганидан яхши хабардормиз. Бу борада фуқаролар йиғини раисига бир қатор қўшимча ҳуқуқлар берилгани ҳам катта аҳамиятга эга. Чунончи, фуқаролар йиғини раиси тегишли ҳудуддаги профилактика инспектори фаолиятига баҳо бериш ҳамда уни рағбатлантириш ёки унга нисбатан эгаллаб турган лавозимидан озод этишгача бўлган жазо чораларини қўллаш бўйича Қорақалпоғистон Ички ишлар вазирлиги, ҳудудий ички ишлар бош бошқармалари ҳамда бошқармаларига кўриб чиқилиши мажбурий бўлган тақдимнома киритиш ҳуқуқига эга.

Профилактика инспекторлари 5 йил муддатга лавозимга тайинланиб, уларни ушбу муддат давомида бошқа лавозимга ўтказиш тақиқланиши (юқори турувчи раҳбарлик лавозимга ўтказиш ёхуд қонун ёки ички тартиб қоидаларини бузганлиги учун жавобгарликка тортиш ҳолатлари бундан мустасно) ҳам уларнинг иш фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган.

Шунингдек, туман (шаҳар) ички ишлар органлари бошлиқлари, уларнинг таркибидаги бўлимлари ва ички ишлар бўлимлари (бўлинмалари) бошлиқлари устуворлик асосида профилактика инспектори лавозимида камида 5 йил ишлаган ходимлари орасидан тайинлаб келинмоқда. Ушбу масъулиятли лавозимларга, қоида тариқасида, олий юридик маълумотга эга бўлган шахслар танланаётгани ҳам масъулият даражасидан дарак бериб турибди.

Ўз навбатида ички ишлар вазирининг жамоат тартибини сақлаш бўйича ўринбосарига профилактика инспекторларини хизмат вазифаси билан боғлиқ

бўлмаган ишга жалб этганлик учун ҳудудий ички ишлар органларининг раҳбарлари ва масъул ходимларига нисбатан бевосита интизомий жазо чораларини қўллаш ваколати берилди.

Шу маънода айтадиган бўлсак, республикада ҳуқуқ-тартибот тизимининг қуйи бўғинларига катта эътибор қаратилаётгани бежиз эмас. Бу масалага давлат раҳбари ҳам алоҳида тўхталиб, «Ҳозирги кунда энг катта масала – бу ички ишлар тизимининг қуйи бўғинини мустаҳкамлашдан иборат. Профилактика инспекторларининг яшаши ва ишлаши учун барча шароитларни яратиб берилди. Энди уларнинг салоҳиятини, маҳалла фуқаролар йиғини билан ҳамкорлигини кучайтириш зарур. Бундан кейин ҳар бир маҳалладаги профилактика инспектори ўрнига уч нафар энг профессионал ходим саралаб олиб бириктирилади. Шундай бўлса, улар ўртасида рақобат пайдо бўлади, одамларнинг тинчлиги ва осойишталигини таъминлайдиган чинакам самарали тизим яратилади» деб таъкидланган эди.

Мазкур масалага жорий йил февраль ойида ички ишлар вазирлиги хайъатининг кенгайтирилган йиғилишида урғу берилиб, унда тартиб-интизом, қонунларга ҳурмат, аҳолининг осойишталиги, энг аввало, маҳаллада тўғри йўлга қўйилиши зарурлиги таъкидланган эди.

Бу борада Президентимиз томонидан 2021 йил 26 март куни қабул қилинган «Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони муҳим дастуриламалга айланди.

Зотан, ушбу ҳужжатга мувофиқ, эндиликда ҳар бир маҳалла, оила ва шахс кесимида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишга оид муаммолар бевосита жойларнинг ўзида ҳал этилади.

Мазкур вазибаларнинг самарали ижроси эса ҳуқуқбузарликлар профилактикасини изчил таъминлаб бериши қаторида, инспекторлардан ҳуқуқий онгини ўстириб боришлари йўлида тинимсиз изланишни ҳам талаб қилади.

Шу маънода нафақат соҳада кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш, балки уларнинг малакасини ошириб боришга замонавий педтехнологиялар ҳамда методларни жорий этишни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти профессор-ўқитувчилари зиммасига янада катта масъулият юклайди.

*Д.Ж.Эшқулов**

Ички ишлар органларида юксак маънавиятли, етук, профессионал кадрлар тайёрлашда ҳуқуқий таълимнинг аҳамияти

Юртимизда олиб борилаётган кенг кўламдаги тизимли чора тадбирлар ички ишлар органлари ходимлари фаолияти самарадорлигини ошириш ва шу ўринда улар томонидан “Халқ манфаатларига хизмат қилиш”ни ўз хизмат бурчи деб биладиган профессионал тузилмага айлантириб борилмоқда.

Бу борада давлатимиз раҳбарининг 2023 йил 20 январдаги “Ички ишлар органларини халқ касбий тузилмасига айлантириш ва уларнинг фаолиятини аҳоли билан янада яқинроқ ҳамкорлик қилишга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори муҳим манба бўлиб, унга кўра, “Ички ишлар органлари ходимларининг касб маданияти ва хизмат интизоми тўғрисида”ги кодекси тасдиқланди. Бундан ташқари, Ички ишлар вазирлигининг Маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар билан таъминлаш бошқармаси тўғрисидаги низом ҳам тасдиқланди.

Шунингдек, мазкур ҳужжатга асосан, “2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси”га мувофиқ, ички ишлар органларини аҳолининг ишончли ҳимоячиси сифатидаги касбий халқ тузилмасига айлантириш ва қонун устуворлиги, тинчлик ва осойишталикни янада мустаҳкамлаш кўзда тутилган бўлиб, унга кўра, Ички ишлар вазирлигида Маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар билан таъминлаш бошқармаси ташкил этилиб, у ички ишлар бошқармасига хизматга номзодларни танлаш, тизимнинг шаффофлигини таъминлаш, шахсий таркиб

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти, Юридик фанлар кафедраси ўқитувчиси.

билан ишлаш, маънавий-маърифий ишлар тизимини рақамлаштириш билан шуғулланиши белгиланган.

Ички ишлар вазирлиги тузилмасида Маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар билан таъминлаш департаменти ташкил этилиб, шу ўринда ички ишлар органларида хизматга қабул қилиш бўйича номзодларни танлашнинг адолатли, холис ва шаффоф тизимини яратиб, ўрнатилган тартибларни тубдан соддалаштириш ва бюрократик тўсиқларни бартараф этишга қаратилган комплекс чора-тадбирларни белгилаш, маънавий-маърифий ишларни «таълим муассасасидан — хизматнинг охирига қадар» тамойили асосида тизимли ва узлуксиз ташкил этиш орқали уларнинг самарадорлиги ҳамда таъсирчанлигини ошириш, хизматнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда, ички ишлар органлари шахсий таркиби ўртасида манзилли психологик тадбирларнинг замонавий усулларини татбиқ этиш, лавозимга тайинлаш ва аттестация ўтказиш жараёнларида мутахассис-психологларнинг ролини ошириш, ички ишлар органларида истиқболли ёш раҳбар кадрлар захирасини шакллантиришнинг янги тизимини жорий этиш, уларнинг фаолиятини тизимли мониторинг қилиш ва доимий равишда ўқитиб бориш механизмларини яратиш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасининг хусусиятларидан келиб чиқиб, ички ишлар органлари шахсий таркибининг жанговар ва жисмоний тайёргарлик даражасини оширишнинг узлуксиз тизимини яратиш ва уни баҳолашни янги мезонлар асосида амалга ошириш, инсон омилини истисно этиш ҳамда коррупция ҳолатларининг барвақт олдини олиш мақсадида ички ишлар органларида кадрлар билан ишлаш, хизматни ўташ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш, шунингдек, шахсий таркиб ва уларнинг оила аъзоларини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини замон талабларига мос равишда тўлиқ рақамлаштириш каби масалалар ички ишлар органларида кадрлар салоҳиятини ошириш замон талаби ва долзарб вазифа эканидан келиб чиққан ҳолда, Департамент фаолиятини янада такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари этиб белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар билан таъминлаш департаменти ички ишлар органларида кадрлар сиёсатини амалга ошириш, маънавий-маърифий ва мукофотлаш ишларини ташкил этиш, хизматни ўташ қоидалари ва меҳнат муносабатларига риоя этиш, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, ижтимоий ҳимоя жараёнларини таъминлайдиган Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги марказий аппаратининг мустақил бўлинмаси ҳисобланиши билан бирга - ички ишлар органларининг маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар билан таъминлаш бўлинмалари тизимига қирадиган тузилмаларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш, комплекс таҳлил қилиш, баҳолаш, уларга амалий ва услубий ёрдам кўрсатиш, ички ишлар органларида маънавий-маърифий ва ахлоқий-руҳий ишларни ташкил этиш, касбий маданият ва хизмат интизоми талабларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш, шунингдек, шахсий таркибни ватанпарварлик руҳида доимий равишда тарбиялаш фаолиятини амалга ошириш, ички ишлар органларидаги хизматга, шунингдек, идоровий таълим муассасаларига номзодларнинг танлов асосида қабул қилинишини ташкил этиш, кадрлар сиёсатини амалга оширишни таъминлаш, хизматни ўташ тартибининг қоидалари ва меҳнат муносабатларига риоя этилишини, узлуксиз ўқув-карьера жараёнига доир талабларнинг бажарилишини назорат қилиш, ички ишлар органлари учун профессионал кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг доимий равишда малакасини ошириш жараёнини ташкил этиш, ички ишлар органларида шахсий таркибни мукофотлаш ишларини таъминлаш, номзодларни давлат ва идоровий мукофотларга ҳолислик тамойили асосида тақдим этишни амалга ошириш, ички ишлар органларида шахсий таркибнинг хизмат, жанговар, жисмоний ва психологик тайёргарлигини таъминлаш, тизимда мусобақаларни ўтказиш орқали ходимлар ва уларнинг оила аъзоларида спортга бўлган қизиқишни ошириш, ички ишлар органлари шахсий таркиби ва уларнинг оила аъзоларини ижтимоий ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш, соғлиғи муҳофаза

қилинишини ва малакали тиббий хизмат кўрсатилишини ташкил этиш, ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар билан таъминлаш соҳасидаги қонунчиликни, фаолият шакллари ва усулларини янада такомиллаштиришга доир таклифлар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш Департаментнинг асосий вазифалари этиб белгиланган.

Юқоридаги вазифалардан келиб чиққан ҳолда Департамент ички ишлар органлари учун профессионал кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг доимий равишда малакасини ошириш жараёнини ташкил этиш йўналишида кадрларни мақсадли тайёрлашни ташкил этиш, идоравий таълим муассасалари билан ҳамкорлик қилиш, уларнинг ўқув-тарбия жараёнини назорат қилиш ҳамда мувофиқлаштириш, идоравий таълим муассасаларининг ўқув-методик, илмий-тадқиқот, кадрлар билан ишлаш ва тарбиявий йўналишлардаги фаолиятини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш, ички ишлар органларининг кадрларга бўлган эҳтиёжларини ўрганиш ва идоравий ҳамда турдош таълим муассасалари, шу жумладан хорижий давлатлар ҳуқуқ-тартибот органларининг таълим муассасаларига ўқишга қабул ўринларини ажратиш бўйича таклифлар киритиш, идоравий таълим муассасаларига номзодларни қабул қилиш бўйича танловлар ўтказилишини ташкил этиш, ушбу фаолиятни назорат қилиш ва мувофиқлаштириш, идоравий таълим муассасаларида ўқитиладиган мутахассислик йўналишларида кадрлар тайёрлаш бўйича давлат таълим стандартлари, малака талаблари ҳамда ўқув режалари ва дастурларини тайёрлашни ташкил этиш, идоравий таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёни, илмий-тадқиқот ишлари ташкил этилганлигини, олий таълимдан кейинги таълим жараёнини мунтазам равишда ўрганиб бориш, ички ишлар органларининг кадрларга бўлган эҳтиёжидан келиб чиқиб, идоравий ва турдош олий таълим муассасалари, шу жумладан хорижий давлатлар ҳуқуқ-тартибот органларининг таълим муассасалари битирувчиларининг тақсимотини ўтказиш, ёш кадрларга бириктирилган мураббийлар фаолиятини ўрганиш орқали уларнинг касбий ўсишлари узлуксиз

мониторинг қилинишини ташкил этиш, идоравий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари таркибига педагог кадрларни ишга қабул қилиш бўйича комиссия фаолиятини назорат қилиш, идоравий таълим муассасалари ва ҳудудий ички ишлар органларида конференция, илмий анжуманлар, ўқув-услубий семинарлар, давра суҳбатлари ва фан олимпиадалари, шунингдек, ходимларнинг касбий маҳоратини ошириш юзасидан ўқув йиғинлари ва тренинглар ўтказилишини ташкил этиш, идоравий таълим муассасалари курсантлари ва тингловчиларига белгиланган намунадаги кўкрак нишонлари ва стипендиялар тайинлашга оид ҳужжатларни кўриб чиқиш ва расмийлаштириш, ИИВнинг таркибий ва ҳудудий бўлинмалари билан биргаликда ходимларнинг малака оширишга бўлган эҳтиёжини ўрганиш, кадрларни бошланғич тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнини ташкил этиш, мониторингини ўтказиш ва мувофиқлаштириш, шахсий таркибнинг республика давлат бошқаруви органлари, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, таълим муассасалари ва бошқа ташкилотларда белгиланган келишувлар асосида малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш ишларини ташкил этиш, ходимларнинг хорижий давлатлар, хусусан таълим муассасаларида узоқ муддатли ўқув дастурлари асосида малака ошириши ва тажриба орттириши бўйича чора-тадбирларни ташкил этишдаги функцияларни амалга оширади.

Юқоридаги қарор асосида ички ишлар органлари тизими учун кадрлар тайёрлашнинг алоҳида йўналиши бўлган, педагог ходимларни тайёрлаш тартибига доир муҳим қоида киритилиб, унга мувофиқ Ички ишлар вазирлиги Академиясига — ички ишлар органлари таълим ва ўқув муассасаларининг педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш вазифаси юклатилди. Қайд этиш лозимки, бунга қадар ички ишлар органларининг таълим ва ўқув муассасалари педагог ходимларини тизим доирасида ўқитишнинг аниқ механизмлари мавжуд эмас эди. Шунингдек, Ички ишлар вазирлигининг академик лицейларига — ўқув-тайёрлов марказларини ташкил этган ҳолда, иш вақтидан ташқари пайтда академик

лицей ўқитувчилари томонидан ўқувчи ва фуқаролар учун ихтиёрийлик асосида қўшимча ўқув машғулотларини ўтказиш бўйича пулли таълим хизматларини кўрсатиш ҳуқуқи берилганлиги тизим учун кадрлар тайёрлаш амалиётининг мақсадли йўналтирилишига хизмат қилди.

Таъкидлаш лозимки, юқорида келтирилган янги механизмларнинг жорий этилиши натижасида ички ишлар органларида хизмат ўташ тартиб-таомиллари такомиллаштирилиб, тизимнинг замон талабларига мос бўлган тузилмага айланиши учун замин яратилади. Бунинг натижасида ички ишлар органлари ходимларини ўз бурчига содиқ, ватанпарвар ва халқпарвар этиб тарбиялаш орқали аҳолининг чинакам розилигига эришилади.

*Ж.Қ.Хамраев**

Ички ишлар органлари ходимларнинг профессионал кадрлар сифатида тайёрлашда ҳуқуқий таълимнинг ўрни.

Мамлакатимизда юртбошимиз ташаббуси ва раҳбарлигида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жинойтчиликка қарши курашиш, жамоат тартибини сақлаш, уларни тубдан такомиллаштиришга қаратилган кенг қамровли ислоҳотлар изчил амалга ошириб келинмоқда.

Ички ишлар органларининг Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизмати ходимларини аҳолининг ишончли ҳимоячиси сифатида халқчил профессионал кадрлар сифатида тайёрлаш, уларнинг фуқаролар, жамоат ташкилотлари, шунингдек Ички ишлар органларининг Тергов бўлинмари билан яқин ҳамкорликда, ўзаро ишонч ва ҳамжиҳатлик руҳида ишлашини таъминлаш, маҳаллалар, аҳоли турар жойлари ва бутун юртимизда қонун устуворлиги, тинчлик-осойишталикни янада мустаҳкамлаш, уларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, хизматга салбий таъсир ўтказаётган сабабларини назарий жиҳатдан ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

*Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси ўқитувчиси.

Сўнги вақтларда ижтимоий тармоқларда Ички ишлар органлари ходимлари ва фуқаролар ўртасидаги низоли ҳолатлар акс этган видео лавҳалар тарқалмоқда. Бу каби ҳолатлар соҳада бир қатор камчиликлар борлигини кўрасатади. Низоли ҳолатларнинг юзага келиш сабалари назарий жиҳатдан ўрганилганда бир қанча, хусусан;

➤ фуқаролар билан баҳсли ҳолатлар юзага келганда психологик жиҳатдан тўғри мулоқот қилиш ҳамда тезкор қарор қабул қилиш кўникмаларига эга эмаслиги;

➤ хизмат фаолиятида жисмоний куч ишлатиш ва махсус воситаларни қўллаш қоидаларини тўлиқ билмаслиги;

➤ етарли психологик ва маданий билимларга эга эмаслиги сабабли фуқаронинг ёши, жинси, жисмоний, ижтимоий ва руҳий ҳолатидан келиб чиққан ҳолда муомала қилиш усулларини қўллай олмаслиги;

➤ одоб-ахлоқ қоидаларига амал қилмаслик каби омиллар кўзга яққол ташланади.

2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясининг **“Мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантириш”** – деб номланган иккинчи устувор йўналишида жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига сабаб бўлган шарт-шароитларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этишнинг самарали тизимини яратиш (16-мақсад) ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг янги қиёфасини шакллантириш ва уларнинг фаолиятини халқ манфаатлари, инсон қадр-қиммати, ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилишга йўналтириш (17-мақсад) каби бир қатор вазифалар белгилаб берилган¹.

Бу йўналишда тегишли қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий база шакллантирилиб, доимий равишда такомиллаштириб келинмоқда.

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон

Таъкидлаш жоизка фақат қонунчилик баъзасини мустаҳкамлашнинг ўзи билангина Халқчил Ички ишлар органларини ташил этиш айниқса профессионал ходимларни тайёрлашнинг имкони йўқ. Шу маънода, 2021 йил 12 февраль куни Ички ишлар вазирлиги ҳайъатининг кенгайтирилган йиғилиги иштирок этган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Ички ишлар органлари фаолияти, тизимда мавжуд муаммо ва камчиликлар, истиқболдаги вазифаларга бағишланган йиғилишдаги маърузасида жинойтчиликка қарши курашиш борасида қуйдаги; “Ҳуқуқ-тартибот идораларига ҳамма шароитларни яратиб, энг замонавий техникаларни олиб бердик. Катта ваколат, куч ва воситалар бор. Лекин натижа кутилганидек эмас. Органлар яқдил бўлиб, вертикал бошқарувни тўғри ташкил эта олмаяпти. Уларнинг ишидан халқимиз норози”²⁵ фикрларни билдирган.

Юқорида келтирилган мақсадларни амалга ошириш, Ички ишлар органлари учун мутахассислар тайёрлашнинг мутлақо янги тизимини жорий этиш, ходимларнинг малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, шунингдек, куч ва воситаларни самарали бошқаришда раҳбар кадрларнинг интеллектуал ва профессионал салоҳиятини янада ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинган қарорда 2021/2022 ўқув йилидан бошлаб, Ички ишлар вазирлигининг Академиясида кадрларни тайёрлаш жараёнига бакалаврият ва магистратурани ўз ичига олувчи икки босқичли олий таълим тизими жорий этилиши, кадрларни мақсадли касбий тайёрлашга қаратилади ҳамда биринчи курсдан бошлаб мутахассислик ва юридик фанларни ўқитиш чуқурлаштирилган ҳолда амалга оширилиши белгиланди²⁶. Президентимизнинг ушбу қарори билан фақатгина Ички ишлар вазирлиги Академиясига алоҳида эътибор қаратилмасдан Ички ишлар вазирлиги Малака ошириш институти зиммасига ҳам бир қатор вазифалар юклади десак муболаға бўлмайди.

²⁵ Ш.М.Мирзиёев 12.02.2022 йилдаги ИИВ ҳайъатининг кенгайтирилган йиғилишидаги сўзлаган нутқидан.

²⁶ <https://lex.uz/docs/5377619>

Хусусан, Ички ишлар вазирлиги Малака ошириш институтига юридик шахс мақоми берилиб ва унинг фаолияти асосий йўналишлари;

➤ ички ишлар органлари соҳавий хизматларининг барча йўналишлари бўйича сержантлар таркиби ходимларини жамоат хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини ташкил этиш соҳасида махсус касбий тайёрлаш;

➤ ички ишлар органларининг сафдор ва офицерлар таркибидаги лавозимларига биринчи марта тайинланган ходимларни бошланғич касбий тайёргарлик бўйича ўқув дастурлари асосида ўқитиш;

➤ ички ишлар органларининг барча тоифадаги ходимларини инновацион ахборот ва педагогик технологияларни қўллаган ҳолда, шу жумладан турдош йўналишдаги республика олий таълим муассасалари базасида қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш этиб белгиланди.

Шунингдек, Ички ишлар органлари ходимларини бошланғич тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш марказлари тугатилиб, уларнинг штат бирликлари ва моддий-техника базаси Малака ошириш институтига ўтказилди²⁷.

Ўз ўрнида айтиш лозимки, Ички ишлар вазирлиги малака ошириш институти юридик шахс мақомини олганидан кейин бир қатор ижобий ишларни амалга ошириб, Ички ишлар органларини ватанга ва халққа содиқ бўлган профиссанал кадрлар сифатида тайёрлаш бўйича бир нечта кафедра ва цикллар ташкил қилиб, уларда ходимларни ҳар томонлама етук кадрлар сифатида тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш бўйича самарали тизим жорий этилди. Ушбу тизим бўйича Ички ишлар органларига танлов асосида офицерлик ва сафдорлик лавозимларига қабул қилинган ходимлар билан бошланғич касбий тайёргарлик, Ички ишлар органлари ходимларига навбатдаги “катта сержант”, “капитан” “майор” ва “подполковник” махсус унвонини олиш учун махсус малака ошириш курси, шунингдек Ички ишлар

²⁷ <https://lex.uz/docs/5377619>

органларининг барча даражадаги бўлим бошлиқлари, туман (шаҳар, тармоқ) ички ишлар органлари бошлиғининг ўринбосари лавозимига тайёрлаш учун захирадаги ходимлар билан малака ошириш ўқув курслари мунтазам равишда ташкил этилиб, уларда ридик тайёргарлик модули бўйича ҳуқуқий таълим берилмоқда.

Ушбу модул бўйича тингловчилар Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, унда шахснинг ҳуқуқий мақоми, инсон ҳуқуқлари, ҳуқуқбузарликлар тушунчаси ва турлари, маъмурий ҳуқуқбузарлик ва маъмурий жавобгарлик, жиноят ва жиноят-процессул қонунчилиги, фуқаролик ва оила ҳуқуқига оид умумий билимлар;

- ИИО фаолиятга тааллуқли ҳуқуқ нормаларидан фойдаланиш ва қўллаш, маъмурий ишларни кўриб чоралари ва процессуал мажбурлов чоралари, маъмурий ишларни кўриб чиқиш, далиллар тўплашда тузиладиган ҳужжатларни расмийлаштириш ва жамоат тартибини сақлаш фаолиятида қийноққа қарши курашиш юзасидан **кўникмаларга**;

- фаолиятни тартибга солувчи ҳуқуқ нормаларидан фойдаланиш, маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг таркиби ва таспиғлаш меъзонлари, жиноят қонунининг қўллаш, жиноятларнинг бошқа турдаги ҳуқуқбузарликлардан фарқлаш, қилмишнинг жиноийлигини истисно қилувчи (зарурий мудоғаа, охириги зарурат, ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш ва х.к) ҳолатларни ажратиш, процессуал ҳужжатларни тузиш каби **малакаларини** эгаллашига алоҳида эътибор қаратилди.

Бир сўз билан айтганда юридик тайёргарлик модули бўйича эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини касбий, шахсий ва ижтимоий фаолиятларида амалий қўллай олиш компетенцияларини шакиллантириш бўйича бой амалий тажрибага эга бўлган профессор-ўқитиувчилар томонидан ўқув мағулотларни ўтказилмоқда.

Бўлажак божхона хизмати органи ходимларининг ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятини такомиллаштиришда ҳуқуқий тарбиянинг ўрни

Ҳар қандай мамлакат ўз келажагини ёшлар тимсолида, аниқроғи уларнинг жисмоний ва маънавий жиҳатдан баркамол бўлиб вояга етишишида кўриши табиий ҳолдир. Ҳуқуқий демократик давлат тараққиётининг ривожига ҳам айнан ўсиб келаётган ёш авлоднинг таълим ва тарбия даражаси билан бевосита боғлиқдир. Бунга эришиш учун эса аввало, жамият аъзоларининг, шу жумладан, ёшларнинг сиёсий, ижтимоий, маънавий ва ҳуқуқий савияси юқори даражада бўлиши талаб этилади. Бу борада, мамлакатимизда ёшларнинг баркамол инсон бўлиб, улғайишига давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилмоқда.

Ҳуқуқий демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида ёшларнинг фаоллигини ошириш, юксак маънавиятли, мустақил фикрловчи, қатъий ҳаётий позиция, кенг дунёқараш ва чуқур билимга эга бўлган юксак ҳуқуқий маданиятли ёшларни тарбиялаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилгани бежис эмас. Чунки юртимизни юксак ривожланган давлатлар қаторига қўшиш мақсадида амалга ошираётган кенг кўламли ислохотлар самараси кўп жиҳатдан билимли, ҳуқуқий тафаккури юксак, интилувчан ёшларга боғлиқ.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 26 йиллигига бағишланган тантанали тадбирда биринчи навбатда аҳоли, айниқса ёшлар ўртасида ҳуқуқий тарбияни кенг йўлга қўйишимиз лозим. Оддий қилиб айтганда, фарзандларимизга болалик пайтидан “яхши” ва “ёмон”, “мумкин” ва “мумкин эмас” деган тушунчалар ўртасидаги фарқни ўргатишимиз, ўзимиз эса уларга доим шахсий намуна бўлишимиз керак”[1]

*Педагогика фанлари бўйича фалсафа фанлари доктори (PhD) Божхона институти Умумҳуқуқий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси.

эканлигини таъкидлаб ўтган.

Мазкур фикрларнинг мантикий давоми сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 9-январдаги ПФ-5618-сон Фармони билан тасдиқланган Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепциясининг асосий мақсади сифатида аҳолининг барча қатламларининг ҳуқуқий саводхонликка эришиши, мустаҳкам иродали, ўз ҳуқуқларини биладиган ва қонунларни ҳурмат қиладиган, ҳуқуқий билимларини кундалик ҳаётда қўллай оладиган, фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ва ҳуқуқбузарликка нисбатан муросасиз муносабатда бўладиган фуқароларни тарбиялашнинг кенг қамровли мунтазам тизимини яратиш мақсадга мувофиқлигидан далолат беради. Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепциясида бир қатор муҳим аҳамиятга эга бўлган йўналишлар белгиланиб, асосий эътибор ҳуқуқий таълим ва тарбия борасидаги ишлар тизимли ва узвий олиб борилишига аҳамият қаратилди.

Дарҳақиқат, бугунги кунда ёшлар ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда ҳуқуқий таълим-тарбиянинг ўрни беқиёсдир. Ҳуқуқий тарбия алоҳида жараён бўлиб, инсон ҳаётининг муайян босқичида амалга оширилади. Тарбиянинг муайян вақт давомида амалга оширилмаслиги кейинги босқичларда ушбу жараённи қийинлаштиради. Бу энг аввало, инсоннинг ёш хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, унинг ўқиб-ўрганиш, тарбия шаклидаги ташқи таъсирларига бўлган қобилятининг пасайиши билан изоҳланади.

Ҳуқуқий тарбия – тарбиянинг ажралмас қисми бўлиб, барча фуқароларда, хусусан, ёшларда ҳуқуқий билимлар асосида, ҳуқуқий онг тушунчасини шакллантириш, ҳуқуқий маданиятни ривожлантириш борасида давлат органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва жамоатчилик томонидан олиб бориладиган тадбирлардир. Бунинг натижасида қонунчиликни мустаҳкамлаш, ҳуқуқий нормаларни ҳурмат қилиш, уларни билишга эришилади.

Ҳуқуқий тарбиянинг асосий вазифаларидан бири шахсда ҳуқуқ нормаларини ўрганишга эҳтиёж уйғотиш, яъни ўзини мустақил равишда

хукукий тарбиялашга одатлантиришдир. Хукукий нормаларга хурмат рухида тарбияланган шахс қонун-қоидаларга мунтазам равишда амал қилиб боради ва бошқаларни ҳам шунга чорлайди.

Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, инсон ўттиз ёшга қадар зарур тарбияга, шу жумладан хукукий тарбияга эга бўлмаса, ҳаётининг кейинги даврида жамият ундан талаб қилаётган йўналишда қайта тарбиялашга таъсирчанлиги камаяди, шаклланиб бўлган фикр, эътиқод ва дунёқарашни ўзгартириш мушкул вазифага айланади. Аксинча, ўттиз ёшга қадар мактаб, лицей ва олий ўқув юртларида таҳсил олаётган ёшлар эса хукукни тўғри тушуниши, унга амал қилиш ҳисси кўпроқ ривожланган бўлади. Улар жамиятдаги ўзгаришлар, жумладан, хукуқ соҳасидаги ўзгаришлага тезроқ кўникма ҳосил қиладилар, қонунчиликдаги ўзгаришларни англаб борадилар. Мамлакатмизда ўн саккиз ёшгача бўлганлар аҳолининг 40 фоизни, ўттиз ёшгача бўлганлар эса 64 фоизни ташкил этишини инобатга олсак, ёшларнинг хукукий таълим-тарбиясини фаолиятимизнинг бош йўналиши сифатида белгилашимиз зарурлиги маълум бўлади[3].

Хусусан, Божхона қўмитаси Божхона институтида таълим олаётган курсант ва тингловчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш, жанговар ва жисмоний тайёргарлиги, хукукий маданияти ва хукукий онгини ошириш бўйича самарали тизимни яратиш, уларда юксак маънавий, ахлоқий ва ватанпарварлик фазилатларни шакллантириш ҳамда ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади[4].

Хукукий тарбия – бу муҳим ижтимоий йўналиш бўлиб, у бўлажак божхона хизмати органи ходимларга хукукий билимларни сингдириш имкониятини беради.

Бўлажак божхона хизмати органи ходимларнинг хукукий тарбияси деганда - бўлажак божхона хизмати органи ходимларининг хукукий онгига таъсир кўрсатишнинг махсус яратилган хукукий тарбия шакллари ва воситалари ёрдамида амалга оширишга қаратилган, ташкилий, бошқарилувчан ва олдиндан белгиланган педагогик жараён тушунилади.

Ҳуқуқий тарбия беришда бизнинг фикримизча, курсантларнинг ҳуқуқий онгида қуйидаги хусусиятларини шакллантириш лозим:

- асосий ҳуқуқий талаблар тизимини билиш, уларнинг мазмуни ва аҳамиятини тўғри тушуниш ҳамда тушунтира олиш;
- ҳуқуққа, қонунларга, қонунчиликка ва ҳуқуқ-тартиботга чуқур ички ҳурмат;
- ҳуқуқий билимлардан амалиётда мустақил фойдалана олиш, кундалик хулқ-атворни ва реал воқеликка шахсий муносабатни олинган ҳуқуқий билимларни ўз амалий фаолияти билан мослаштира олиш маҳорати;
- хулқ-атвор одатларини олинган ҳуқуқий билимлар билан аниқ мослаштира олиш;
- ҳуқуқий меъёрларни исталган шаклларда бузишни амалга оширишга мустаҳкам ва барқарор маънавий ҳуқуқий иммунитет.

Бу жамланмага кирувчи ҳуқуқий онг компонентлари аслида бўлажак божхона хизмати органи ходимининг психологик ва ғоявий йўл-йўриқларини – ҳуқуқий билимларни ҳаётда фаол қўллашга доимий тайёр бўлиш заруратини ташкил этади. Айнан мана шундай тайёргарлик даражаси ҳуқуқий тарбия ишлари самарадорлигининг асосий кўрсаткичи бўлиб ҳисобланади.

Ҳуқуқий тарбия жараёни бир томондан бўлажак божхона хизмати органи ходимларида ҳуқуқ ҳақида зарурий тасаввурларни шакллантириш, бошқа томондан эса ҳуқуқий меъёрларга мос ҳолда ҳаракат қилиш эҳтиёжини тарбиялашни кўзда тутаяди, шунингдек, бўлажак божхона хизмати органи ходимларнинг ҳуқуқий онгида чуқур ва барқарор ҳуқуқий билимлар, ишонч, эҳтиёж, қадриятлар, қонуний хулқ-атвор одатларини шакллантириш, ҳуқуқий тарбия шакллари, воситалари ва методларининг бутун жамланмаси ёрдамида бўлажак божхона хизмати ходимларининг онгига ва психологиясига режали, бошқарилувчи, ташкилий, тизимли ва мақсадга қаратилган таъсирдир.

Хулоса ўрнида шуни айтиш лозимки, ҳуқуқий тарбия бўлажак божхона хизмати органи ходимларнинг ҳуқуқий онгида чуқур ва барқарор ҳуқуқий билимлар, ишонч, эҳтиёж, қадриятлар, қонуний хулқ-атвор одатларини шакллантиради, шунингдек, ҳозирги замон педагогик ва ҳуқуқий фаолият жараёнида мавжуд бўлган турли-туман ҳуқуқий тарбия шакллари, воситалари ва методларининг бутун жамланмаси ёрдамида бўлажак божхона хизмати органи ходимларининг онгига ва психологиясига режали, бошқарилувчи, ташкилий, тизимли ва мақсадга қаратилган таъсир бўлиб, уларда юксак ахлоқий фазилатлар шаклланади, таълимга бўлган талаб фаоллашади ҳамда касбий фаолиятга тайёрлаш сифати юксак даражага кўтарилади.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ш.М.Мирзиёев. Билимли авлод – буюк келажакнинг, тадбиркор халқ – фаровон ҳаётнинг, дўстона ҳамкорлик эса тараққиётнинг кафолатидир. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 26-йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. 8-декабрь 2018-йил.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2022-2023 йилларда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича чора-тадбирлар дастурини тасдиқлаш тўғриси”даги 2022-йил 16-майдаги 259-сон қарори.

3.М.А.Амонова. Ёшлар ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда Конституциянинг ўрни ва аҳамияти / Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Ахборотномаси. 2018-йил. Махсус сон. – 53-бет

4. Давлат божхона қўмитаси Божхона институтининг 2018-йил 29-ноябрдаги «Давлат божхона қўмитасининг Божхона институти Устави тўғрисида»ги 661-сон буйруғи.

Қонунбузарликларни фoш қилишда ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришнинг айрим масалалари

Мамлакатда қонун устуворлиги ва фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини ишончли ҳуқуқий таъминлаш бу борада давлат органларининг мас’улиятини янада ошириш, улар фаолиятининг ҳисобдорлиги ҳамда очиқлигини кучайтириш сўнгги йилларда изчил давом эттириляётган ислоҳотларнинг асосий ё‘налишларидан бири бўлиб келмоқда.

Мамлакатимизни 2017-2021-йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор ё‘налиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси доирасида ўтган давр мобайнида изчил давом эттирилган ишлар, давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан ислоҳ этишга қаратилган 300 га яқин қонун, 4 мингдан зиёд Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорлари қабул қилинганлигини қонун устуворлигини таъминлаш борасидаги ислоҳотларнинг тасдиғи сифатида э’тироф этиш ўринлидир[1].

Бундан ташқари сўнгги йилларда қабул қилинаётган давлат ва жамият ҳаётига алоқадор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг кенг жамоатчилик муҳокамасига қўйилаётганлигини ҳам алоҳида қайд этиб ўтиш ниҳоятда ўринлидир. Биз ўз олдимизга аввало инсон ва халқ манфаатларини барча нарсадан устун қўювчи демократик фуқаролик жамиятини ривожлантиришни асосий мақсад қилиб қўяр эканмиз, фуқароларимизнинг бу борадаги фикр-мулоҳазаларини тинглашимиз, уларнинг орзу-истакларини ҳам инобатга олишимиз лозим.

Фикримизнинг тасдиғи сифатида кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида “Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари” тамойилига асосан ишлаб чиқилган ва муҳим бўлган етита устувор ё‘налишдан иборат “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги

*Божхона қўмитасининг Божхона институти Илмий-тадқиқот ва илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш бўлими катта инспектори, божхона хизмати майори.

Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси'ни мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

Юртимизда олиб борилаётган ислохотларни қўллаб-қувватлаш, улардан кўзланган амалий натижаларга эришиш нафақат давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахсларидан балки барча инсонлардан ўзига яраша интизом ҳамда шахсий мас'улиятни талаб қилади.

Мазкур мақолани тайёрлашда мамлакатимизда қонун устуворлигини, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳуқуқий таъминлашда мавжуд асосий муаммоларни аниқлаш ва уларни илмий жиҳатдан тадқиқ қилган ҳолда истиқболни белгилаш мақсад қилинган.

Тадқиқотнинг объекти ва усуллари. Ўрганилаётган адабиётларнинг таҳлили ва айрим кузатишлар шуни кўрсатмоқдаки, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида қонун устуворлигини таъминлаш, нафақат улар фаолиятининг, балки жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг долзарб масалаларидан бўлиб қолмоқда. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришни жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг муҳим шартларидан бири сифатида ҳисобга олган ҳолда, тадқиқотнинг терминологик соҳасида назарий, ҳуқуқий-амалий қонунчилик жиҳатларини ажратиб кўрсатишни таклиф қиламиз.

Бизнинг фикримизча ҳуқуқий нуқтайи назардан ҳуқуқни қўллаш амалиёти бу - норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш ва унинг нормаларини амалда тўғри қўллаган ҳолда муайян ижтимоий муносабатларни тартибга солишни белгилаш, ўзгартириш ёки бекор қилиш орқали жамиятда ҳуқуқий-тартиботни таъминлаш борасида кўзланган асосий мақсадларга, халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ умуммиллий жамият манфаатлари нуқтайи назаридан эришилишидир. Фақатгина ҳуқуқни тўғри қўллаш амалиётигина давлатда адолат ва қонун устуворлигини таъминлашга хизмат қилади.

Тадқиқот жараёнида ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш бўйича мавжуд бўлган илмий тадқиқотларни ўрганиш, тенденцияларни қиёсий солиштириш, статистик маълумотларни ўрганиш, уларни назарий ҳуқуқий ва амалий жиҳатдан таққослаш ҳамда таҳлил қилиш, мантиқий фикрлаш, илмий абстракциялаш, маълумотни гуруҳлаш, анализ ва синтез, индукция ва дедукция усуллари билан кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқот мақсадига эришиш учун Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқни қўллаш амалиёти билан боғлиқ айрим ижтимоий муносабатлар соҳасини ва ушбу соҳадаги юзага келган баҳс-мунозарали ҳолатларни амалий мисоллар, илмий қарашлар ҳамда хорижий тажрибадан айрим мисоллар билан кўриб чиқамиз.

Ўз-ўзидан маълумки жамият ҳаётида ахлоқий нормалар ва қадриятлар аввало инсон туғилиб ўсган оиладаги ижтимоий муҳитдан, унинг психофизиологик ҳолатидан келиб чиқиб вужудга келади ҳамда умуммиллий қадриятларга мос равишда кенг жамоатчилик томонидан э’тироф этилади ва қўллаб қувватланади. Ахлоқий нормалар ҳуқуқ нормаларидан фарқли равишда расмий тусга эга бўлмасда жамоатчиликнинг умуммиллий манфаатларини ифода этганлиги ва муайян маконга хос азалий миллий қадриятлар сифатида авлоддан-авлодга оилавий тарбия, ўғит, панд-насиҳат кўринишида оғзаки-амалий шаклда ўтиб бориши билан характерланади. Айнан ахлоқий нормалар ҳуқуқ нормаларининг шаклланишига ва ҳуқуқ нормаларига амалда риоя этилишининг сифатига бевосита таъсир қилади.

“Ахлоқ нормалари – ижтимоий нормаларнинг тури бўлиб, у ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини ўзининг ўлчови билан қамраб олади. У ижтимоий онгнинг бир шакли бўлиб, ўзида инсонларнинг яхшилик ва ёмонлик, адолат ва адолатсизлик, ҳалол ва ҳаром, эзгулик ва гуноҳ тўғрисидаги қарашлари, тасаввурлари йиғиндиси сифатида намоён бўлади ҳамда кишилар онгида, жамоатчилик фикрида, сан’ат асарларида тамойиллар, ме’ёрлар, эзгуликка интилиш каби ҳолатларда мустаҳкамланади ва уларнинг фаолиятида маънавий асос сифатида хизмат қилади [2; Б-9].”

Ҳуқуқ нормалари эса давлатнинг ваколатли органлари томонидан белгиланган тартибда қабул қилинади ва унинг ижроси, ҳуқуқ нормасини қабул қилишдан кўзланган мақсадга эришилиши жараёни я'ни уни амалда қўллаш ваколатли органларнинг мансабдор шахслари томонидан назорат қилиб борилади. Қисқача қилиб айтганда ҳуқуқ нормалари расмий ҳужжат сифатида қабул қилинади ва ижро этилиши ҳам расмий тарзда олиб борилади.

Ҳуқуқни қўллаш амалиётида ахлоқ ва ҳуқуқ нормалари ўзининг муҳимлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Чунки ахлоқни ҳуқуқий онг шаклланишининг бошланғич ва уни тўлдирувчи категорияси десак ўринли бўлади, боиси ҳуқуқшунослик фанининг ўрганиш объектларидан бири бўлган шахс тушунчаси мисолида олсак, ҳуқуққа бўлган муносабат, ҳуқуқий онг шаклланиши ахлоқий тарбиядан бошланади. Ахлоқ инсонни муайян ҳаракатлардан ўзини тийишга ва муайян ҳаракатларни бажаришга ўргатади. Бу эса ҳуқуқ каби уни қабул қилиш ва амалда қўллаш учун узоқ муддатли босқични талаб қилмайди. Унинг қўлланиши ва амалдаги натижасини баҳолаш қисқа вақтда намоён бўлади. Ҳуқуқ нормасининг самарали қўлланиши ўз навбатида уни қўлловчи ва ундан фойдаланувчиларнинг ахлоқий даражасига боғлиқ бўлади.

“Ҳуқуқни қўллаш – ваколатли давлат органларининг ҳуқуқ субъектларига тегишли бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга оширишига ёрдам бериш ҳамда мазкур жараён устидан назорат олиб бориш мақсадида амалга оширадиган ҳокимий ташкилий фаолиятдир. [2; Б-17]”

“Ҳуқуқни қўллаш”, “ҳуқуқни қўллаш фаолияти”, “ҳуқуқни қўллаш амалиёти” атамалари биз таҳлил қилаётган муаммолар нуқтайи назаридан анча кенг юридик ҳодисани тавсифлайди. Уларнинг моҳияти ҳуқуқ нормаларини қўллаш расмий жараёнини тўла қамраб олади. Бу шундай бир жараёнки, унда давлат органлари ва мансабдор шахслар қонунни конкрет ҳаёт шароитларига татбиқ этадилар. Ҳуқуқни қўлловчи субъект ҳар бир конкрет ҳолда у ёки бу таърифлар, андозалар ва тартиб-таомиллардан

фойдаланиб, муайян ҳуқуқий оқибатларга олиб келувчи қарор қабул қилади. Бунда шуни таъкидлаш лозимки, ҳуқуқни қўллаш фаолиятининг моҳияти ҳуқуқ нормаларини расмий даражада амалга оширишдан иборат бўлган мураккаб моддий-протсессуал тузилма (механизм) ҳисобланади [3; Б-10].

Ж.Азамовнинг мулоҳазаларига кўра, ҳуқуқни қўллаш фаолиятининг самарадорлигини оширишнинг ўзаги, энг аввало, ҳуқуқни қўлловчи субъектларнинг касбий маҳорат даражаси бўлиб ҳисобланади. Мавжуд ҳуқуқни қўллаш фаолиятини таҳлил қилиш унинг бир қанча камчиликларини аниқлаш имкониятини берди. Уларнинг қаторига, хусусан, норматив тусдаги қуйидаги камчиликларни киритиш мумкин:

- қонунчилик базасининг ноаниқлиги ва зиддиятларга эгаллиги, шунингдек, норматив тартибга солишни талаб этувчи бир қатор жиддий масалалар бўйича бўшлиқларнинг мавжудлиги;

- норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги қоидаларни амалга ошириш нуқтайи назаридан уларга баҳо берувчи мустақил ҳуқуқни қўллаш экспертизасининг ёқлиги;

- ҳуқуқни қўлловчи субъектларни ҳуқуқий ҳимоялаш ишлари лозим даражада эмаслиги;

- ҳуқуқий нигилизмнинг сақланиб қолаётганлиги, айрим ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ҳуқуқий маданияти етарли даражада эмаслиги;

- кўпчилик ҳолларда ҳуқуқни қўллаш фаолиятини амалга оширувчи субъектлар билан ҳуқуқни қўллашга доир муносабатнинг бошқа субъектлари ўртасида ўзаро психологик алоқанинг мавжуд эмаслиги;

- ҳуқуқни қўллаш фаолиятининг баъзан оқилона ташкил этилмаслиги, унинг серҳаражатлилиги, шунингдек тежамли ва самарали эмаслиги;

- ҳуқуқни қўллаш фаолияти билан ҳозирги замон фанининг энг сўнгги ютуқлари ўртасида узвийликнинг ёқлиги;

- ҳуқуқни қўллашнинг синалган технологиялари ва бошқа хил юридик технологиялардан етарлича фойдаланилмаслиги ва бошқалар [3; Б-11-12].

Бизнинг фикримизча, ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги камчиликларни бартараф этишда ҳуқуқни қўлловчи субъектлар касбий маҳоратини ошириш билан бир қаторда, ҳуқуқдан фойдаланувчилар (шахслар, инсонлар) ҳуқуқий маданиятини юксалтириб, жамоатчилик назоратининг самарали ва таъсирчан механизмини жорий қилишни ўзаро боғлиқ ҳолда олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги камчиликларни нафақат Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқ амалиётида балки дунёнинг ривожланган кўплаб демократик давлатлари ҳуқуқ амалиётида ҳам учратиш мумкин. Қайсидир маънода бу камчиликларни давлатларнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий ва демографик ҳолати, аҳолисининг менталитетига ҳам боғлиқ ҳолда кўриш мумкин.

Ҳуқуқни қўллаш амалиёти билан боғлиқ муаммоли ҳолатлар мансабдор шахслар, инсонлар ва жамият манфаатлари ўзаро тўқнаш ёки қарама-қарши келадиган ижтимоий муносабатларда кўпроқ намоён бўлиши мумкин. Бунга мисол тариқасида қонунбузарлик ҳолатларини олдини олишни тартибга солувчи қонунчилик амалиётини келтириш мумкин. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва жиноят қонунчилиги амалиёти айнан шулар жумласидандир. Боиси бу икки турдаги қонунчилик шахсларнинг энг муҳим Конституций ҳуқуқ ва эркинликларига даҳлдор бўлган масалалар билан чамбарчас боғлиқдир. Бу соҳалардаги қонунчиликнинг бузилиши шахс ва жамият манфаатларига кўпроқ путур етказиши билан ҳам характерланади.

Шу боисдан ҳам барча демократик давлатлар қаторида мамлакатимизда ҳам ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни янада юксалтиришга, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини тизимли ташкил қилиш орқали жиноятчилик ва қонунбузарликларнинг олдини олишга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда.

Бу борада Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида” қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.03.2017-йилдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва

жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-2833-сонли қарори қабул қилиниб ушбу ё‘налишда бир қатор муҳим вазифалар белгилаб олинди.

Мазкур ё‘налишдаги ишларнинг мантикий давоми сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 9-январдаги “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сон Фармони ҳамда унинг ижроси бўйича қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019-йил 16-майдаги “2022-2023-йилларда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича чора-тадбирлар дастурини тасдиқлаш тўғрисида” 259-сон қарорида белгиланган вазифаларни келтириш мумкин.

Шу ўринда ушбу норматив ҳужжатларда қайд этилганидек, “ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда **шахсий манфаатлар ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш ғояларини** аҳоли онгига сингдириш ишларининг етарли олиб борилмаслиги ҳам қонун устуворлигини таъминлашга ўзининг жиддий салбий таъсирини кўрсатмоқда”[4].

Шахсий манфаатларини бошқа инсонлар ва жамият манфаатларидан устун қўймасликни нафақат аҳоли онгига сингдириш балки бу ғоя ҳуқуқ амалиётини қўлловчи органлар ходимларининг барча тоифаси учун ўз вазифаларини виждонан адо этишларида муҳим ахлоқий ғоя бўлиб хизмат қилишини таъминламоқ керак деб ўйлаймиз.

Буюк бобокалонимиз, жаҳонда марказлашган давлат асосчисига айланган, давлат бошқаруви соҳасида ўзидан улкан ва бой тажриба қолдирган, адолатли ҳуқумдор тимсолига айланган Амир Темурнинг куйидаги фикрлари ҳам биз ўрганаётган мавзунинг барча замонларда нақадар долзарб бўлганлигини кўрсатади. Зероки у зот шундай фикрни билдирган эдилар: “Давлат лашкару, фуқароларнинг фидоийлиги ва садоқати билан қудратлидир.”

Француз олими Керен Люсен Темур давлатида ўрнатилган адолат ва интизомдан ҳайратда бўлиб, “Темурбек бутун умри бўйи одил бўлган, гуноҳ қилган кишини сарой мулозимларига алоқадорлиги, мансаби ва бойлигига қарамай, қаттиққўллик билан жазолаган” [5; Б-365], дея таърифлайди.

Ҳуқуқшунос олим А.Саидов Амир Темурнинг адолати ва давлатда қонунчиликни мустаҳкамлашдаги фаолияти ҳақида қуйидагиларни келтириб ўтади. “Зафарнома”да келтирилишича, Соҳибқирон шундай деган: “Менинг мақсадим давлат ишларида адолат ва тартибни, қонунчиликни тиклашдир. Фуқаролар тинч-тотув яшасинлар, дейман. Мен шариат ва қонунчиликни ўрнатай. Эндиликда менинг мақсадим мамлакатларни забт этиш эмас, қўлга киритилган давлатларни идора қилишдан иборатдир [5; Б-365].”

Бугунги кунда биз оммавий ахборот воситалари орқали кузатаётган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари ва фуқаролар ўртасидаги ўзаро зиддиятли тортишувлар, муштлашувлар, куч ишлатишлар баъзида ҳар иккала томоннинг ҳам хатти-ҳаракатлари нотўғри эканлиги ҳақида фикр қилишга ундайди. Бу эса ҳуқуқни қўллаш ва ҳуқуқдан фойдаланишдаги муаммо сифатида яъни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятига, жамиятдаги ҳуқуқий маданиятнинг ҳолатига кенг жамоатчилик ва халқаро ҳуқуқ ташкилотлари томонидан салбий баҳо берилишига сабаб бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирда қабул қилинган Конституциясида ҳам давлат томонидан шахснинг энг муҳим ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаш масаласига алоҳида эътибор қаратилганлиги ҳам аҳамиятлидир.

Оммавий ахборот воситаларининг ривожланиши ва маълумотларни кенг жамоатчиликка тезкор етказиш борасидаги имкониятлари ва унинг бугунги кундаги фаолиятидан келиб чиқиб, ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги камчилик ва муаммоларни ёритиш, уларни аниқлаш орқали ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги муаммолар кўзга ташланадиган асосий йўналишларни таҳлил қилиш имконияти юзага келмоқда.

Хорижий тажриба шуни кўрсатмоқдаки ҳуқуқни қўллаш амалиёти билан боғлиқ муаммолар нафақат бизда дунёнинг ривожланган давлатларида ҳам мавжуд. Хусусан, “фаиртриалс.орг” сайтидан олинган маълумотларга кўра Европа иттифоқи давлатларида ишни судга қадар юритиш босқичида камокда ушлаб туриш чоралари дискриминатсияга ва айбсизлик презумпсияси талаблари бузилишига сабаб бўлаётганлиги, гумон қилинувчилар ўз вақтида адвокат билан таъминланмаслиги, бу эса одил судлов фаолиятига ҳам ўз таъсирини ўтказётганлиги баён қилинган.

Бундан ташқари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида жорий қилинаётган суний интеллект ва ахборот тизимларидан фойдаланиш айрим ҳолатларда айбсиз инсонларнинг ҳуқуқлари бузилишига ҳам сабаб бўлиб қолаётганлиги қайд этилган. Бунинг сабабларидан бири сифатида хавф профиллари нотўғри танланиши натижасида дастурнинг хатога ёл қўйиши айтиб ўтилган[6].

Хулоса. Мулоҳазаларимизнинг яқуни, хулоса ва таклиф ўрнида шуни айтиб ўтиш мумкинки, сўнгги йилларда норма ижодкорлиги борасида алоҳида эътироф этиш мумкин бўлган кенг миқёсли ишлар олиб борилмоқда. Айниқса, сўз эркинлиги, давлат ва жамият бошқарувида шаффофликни таъминлашда оммавий ахборот воситаларининг иштироки ҳуқуқни қўллаш амалиётини янада такомиллаштиришга имкон яратмоқда. Ўз навбатида давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан оммавий ахборот воситалари фаолиятига фақатгина танқид қилувчи тузилма сифатида қаралмасдан ўзаро ҳамкорликни тўғри йўлга қўйиш, жамиятда бўлаётган воқеа-ҳодисалар ҳақида инсонларни ўз вақтида ишончли маълумотлар билан таъминлаш борасида ҳамкорликдаги ишлар кенг олиб борилса жамият манфаатлари нуқтайи назаридан фойдали бўлади деб ўйлаймиз.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, қонунчилик тарғиботи, ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти тўғри олиб борилишида жамоатчилик назоратини кучайтиришнинг муҳим воситаси

сифатида оммавий ахборот воситалари самарали хизмат қилиши мумкин. Шу боисдан давлат органларининг мансабдор шахслари, фуқаролар билан бир қаторда оммавий ахборот воситалари ходимларининг ҳуқуқий билимларини оширишга (улар учун юридик таълим бўйича қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш) алоҳида эътибор қаратилиши самаравий натижаларга олиб келади.

Ҳуқуқбузарликларни олдини олиш, уларни фош қилиш ва иш юритиш босқичида ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш ҳам долзарб бўлиб қолмоқда. Бу соҳада ҳам ахборот-технологиялари имкониятларидан кенг фойдаланилмоқда ва бунинг натижасида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ишида самаравий натижаларга эришилмоқда. Иш ҳужжатларини кўриб чиқиш учун кетадиган вақт ва қоғоз сарфи тежалмоқда. Иш юритиш босқичида баённома, ҳужжатларни электрон расмийлаштириш, сўровномаларни юбориш ва уларга жавоб олиш, иш ҳужжатларини тааллуқлилиги бўйича электрон тизимлар орқали юбориш амалиёти жорий этилди. Шундай бўлсада ушбу ёналишда бир қатор камчиликлар кўзга ташланиб қолмоқда. Бу эса фуқароларнинг асосли эътирозларига сабаб бўлмоқда. Ҳуқуқбузарларга ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилмаслиги, иш ҳужжатларини кўриб чиқилишида уларнинг иштироки таъминланмай қолиши, қабул қилинган қарорлар нусхалари уларга етиб бормаётганлиги, қарорлар ижросини таъминлаш босқичидаги камчиликлар, ҳуқуқни қўллаш амалиётининг турлича эканлигидан далолат беради.

Бундай турдаги камчиликлар давлат органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги хатолари, кадрларни жамлашда шаффофликни таъминлаш муаммолари, ахборот тизимлари имкониятидан мақсадли фойдаланмаслик ва уларнинг имкониятларини яхши ўзлаштирмаслик, ахборот тизимларини алгоритмлашдаги камчиликлар, манфаатлар тўқнашуви, таркибий тузилмаларда ҳуқуқни қўллаш амалиёти назоратининг етарли даражада эмаслиги, тузилмаларнинг юридик хизматлари фаолиятига жиддий эътибор қаратилмаслиги, ходимлар иш юкламасининг кўплиги, меҳнат қонунчилиги

нормаларига амал қилинмаслиги билан боғлиқ бўлиши мумкин. Шу боисдан юқоридаги йўналишларни такомиллаштиришни алоҳида қайта кўриб чиқиш лозим деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” 29.01.2022-йилдаги ПФ-60-сон Фармони.

2. Ахмедшаева М.А. Давлат ва ҳуқуқ ривожининг ҳозирги замон тенденциялари. Ўқув қўлланма. Тошкент 2016. 9-бет. [хтпс://сектор-апи.аргос.уз/медиа/3.Ахмедова_Мавлюда._Давлат_ва_ҳуқуқ_ривожининг_ҳозирги_замон_тенденциялари.пдф](https://сектор-апи.аргос.уз/медиа/3.Ахмедова_Мавлюда._Давлат_ва_ҳуқуқ_ривожининг_ҳозирги_замон_тенденциялари.пдф)

3. Азамов Ж.М. Юрист ахборотномаси 2-сон, 1-жилд, 2020.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” 10.01.2019-йилдаги ПФ-5618-сон Фармони.

5. Керен Люсен, Саидов А. - Амир Темур ва Франция. – Тошкент: Адолат, 2016. – 559 б.

6. https://www.fairtrials.org/campaigns/pretrialdetention/?gad=1&gclid=EAIaIQobChMI8LmujvPY_gIVYxQGAB0z7gTgEAMYASAAEgIeCPD_BwE

*Р.А.Абсаламов**
*А.Б.Ахмедов**

Маҳалла фуқаро муҳофазаси тизимини ташкил этишда ҳамда машғулотларда профилактика инспекторларининг вазифа ва мажбуриятлари

Бизга маълумки, ҳар бир мустақил давлат ўзининг мудофаа қудратига эга. Мудофаа сиёсатини қай тарзда амалга ошириш имкониятлари ўша давлатнинг қудратини белгилайди. Чунки ҳар бир давлат моддий

*Ўзбекистон Республикаси ФВВ Академияси Бошқарувуни ташкил этиш, назорат ва ҳуқуқий таъминот кафедраси бошлиғи в.б, техника фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).

*Бошқарувуни ташкил этиш, назорат ва ҳуқуқий таъминот кафедраси катта ўқитувчиси доцент.

бойликларини, техникаларини, ҳарбий аҳамиятга молик бўлган иншоотларини, ҳалқни ҳимоя қилишда, сақлашда янги турдаги омилларни яратади ва ишлаб чиқади. Шу тариқа давлатларда янги-янги қурооллар яратилдики, бўлар нафақат инсониятга, балки бутун жонли табиатга, атроф муҳитга жуда катта зиён етказади.

Фуқаролар муҳофазаси-умумдавлат мудофаа сиёсатларидан бири бўлиб, у ҳар қандай ғавқулодда ҳолатлардан фуқароларни, ҳал хўжалиги тармоқларини муҳофаза қилишда, уларнинг муттасил ишлашини таъминлашда ҳамда қутқариш ва тиклаш ишларини бажаришда катта аҳамият касб этади. Албатта, фуқаролар мудофааси олдига қўйилган юқоридаги ишлар 1945 йилдан то 1990 йилгача давом этиб келди, лекин шу давргача юқоридаги ишларни бажариш учун эҳтиёжлар бўлмади. Афсуски бу даврларда (тинчлик даврларида) табиий офатлар, ишлаб чиқариш авариялари, турли хил ҳалокатлар юз бердики, ҳалқимиз, ҳалқ хўжалигимиз бундан жиддий зарарланди. Бундай ҳолатларда биз бир-биримизга ёрдам беришга тайёр эмас эдик. Мустақиллик давридагина ғавқулотда ҳолатларда фуқаролар муҳофазаси томонидан етарли ижобий ишлар қилина бошланди.

ФВВнинг асосий вазифалари ва фаолият йўналиши асосан: ғавқулодда вазиятларни бартараф этиш, фуқаролар ҳаёти ва саломатлигини муҳофаза қилиш, ғавқулодда вазиятлар юз берганда уларнинг оқибатларини тугатиш ҳамда зарарини камайтириш соҳасида давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва малга ошириш, ғавқулотда вазиятларнинг олдини олиш ва бундай ҳоллардаги ҳаракатларни бошқаришни Давлат тизими (ФВДТ)ни ташкил этиш ва унинг фаолиятини таъминлаш, вазирликлар идоралар, маҳаллий давлат органлари фаолиятини мувофиқлаштириб бориш мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш ва ҳакозоларга қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси ФВДТ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 11 декабрдаги фармонида асосан бош вазир томонидан бошқарилади. Ҳозирги кунда ФВДТнинг республика, маҳаллий ва объект босқичидан иборат 14 дан ҳудудий ва 40 тадан ортиқ функционал

қуйи тизимдан иборат бўлган фавқулодда вазиятларни олдини олиш ва уларда ҳаракат қилиш давлат тизими ўз фаолиятини кўрсатмоқда.

Маълумки фуқаро муҳофааси умумхалқ мудофаа ишларидан бири ҳисобланади. Ҳамма фуқароларнинг фуқаро муҳофазаси масалаларини хал қилишда фаол иштирок этишлари тақазо этилади. Шунинг учун ҳам фуқароларнинг фуқаро муҳофазаси соҳасидаги ҳуқуқлари ва бурчлари Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаро муҳофазаси тўғрисида» ги (2000й.) қонунининг 13 ва 14 моддаларида аниқ кўрсатиб ўтилган.

Инсонларнинг оддий ҳаёт тарзини ўзгаришига ва уларнинг соғлигига зарар келтирувчи, моддий бойликларга талофат етказувчи воқеа ходисалар юз берган ҳолатга фавқулодда вазиятлар дейилади.

Фуқароларнинг фуқаро муҳофазаси соҳасидаги ҳуқуқлари қуйидагилардан иборат:

а) Ўз ҳаёти, соғлиги ва мол-мулки ҳарбий ҳаракатлардан муҳофазаланиши;

б) Умумий ва яққа муҳофазаланиш воситаларидан текин фойдаланиш;

в) Ҳарбий ҳаракатлар кечаётган жойларда ўзлари йўлиқишлари мумкин бўлган хавф даражаси ва зарур хавфсизлик чоралари тугрисида ахборот олиш;

г) Ҳарбий ҳаракатлардан жабрланганларга уларнинг ҳаёт-фаолиятини таъминлаш учун шароитлар яратилади, тиббий, моддий-молиявий ва бошқа хил ёрдам кўрсатилади.

Фуқароларнинг фуқаро муҳофазаси соҳасидаги мажбуриятлари қуйидагилардан иборат:

а) Фуқаро муҳофазаси соҳасидаги барча қонун ҳужжатларига риоя қилишлари;

б) Фуқаро муҳофазаси тадбирларини бажаришда иштирок этишлари ва тегишли тайёргарликдан утишлари;

в) Фуқаро муҳофазаси сигналларини, умумий ва яққа муҳофазаланиш воситаларидан фойдаланиш қоидаларини билишлари;

г) жабрланганларга дастлабки тиббий ва бошқа хил ёрдам кўрсатишни билишлари;

д) Давлат органларига, шунингдек, ташкилотларга фуқаро муҳофазаси соҳасидаги вазифаларни хал этишда кумаклашишлари;

с) Фуқаролар муҳофазаси объектлари ва мол-мулкани асрай билишлари шарт.

Юқоридаги мажбуриятларни тулик бажарилиши, фуқаролар муҳофазаси тизимининг мустахкамланишини, жумладан, давлатнинг мудофаа кудратини оширишни таъминлайди.

Хозирги замонда фан ва техника тараққиёти ишлаб чиқаришнинг ҳамма тармоқларида мисли кўрилмаган даражада ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. Ушбу ўзгаришлар бир томондан ишлаб чиқаришда юқори иқтисодий ва сифат кўрсаткичларнинг ривожига олиб келса, иккинчи томондан эса инсон ҳаёти учун ўта хавфли бўлган турли хил қирғин куруллари, турли хил авариялар, катастрофаларни вужудга келтириб табиий офатлар билан бир қаторда инсон ҳаётига хавф туғдирмоқда.

Инсонларнинг оддий ҳаёт тарзини ўзгаришига ва уларнинг соғлигига зарар келтирувчи, моддий бойликларга талофат етказувчи воқеа ходисалар юз берган ҳолатга фавқулодда вазиятлар дейилади.

Фавқулодда вазиятларда объектларга турли даражада зарар етиб, ишлаб чиқариш жараёнини қисман ёки бутунлай ўзгаришига сабаб бўлиши мумкин.

Фавқулодда вазиятлар қуйидаги ҳолатларда юзага келиши эҳтимоли бор.

1. Тинчлик ҳолатида:

а) табиий офатлар натижасида;

б) ишлаб чиқаришда авария, катастрофалар юз берганда;

в) тез тарқалувчи юқумли касалликлар юзага келганда.

2. Уруш ҳолатида:

а) мамлакатлараро келишмовчиликлар;

б) мамлакатлар ичидаги келишмовчиликлар натижасида.

3. Мураккаб ҳолатда: юқоридаги ҳолатлардан бир нечаси бир-бирига боғлиқ равишда юз бериши натижасида.

Фавқулодда ҳолатларга инсонлар ҳаётига зомин бўлувчи ёки уларга хавф солувчи, биноларни бузувчи, моддий бойликларни йўқотувчи катта майдонларни эгаллаган ёнғинлар, сув босиши, сув тошқини, қор кучиши, ер кимираш, ер кўчишлари, қулаши, бўрон ва бошқа табиат ходисалари киради.

Ишлаб чиқариш авариялари фавқулодда вазият ёки ишлаб чиқариш технологияларини бузилиши, уларнинг хавфсиз ишлатиш технологияларини бузилиши натижасида содир бўлиши мумкин.

Катта ишлаб чиқариш авариялари фавқулодда вазиятлар сифатида одамларни ҳалок бўлишига ҳалқ хўжалиги моддий бойлигини йўқолишига, ишлаб чиқариш жараёнини бузилишига олиб келади.

Фавқулодда вазиятлар кўп ҳолларда кутилмаганда тўсатдан содир бўлади ва уларни тулиқ олдини олиш мумкин бўлмайди. Шу сабабли бундай хавф содир бўлиши мумкин бўлган ҳудудлар аҳолиси унга қарши ҳимоя тадбирларига ва уларни асоратларини тугатишга тайёр бўлиб туриши керак.

Бунда асосий куч биринчи ўринда фавқулодда вазият ҳудудидаги одамларни қутқаришга сўнг моддий бойликларни асрашга қаратилган бўлиши керак.

Фавқулодда ҳолатлардан ҳимояланишга қаратилган тадбирлар системаси асосан куйидагиларни ўз ичига олади:

- фавқулодда ҳолатларни ретроспектив таҳлил қилиш;
- тайёргарлик ишларини олиб бориш;
- фавқулодда ҳолатлар даврида ҳаракатга тайёрланиш;
- фавқулодда ҳолатлар оқибатларини бартараф этиш ва ҳк.;

Аварияларда ҳалокатлар ва табиий офатлар оқибатларини бартараф этиш, мамлакатнинг авария-қутқарув хизматини доимий тайёр ҳолатини тامينлаш ҳамда ишлаб чиқариш корхоналарида авариялар ва ҳалокатларни

олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни бажарилиши устидан назорат қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикасида фавқулодда ҳолатлар қўмитаси тузилган.

Фавқулодда ҳолатлар оқибатларини бартараф этишга қаратилган барча вазифалар босқичма-босқич, аниқ кетма-кетлик асосида максимал қисқа муддатлар ичида бажарилиши лозим.

Биринчи босқичда аҳолини тезкор ҳимоялаш масалалари, фавқулодда ҳолатлар хавfli омилларини тарқалишини чеклаш ва унинг таъсир даражасини камайтириш чора-тадбирлари ҳамда кутқарув ишлари каби вазифалар амалга оширилади.

Аҳолини тезкор ҳимоялашнинг асосий тадбирларига хавф тўғрисида хабар бериш; ҳимоя воситаларидан фойдаланиш; фавқулодда ҳолатлардаги режимга риоя қилишни таъминлаш; хавfli зоналардан эвакуация қилиш; тиббий ва бошқа турдаги ёрдамлар кўрсатиш каби ишлар киради.

Меҳнатни муҳофаза қилиш борасида қабул қилинган Қонунлардан биринчи навбатда қуйидагиларни таъкидлаб ўтиш мумкин:

1992 йилнинг 13 январида “Аҳолини иш билан таъминлаш” тўғрисидаги;

1992 йилнинг 2 июлида Ўзбекистон Республикасининг “Қасаба уюшмалари, улар фаолиятининг ҳуқуқ ва кафолатлари” тўғрисидаги;

1993 йилнинг 6 май куни Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнатни муҳофаза қилиш” тўғрисидаги;

1995 йилнинг 21 декабрида Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнат Кодекси” тўғрисидаги.

Шу билан биргаликда, меҳнатни муҳофаза қилиш қонунчилик томонидан бошқа ҳар хил меъёрий ҳужжатлар асосида ҳам таъминланади. Булар: Ўзбекистон Республикаси Президентининг ва Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисининг фармонлари, фармоишлари, қарорлари ва кўрсатмалари ҳисобланади. Ундан ташқари меъёрий ҳужжатларга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ва унинг

вазирликлари, қўмиталари ҳамда маҳкамаларини қарорлари, буйруқлари ва кўрсатмалари ҳам меҳнатни муҳофаза қилишга қаратлаган юридик ҳужжатлар ҳисобланади.

Юқори органларда соғлом ва хавфсиз меҳнатни ташкил этиш, меҳнаткашларни соғлиғини сақлашга қаратилган ҳар хил йўналишдаги ва дахлдор қонунчиликка доир норматив ҳужжатлар тайёрлаб чиқарилади ва уни амалга оширилиши таъминланади. Булар қаторига умумий қоидалар, меъёрлар, йўриқномалар, йўлланмалар ва бошқа юридик актлар киради.

“Меҳнат хавфсизлиги стандартлар тизими” (МХСТ).

Умумий меъёр ва қоидаларнинг талабларини бажарилиши барча давлат ва нодавлат корхоналари томонидан таъминланиши шарт. Масалан: Йўл ҳаракати қоидалари (ПДД) ҳамма юридик ёки ноюридик шахсларга аталади. Ёки, Қурилиш меъёрлари ва қоидалари (КМК эскича СНиП) - бу норматив ҳужжатнинг талаблари Республиканинг барча корхоналарида қурилиш қоидасини тасдиқлайди.

Ёки: - “Радиация хавфсизлигини меъёри” (НРБ -76/87);

- “Электр ускуналарни жойланиши” (ПУЭ) ва бошқалар.

Тармоқли меъёр ва қоидалар - бу хил юридик ҳужжатларнинг ижро таъсири фақат бир соҳа, бир йўналишга қаратилган бўлиб, бошқа дахлдор бўлмаган корхоналарга талабларини ижроси шарт эмас Масалан: “Қишлоқ хўжаликда пестицияларни ишлатиш қоидаси” ва бошқалар. Бу хилдаги қоидалар фақат дахлдор корхоналарга, ташкилотларга йўриқнома ҳисобланади.

Шу шаклда бошқа қоидалар тузилади. Масалан: “Техника хавфсизлиги”, “Меҳнат хавфсизлиги йўлланмаси”, йўриқномалар ва бошқалар.

Меҳнат муҳофазаси бўйича давлат ва жамоа назорати.

Ишлаб чиқариш усуллари, мулк шаклидан қатъи назар меҳнатни муҳофаза қилишни ташкил этишнинг ягона тартибини белгилайдиган ҳамда фуқароларининг соғлиғи ва меҳнатни муҳофаза қилинишини таъминлашга

қаратилган “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 1993 йил 6 май кунидан бошлаб амалга киритилди.

Ушбу Қонун 29 моддадан таркиб топган бўлиб 5 бўлимга тартиблаштирилган.

Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари ва меъёри, шунингдек меҳнат қилиш қонуниятларининг бажарилишини таъминловчи умумий ва махсус давлат назорат ташкилотлари мавжуд.

Меҳнатни муҳофаза қилишдаги давлат бошқаруви - бу меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини текшириш ва назорат қилиш бўлиб, улар қуйидагилардир:

- давлат органларининг махсус вакиллари томонидан белгиланган инспекциялар;

- касаба уюшмалари ҳамда улардаги меҳнат ҳуқуқи ва техника бўйича инспекциялар.

Ҳамма вазирликлар, бошқармалар ва корхоналарда меҳнат қонуниятларининг аниқ бажарилиш Республика Прократураси назорати остида олиб борилади. Прократура назорати Машғулот саволлари: асосида ёки фуқароларнинг аризаси, ёки корхоналарнинг маълумотлари ҳамда фуқароларнинг аризалари асосида текшириш йўли билан амалга оширилади.

Прокуратура умумий назорат тартибида текшириш натижаларидан корхона раҳбар ходимларини хабардор этади ва меҳнат қилиш қоидаси бузилишини тезда бартараф этишни талаб қилади ва раҳбар ходимларга маъмурий чора кўрилишини сўраб юқори раҳбар ходимларга мурожаат этади. Агар жиноят содир бўлганлиги аниқланса, раҳбар ходимларни жиноий жавобгарликка тортади. Ўлим содир бўлган оғир бахтсиз ходисага учраган ҳолатларда прокуратура мустақил текшириш ўтказди.

Меҳнат қонуниятлари бузилмаслигининг умумий назоратини меҳнаткашлар депутатлари кенгаши ва уларнинг ижроия қўмиталари ҳам амалга оширади.

Бундан ташқари, меҳнатни муҳофаза қилишга доир қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларга ҳамма жойларда риоя этилиши устидан давлат назоратини бунга махсус ваколат берилган, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлайдиган низом асосида ишловчи давлат идоралари ва инспекциялари амалга оширадилар.

Шулар қаторига;

1. Касаба уюшмаси марказий қўмитаси техник инспекцияси;
2. Саноатда хавфсиз иш олиб бориш ва тоғ ишлари хавфсизлиги техник давлат назорати (Госгортехнадзор);
3. Давлат санитар - эпидемиологик назорати. (Санэпидстанция);
4. Давлат энергетика назорати. (Энергоназор);
5. Давлат ёнғин назорати (Госпожнадзор);
6. Табиатни муҳофаза қилиш давлат назорати;
7. Сув ва сув манбаларининг тозалигини ҳимоялаш давлат назорати;
8. Давлат автомобил назорати (ДАН, ЙҚХХ).

Касаба уюшмасининг техник назорати. Касаба уюшмалари давлат ва хўжалик идоралари олдида ходимларнинг меҳнати муҳофаза қилинишига доир ҳуқуқларини ҳимоя қиладилар, унинг рўёбга чиқарилиши устидан назоратни ҳар бир саноат корхонасида амалга оширадилар, ана шу мақсадда ўз қарамоғларида низом асосида ишловчи меҳнат техник инспекциясига эга бўладилар, меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича давлат сиёсатини ишлаб чиқаришда, меъёрий ва ҳуқуқий фаолиятда иштирок этадилар. Меҳнат муҳофаза қилиш масалаларига доир барча меъёрий ҳужжатлар (стандартлар, қоидалар, меъёрлар, йўриқномалар ва ҳақозо) касаба уюшмалари олдиндан кўриб чиққанидан кейин тегишли идоралар томонидан қабул қилинади.

Ходимнинг меҳнатини муҳофаза қилинишига бўлган ҳуқуқлари рўёбга чиқарилиши устидан назоратни амалга ошириш чоғида касаба уюшмаларининг меҳнат бўйича техник инспекцияси исталган корхонани бемалол кўриш, аниқланган нуқсонларни бартараф этиш тўғрисида маъмуриятга кўрсатмалар бериш, мансабдор шахсларга жарима солиш, агар

бундан буён ишлатиладиган ускуналар меҳнат қилувчилар соғлиги ёки ҳаётига хавф туғдирса ускуналар, участкалар, сеҳлар ишилари вақтинча тўхтатиб қўйиш, ишлаб чиқаришда ходим дучор бўлган бахтсиз ҳодисаларни текширишда қатнашиш (ёки уни мустақил ўтказиш)га ҳақлидир.

Саноатда хавфсиз иш олиб бориш ва тоғ ишлари хавфсизлиги техник давлат назорати тоғ саноати, тоғ руда саноати, нефт қазиб чиқариш, металлургия, геология, сув иситиш қозонлари, буғ ва иссиқ сув қувурлари, юк кўтариш кранлари, лифтлар, эскалаторлар, осма пассажир йўллари (ва ҳоказо) ишларини назорат қилади.

Давлат санитария назорати. Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат санитария назорати хизматлари орқали амалга оширилади. Санитар назоратининг асосий вазифаси ташқи муҳитнинг (сув ҳавзалари, тупроқ, атмосфера) саноат чиқиндилари билан ифлосланмаслигини кузатиб бориш, шунингдек саноат корхоналарининг санитария-гигиена ҳолатини ва касб касалликларининг келиб чиқмаслик чора-тадбирларини амалга оширишдан иборатдир. Давлат энергетика назорати. Энергетика вазирлиги томонидан амалга оширилади. Уларнинг асосий вазифаси электр ва иссиқлик қурилмаларидан тўғри фойдаланишни кузатиш ҳамда уларнинг хавфсиз ишлатилишини таминлаш борасидаги чора-тадбирларнинг амалга оширилишини назорат қилишдан иборат.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 17 августдаги “Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни ЎРҚ-790-сон.

2. “Фуқаро муҳофазаси тўғрисида”ги Қонун. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. –Т.: 2000 й., 5-6-сон.

3. “Хавфли ишлаб чиқариш объектларининг саноат хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонун. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. –Т.: 2006 й., 39-сон.

4. Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 30 сентябрдаги “Ёнғин хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуни ЎРҚ-226-сон.

*Р.А.Абсаламов**
*А.Б.Ахмедов**

Шаҳар худудларида фавқулодда вазиятлар шароитида ва уларнинг оқибатларини бартараф этишда профилактика инспекторларининг вазифалари

ФВДТ бошқарув органларининг объектлар даражасидаги вазифалари қуйидагилардан иборат:

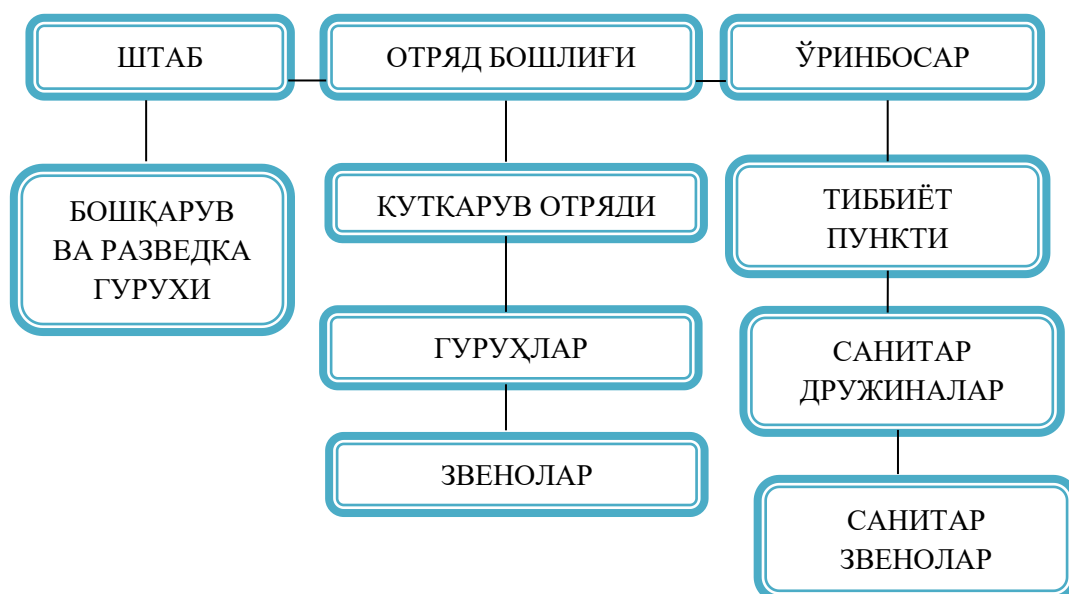
- Фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш, объектлар ишининг ФВ чоғида ишончилиги ва барқарорлигини оширишга доир тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга раҳбарлик қилиш;
- Бошқарув органларининг, объектлар куч ва воситаларининг ФВ чоғидаги ҳаракатларга тайёрлигини таъминлаш;
- Авария қутқарув ҳамда бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларга шу жумладан, объектлар ходимларини эвакуация қилишга раҳбарлик қилиш;
- Фавқулодда вазиятларни бартараф этиш учун молиявий ва моддий ресурслар захираларини яратиш;
- Объектларнинг раҳбарлар таркиби, куч ва воситалари, шунингдек, ходимларини ФВлардаги ҳаракатларга тайёрлашни ташкил этиш.

Ҳар бир корхонанинг ФМ бошлиғи ФМни ташкил этилишини, унинг ҳолатини, кучларини, техникасини доимий тайёр ҳолатда бўлишлигини назорат этади, ҳамда қутқарув ва қайта тиклаш ишларига бошчилик қйлади. Корхона ФМнинг бошлиғи шу корхона жойлашган туман ФМга ва шу корхонанинг юқори ташкилоти ФМсига бўйсунди.

1-чизма қутқарув отрядларининг ташқилий тузилиши қуйидагича бўлиши мумкин:

*Ўзбекистон Республикаси ФВВ Академияси Бошқарувуни ташкил этиш, назорат ва ҳуқуқий таъминот кафедраси бошлиғи в.б, техника фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).

*Бошқарувуни ташкил этиш, назорат ва ҳуқуқий таъминот кафедраси катта ўқитувчиси доцент.

Хар бир корхонанинг ФМ бошлиғига ўринбосар тайинланади. Катта корхоналарда бир неча ўринбосарлар тайинланади, жумладан:

- а) Ишчи хизматчиларни жойлаштириш (ёки эвакуация бўйича);
- б) Мухандис техник ишлари бўйича;

в) Моддий техника таъминоти бўйича. ФМнинг ишчи хизматчиларни жойлаштириш бўйича ўринбосари жойлаштириш Режаларини ташкил этади, уларнинг оилаларини эвакуация этиш, жамоат тартибини сақлаш ишларига бошчилик қилиш ҳамда ишчи хизматчиларни бир жойдан иккинчи жойга ташиш ишларини ташкиллаштириш вазифаларини бажаради.

ФМнинг мухандис техник бўлими ўринбосари корхонанинг бош мухандиси ҳисобланади. Бунинг вазифаси ишлаб чиқаришни алоҳида режим асосида ишлаш Режасини тузиш, тинчлик даврида ишлаб чиқаришни муттасил ишлашини таъминлаш, экстремал ҳолатларда авариятехника ва ёнғинга қарши хизматларни, қутқариш ишларини олиб боради.

Бундан ташқари, табиий офатлар, авария, ҳалоқат бўлганда қутқариш ва аварияни тўсиш ҳамда қайта тиклаш ишларига бошчилик қилади.

ФМнинг моддий техника таъминоти бўйича ўринбосари қилиб корхонанинг таъминот бўйича бошлик ўринбосари тайинланади. Бу мансабдор шахс махсус жихозларни, техника, транспорт ва муҳофазага тааллуқли жихозлар билан таъминлайди ва сақлайди. Яна у бошпаналарни

қуриш ва ўз кўл остидаги ишчи хизматчиларни эвакуация қилишни таъминлайди ҳалда иншоотларни таъмирлаш ишларини бажаради.

Корхонада ФМнинг штаби тузилади. Бу штабда ҳар хил бўйруқлар, бажариладиган чора-тадбирлар ва ФМнинг юқори ташкилот талабномалари, иш Режалари ишлаб чиқилади, унинг бажарилиш ҳисоботлари тузилади. Корхона штаб бошлиғи этиб, шу корхонанинг ФМ бошлиғининг биринчи ўринбосари тайинланади. ФМнинг штаби зиммасида ишчи хизматчиларни ва корхона ходимлари оилаларини қирғин қуроллар таъсиридан, душманнинг бевакғ хўжумидан ўз вақтида огоҳ қилиш вазифаси туради.

ФМ штаби асосида қуйидаги хизматли тизимлар ташкил этилади:

- Алоқа ва ташвиқот;
- Медицина;
- Радиация ва кимёвий қуроллар таъсирига қарши;
- Жамоат тартибини сақлаш;
- Электр таъминоти;
- Авария техникани таъмирлаш;
- Панада ва қочоқлар масканида хизмат кўрсатиш;
- Транспортда хизмат кўрсатиш;
- Моддий таъминот ва бошқа вазифалар.

Буларга махсус топшириқларни бажариш вазифалари топширилади. Юқоридаги ҳар бир хизматга ФМ бошлиғи томонидан раҳбар этиб, бўлим, цех, смена бошлиқлари тайинланади.

Юқорида таъкидланган фуқаролар муҳофазасининг хизматли тизимларидан ташқари техника ва транспорт воситаларига махсус қайта ишлов беришда ФМнинг бир қатор хизматли қисмлари кенг ишларни ташкил этади. Жумладан, ФМ лабораториялари радиоактив ва захарли моддаларни аниқлаш учун радиометрик ва кимёвий таҳлил ишларини олиб боради. Улар асосан корхона ёки ташкилотларнинг лабораториялари таркибида ташкил этилиб, унга мутахассислар жалб қилинади ва керакли асбоб ускуналар билан жиҳозланади.

Радиоактив моддалар ва биологик воситалар билан захарланган одамларни тулик санитарқайта ишловдан ўтказиш учун ювиниш масканлари ташкил этилади. Бу масканлар асосан ҳаммом ва душхоналар асосида ташкил этилиб, улар олдиндан тайёрлаб қўйилади. Бу масканларда кийимкечаклар, пойафзал ва шахсий сақловчи воситаларни дезактивация килувчи майдончалар тайёрланиб жихозланади. Бир ювиниш маскани бир соатда 80 одамни санитар қайта ишловдан ўтказади.

Кийим-кечак, пойафзал шахсий сақловчи воситаларни дегазация, дезактивация ва дезинфекция қилиш учун кийимкечакларни зарарсизлантирувчи масканлар ташкил этилади. Булар асосан ҳаммом ва кийим-кечакларни ювувчи масканлар таркибида ташкил этилади. Бундай масканлар 1 соат ичида 50100 кг кийим-кечакларни қайта ишлаш қувватига эга.

Транспорт воситаларни дегазация, дезинфекция ва дезактивация қилиш учун эса зарарсизлантириш шахобчалари ташкил этилади. Бу зарарсизлантириш шахобчалари асосан транспортларни ювувчи қисмлари таркибида ташкил этилиб, улар 1 соат мобайнида 45 та юк автомашиналарини зарарсизлантириш имкониятига эга.

Фавқулодда ҳолатда қўлланиладиган чоралар ва чекловлар.

Ўзбекистон Президентининг фавқулодда ҳолатни жорий этиш тўғрисидаги Фармони билан фавқулодда ҳолатнинг амал қилиш даврида қўйидаги чоралар ва вақтинчалик чекловлар қўлланилиши мумкин:

комендантлик соатини жорий этиш;

- карантин жорий этиш, санитария ва эпидемияга қарши, ветеринария ва бошқа тадбирларни амалга ошириш;

- жамоат тартибини сақлаш, ўта муҳим ва тоифаланган объектлар ҳамда аҳолининг ҳаётини фаолиятини таъминловчи объектларнинг қўриқланишини кучайтириш;

- Ўзбекистон фуқаролари, чет эл фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахсларни шахсий текширувдан ўтказиш, уларнинг шахсини тасдиқловчи

хужжатлари, буюмлари, турар жой ва транспорт воситаларини текширувдан ўтказиш;

- фавқулодда ҳолат режимини бузаётган ва фавқулодда ҳолат жорий этилган ҳудудда яшамайдиган шахсларни ўз ҳисобидан, маблағлари бўлмаган тақдирда кейинчалик суд тартибида қоплаш шарти билан Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан мазкур ҳудуддан чиқариб юбориш;

- аҳолини вақтинчалик стационар ёки кўчма турар жойлар билан мажбурий равишда таъминлаган ҳолда хавфсиз ҳудудларга кўчириш;

- моддий ва маданий бойликларнинг йўқ қилиниши, ўғирланиши ёки шикастланишига таҳдид мавжуд бўлган тақдирда, уларни хавфсиз ҳудудларга эвакуация қилиш, кўчмас объектлари бўйича эса сақлашга доир тегишли чораларни кўриш;

- фавқулодда ҳолатни жорий этиш учун асос бўлган ҳолатларни бартараф этишга тўсқинлик қилувчи сиёсий партиялар ва бошқа нодавлат нотажорат ташкилотларнинг фаолиятини тўхтатиб туриш;

- давлат захираларини жалб қилиш, мулкчилик ва ташкилий-ҳуқуқий шаклларидан қатъи назар ташкилотларнинг ресурсларини сафарбар этиш, уларнинг иш тартибини ўзгартириш, ушбу ташкилотларни фавқулодда ҳолат шароитларида зарур бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга қайта ихтисослаштириш ва ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятига бошқа зарурий ўзгартиришлар киритиш;

- авария-қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларни амалга ошириш ҳамда таъминлаш зарурияти билан боғлиқ бўлган истисно ҳолларда, меҳнат муҳофазаси талабларига мажбурий риоя қилган ҳолда меҳнатга лаёқатли аҳолини, юридик ва жисмоний шахсларнинг транспорт воситаларини мазкур ишларни амалга оширишга жалб этиш;

- озиқ-овқат, дори-дармон ва бирламчи эҳтиёж маҳсулотларини сотиш, харид қилиш ва тақсимлашнинг алоҳида тартибини белгилаш;

- махсус воситалар, захарли моддаларни сотишни тақиқлаш, таркибида гиёҳвандлик воситалари ва уларнинг аналоглари, психотроп ва

кучли таъсир этувчи моддалар бўлган дори воситалари ва препаратлар, этил спирти, алкоголь маҳсулотлари айланмасининг алоҳида тартибини белгилаш. Истисно ҳолларда, фуқаролардан қурол ва ўқ-дорилар, ташкилотлардан эса қурол, ўқ-дорилар, махсус воситалар ва заҳарли моддалар, шунингдек жанговар ва ўқув-жанговар (ўқув) техника, портловчи ва радиоактив моддаларни вақтинчалик олиб қўйиш;

- фавқулодда ҳолат жорий этилган ҳудудларда давлат бошқаруви органлари (уларнинг таркибий бўлинмалари) ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ваколатларини тўлиқ ёки қисман тўхтатиб туриш;

- портловчи, радиоактив, кимёвий ва биологик хавфли моддалардан фойдаланадиган хавфли ишлаб чиқаришлар ва ташкилотлар фаолиятини тўхтатиб туриш;

- фавқулодда ҳолат жорий этилган ҳудуд бўйича ҳаракатланиш эркинлигини чеклаш, мазкур ҳудудга кириш ва ундан чиқишнинг алоҳида тартибини жорий қилиш, ушбу ҳудудда, зарур ҳолларда Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг кириб келиши ва бўлишига чекловлар жорий этиш;

- транспорт воситалари ҳаракатини чеклаш ва уларни текширишни кучайтириш;

- фаолиятнинг айрим турларини, жумладан товарлар, ишлар ва хизматларни амалга оширишга чекловлар ўрнатиш;

- йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар, шунингдек бошқа оммавий тадбирлар ўтказишни тақиқлаш ёки чеклаш;

- оммавий ахборот воситалари фаолиятини шартлари ва тартиби кўрсатилган ҳолда чеклаш, шунингдек, нашр маҳсулотларини, радиоузатувчи, овоз кучайтирувчи воситалар, нусха кўпайтириш техникасини вақтинчалик олиб қўйиш ёки хатловга олиш, журналистларни аккредитациялашнинг алоҳида тартибини белгилаш.

Фавқулодда ҳолатни жорий этиш ҳолатларидан келиб чиқиб, чора-тадбирларнинг бутун мажмуи ёки уларнинг айримлари жорий этилади.

Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида жорий этилган Ҳақулодда ҳолатнинг бутун амал қилиш муддати мобайнида сайловлар ва референдум ўтказилмайди.

Сайланган тегишли давлат ҳоқимияти органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва мансабдор шахслар ваколат муддати Ҳақулодда ҳолат даврида тугаган тақдирда, мазкур органлар ва шахсларнинг ваколат муддати ушбу Қонунда белгиланган тартибда тўхтатиб турилмаса, Ҳақулодда ҳолат даври тугагунига қадар узайтирилади.

Ҳақулодда ҳолат режимини таъминлаш учун Ички ишлар вазирилиги, Миллий гвардия, Давлат ҳавфсизлик хизмати ва Ҳақулодда вазиятлар вазирилигининг, шунингдек Ҳақулодда вазиятларда уларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизимига кирувчи бошқа давлат органлари ва ташкилотларининг куч ва воситаларидан фойдаланилади, дейилади ҳужжат лойиҳасида.

Ҳуқуқлар кафолати

Авария-қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларни амалга ошириш ва таъминлаш учун жалб этилган шахсларга меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ меҳнатига ҳақ тўлаш кафолатланади.

Ҳақулодда ҳолат жорий этиш учун асос бўлиб хизмат қилган ҳолатлар натижасида жабрланган ёки бундай ҳолатларни бартараф этиш ёки уларнинг оқибатларини бартараф этиш бўйича чора-тадбирлар қўлланилиши муносабати билан жабр кўрган шахсларга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган шартлар ва тартибда турар жойлар берилади, етказилган моддий зарар қопланади, ишга жойлашишда кўмак берилади ва зарур ёрдам кўрсатилади.

Ҳақулодда ҳолатда қўлланиладиган Ўзбекистон Конституцияси, қонунлари ва бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий давлат ҳоқимияти органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, сиёсий партиялар, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва бошқа ташкилотларнинг, уларнинг мансабдор шахслари

ваколатлари, Ўзбекистон фуқаролари, чет эл фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар, юридик шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ўзгаришига (чекланишига) олиб келадиган чоралар ва вақтинчалик чекловлар вужудга келган ҳолатнинг кескинлиги талаб қиладиган чегаралар доирасида бўлиши шарт.

Фавқулодда ҳолатда қўлланиладиган чоралар ва вақтинчалик чекловлар Ўзбекистоннинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро шартномаларига зид бўлмаслиги керак. Фавқулодда ҳолатнинг жорий этилиши қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала турларини қўллашга, яшаш, фикрлаш, виждон, дин эркинлиги ҳуқуқини ҳар қандай чеклашга асос бўла олмайди.

Фавқулодда ҳолатда қўлланилиши мумкин бўлган фуқаролар ва юридик шахсларнинг конституциявий ҳуқуқларига чекловлар қатъий ҳисобланади, уларни кенгайтириб талқин этишга ва бошқа чекловлар ўрнатилишига йўл қўйилмайди.

Комендантлик соати қоидаларини бузган фуқароларни ушлаб туриш тартиби.

Комендантлик соати қоидаларини бузган шахслар комендантлик соатининг охиригача, шахсини тасдиқловчи ҳужжатга эга бўлмаган шахслар эса — уларнинг шахси аниқлангунга қадар, бироқ 48 соатдан ортиқ бўлмаган муддатга ҳарбий комендант ёки ички ишлар органи бошлиғининг қарори билан ушлаб турилади. Белгиланган муддат суд қарори билан ўн суткадан ортиқ бўлмаган муддатгача узайтирилиши мумкин.

Ушлаб турилган шахслар, улар билан бирга бўлган нарсалар ва транспорт воситалари текширилиши мумкин.

Ички ишлар органи бошлиғининг ушлаб туриш тўғрисидаги қарори устидан юқори мансабдор шахсга ёки суд тартибида шикоят қилиниши мумкин.

Комендантлик соати қоидаларини бузган шахсларни ҳибсга олиш ва вақтинча ушлаб туриш ва улар бўйича чиқарилган қарорларнинг қонунийлигини назорат қилиш прокурор томонидан амалга оширилади.

Фавқулодда ҳолат жорий этилган ҳудудда одамлар, ҳайвонлар ва ўсимликларнинг хавfli юқумли касалликлари тарқалиш хавфи туфайли карантин жорий этилган тақдирда, фавқулодда ҳолат режимини бузган, белгиланган ҳудудда яшамайдиган ва ундан ташқарига чиқариб юборилиши лозим бўлган фуқаролар бундай фуқароларни кузатишнинг белгиланган муддати тугагунга қадар умумий асосларда ушлаб турилади.

Карантин (пандемия) эпидемиологик ноқулай шароит.

Пандемия пайтида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумати унинг оғир оқибатларини бартараф этиш мақсадларида алоҳида бошқарувни амалга ошириб, махсус Вазирлар Маҳкамасининг қарорларини қабул қилиши кўзда тутилган. Чунончи, COVID-2019 пандемиясининг асорати Ўзбекистонга унчалик катта таъсир кўрсатмаслиги учун қуйидаги Қарор қабул қилинган эди: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 25.04.2020 й. 254-сон "Ўзбекистон Республикасида коронавирус инфекцияси тарқалишининг олдини олишга доир қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарори

Ушбу қарорга асосан:

1. Тошкент вилоятининг Юқори Чирчиқ туманида коронавирус инфекциясини юқтирганликда гумон қилинган шахсларни вақтинчалик карантинда сақлашга мослаштирилган мажмуа барпо этилди.

2. Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ҳокимликлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Тошкент шаҳар ҳокимлиги ҳузурида Коронавирус инфекциясини юқтирганликда гумон қилинган шахсларни вақтинчалик карантинда сақлашга мослаштирилган мажмуасини бошқариш бўйича махсус марказ ташкил этилди.

3. Қуйидагилар:

Коронавирус инфекциясини юқтирганликда гумон қилинган шахсларни вақтинчалик карантинда сақлашга мослаштирилган мажмуани бошқариш махсус марказининг тузилмаси тасдиқланди.

Коронавирус инфекциясини юқтирганликда гумон қилинган шахсларни вақтинчалик карантинда сақлашга мослаштирилган мажмуада эпидемияга қарши чора-тадбирларни амалга ошириш вақтинчалик тартиби тўғрисида низом тасдиқланди.

Коронавирус инфекциясини юқтирганликда гумон қилинган шахсларни уй шароитида карантинга жойлаштириш ва сақалаш вақтинчалик тартиби тўғрисида низом тасдиқланди.

Шу билан бирга:

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида карантин мажмуалари ташкил этилганда Коронавирус инфекциясини юқтирганликда гумон қилинган шахсларни вақтинчалик карантинда сақлашга мослаштирилган мажмуада эпидемияга қарши чора-тадбирларни амалга ошириш вақтинчалик тартиби тўғрисидаги низомга мувофиқ чора-тадбирлар амалга оширилади.

Тошкент шаҳар ҳокимида карантин мажмуасида сақланаётган коронавирус инфекциясини юқтирганликда гумон қилинган шахслар сонидан келиб чиқиб Карантин марказининг тузилмасига ўзгартиришлар киритиш ҳуқуқи берилди.

4. Карантин марказининг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

коронавирус инфекциясини юқтирганликда гумон қилинган шахсларни қабул қилиш, сақлаш ва карантин мажмуасидан чиқаришни ташкил этиш;

карантин мажмуасини самарали бошқариш, карантин мажмуасида коронавирус инфекциясини тарқалишини олдини олиш бўйича зарур чоралар кўриш ва карантинга олинган шахслар, шунингдек жалб қилинган мутахассис, ходим ва ҳарбий хизматчилар тиббий назоратини тизимли равишда олиб бориш;

хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан карантинга олинган шахсларнинг хуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш, шунингдек уларга юклатилган мажбуриятларни бажаришларини назорат этилишида ҳамкорлик қилиш;

карантинга олинган шахсларни қабул қилиш, сақлаш ва карантин мажмуасидан марказлаштирилган тартибда чиқаришни ташкил этишда давлат органлари ва ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлик қилиш;

карантин мажмуасида мунтазам, шу жумладан, карантин тадбирлари яқунлангандан кейин дезинфекция ишларини амалга оширишни таъминлаш.

5. Белгилаб қўйилди, Карантин маркази:

Тошкент шаҳар ҳокимлигининг юридик шахс мақомига эга бўлган давлат унитар корхонаси шаклидаги таркибий бўлинмаси ҳисобланиб, мустақил балансга ҳамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг Ғазначилигида шахсий ҳисобварақларига эга бўлади;

директори Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги билан келишилган ҳолда Тошкент шаҳар ҳокими томонидан лавозимга тайинланади ва лавозимдан озод этилади;

фаолияти манфаатдор вазирлик ва идоралар вакиллари ҳамда ёрдамчи ва техник ходимларни жалб қилган ҳолда ташкил этилади;

мажмуадаги барча мол-мулклардан самарали фойдаланишни ва уларни бут сақланишини таъминлайди;

мажмуани сақлаш ва эксплуатация қилиш бўйича шартномалар тузади;

озик-овқат маҳсулотлари, биринчи навбатдаги дори воситалари, ниқоб, дезинфекция воситалари ва бошқа зарур товарларни истисно тариқасида, тендер савдоларисиз, ишлаб чиқарувчи (хизмат кўрсатувчи) лар билан тўғридан-тўғри шартнома тузиш орқали харид қилади;

ўзининг фаолияти, юзага келаётган тизимли муаммолар, карантинга олинган шахслар, шунингдек жалб қилинган мутахассис, ходим ва ҳарбий хизматчилар тиббий назорати тўғрисида ҳар кунлик маълумотлар ҳамда фавқулодда вазиятлар ҳақида дарҳол Ўзбекистон Республикасига

коронавируснинг кириб келиши ва тарқалишининг олдини олиш бўйича чора-тадбирлар дастурини тайёрлаш бўйича Республика махсус комиссиясига электрон тарзда ахборот киритиб боради.

6. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Мудофаа вазирлиги, Миллий гвардияси ҳамда Тошкент шаҳар ҳокимлиги карантин мажмуасига меҳнат ва хизмат фаолиятини олиб бориш мақсадида тегишли мутахассис, ходимлар ва ҳарбий хизматчиларнинг бириктирилишини таъминлади.

Белгиланди, жалб қилинган мутахассис, ходим ва ҳарбий хизматчилар меҳнат ва хизмат фаолиятини:

асосий иш жойидан ажралган ва ойлик иш ҳақи (пул таъминоти) сақланган ҳолда олиб борадилар ҳамда уларга тегишли вазирлик ва идоралар томонидан уларни қўшимча моддий рағбатлантириш чоралари кўрилади;

бевосита карантин мажмуасида истиқомат қилиб, унда ўрнатилган режимга риоя қилган ҳолда олиб борадилар.

7. Карантин марказининг моддий-техника базасини шакллантириш ва жорий сақлаш, ходимлар меҳнатига ҳақ тўлаш ва қўшимча моддий рағбатлантириш, шунингдек карантинга олинган шахсларни ҳамда жалб қилинган мутахассис, ходим ва ҳарбий хизматчиларни озиқ-овқат маҳсулотлари, биринчи навбатдаги дори воситалари, ниқоб, дезинфекция воситалари ва бошқа зарур нарсалар билан таъминлаш харажатлари кўйидагилар ҳисобидан қопланди:

8. Тошкент шаҳар ҳокимлиги Ўзбекистон Республикаси Ўрмон хўжалиги давлат қўмитаси, Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Геология ва минерал ресурслар Давлат қўмитаси, Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ва Давлат хавфсизлик хизмати Чегара қўшинлари қўмитаси билан биргаликда эпидемиологик вазиятдан келиб чиқиб карантин тадбирлари тугатилгандан сўнг 5 кун муддатда ушбу мажмуадаги иншоотлардан самарали фойдаланиш юзасидан Комиссияга таклиф киритилиши белгилаб берилди.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари - карантин марказларига умумий раҳбарлик қилиш ва жалб қилинган мутахассис, ходим ва ҳарбий хизматчилар фаолиятини мувофиқлаштиришга;

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги - карантинга олинган шахслар, шунингдек жалб қилинган мутахассис, ходим ва ҳарбий хизматчилар тиббий назоратини тизимли равишда олиб борган ҳолда уларни соғлиғини сақлашга ва карантин мажмуасида коронавирус инфекцияси тарқалишини олдини олишга;

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги - карантин мажмуалари периметри бўйлаб кеча-кундуз қўриқлашга;

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ва Миллий гвардияси - карантин мажмуаларида ички тартиб-қоидаларига риоя этилишини таъминлашга ва жамоат тартибини сақлашга;

Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги - карантин марказларини ўрнатилган тартибда Интернет жаҳон ахборот тармоғи билан таъминлашга масъул ҳисобланиши белгилаб қўйилди.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 17 августдаги “Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни ЎРҚ-790-сон.

2. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 15 декабрдаги “Фавқулодда ҳолат тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий Қонуни ЎРҚ-790-сон.

3. “Фуқаро муҳофазаси тўғрисида”ги Қонун. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. –Т.: 2000 й., 5-6-сон.

4. ЎзРес Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда

ҳаракат қилиш давлат тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 171-сонли Қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 9 сентябрдаги “Аҳолини фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилишга ва фуқаро муҳофазаси соҳасида тайёрлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги 754-сонли Қарори.

*И.Б.Атамурзаев**
*М.Р.Абдусатторов**

Ҳуқуқий таълимни такомиллаштиришда ички ишлар органлари имкониятларидан фойдаланиш масалалари

Барчамиз гувоҳи бўлиб турганимиздек, мамлакатимиз таълим тизимида туб ислоҳлар амалга оширилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси халқ таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони дастуриламал бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўтган даврда бу борада муайян ишлар амалга оширилди. Шунинг билан бирга, соҳадаги муносабатларни тартибга солувчи асосий ҳуқуқий ҳужжат –“Таълим тўғрисида”ги қонун мутлақо замонавий талаблар асосида қабул қилди. Қонунда таълим соҳасидаги асосий принциплар, таълим тизими, турлари ва шакллари аниқ белгилаб қўйилди.

Жамиятда қонун устуворлигига эришиш учун фуқаролар ўзларининг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини нафақат билиши, айти пайтда, уларни ҳимоя қила олиши ҳам лозим. Бунда ҳуқуқий тарғибот ва ҳуқуқий таълим ривожини муҳим ўрин тутди.

Қонунларни, унда мустаҳкамланган ўз ҳуқуқ ва бурчларини мукамал билган ҳар бир шахс ўзини эркин ҳис этади, ўз кадр-қиммати учун ўзи мустақил кураша олади.

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Давлат-ҳуқуқий фанлари ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш кафедраси тадқиқотчиси.

*Наманган давлат университети Юридик факультети 3-босқич талабаси Абдусатторов Муҳаммадрасул Рустамжон ўғли.

Қонун ва бошқа ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни муваффақият билан ҳаётга татбиқ этиш кўп жиҳатдан янги ҳуқуқий онгни, ҳуқуқий маданиятни шакллантириш билан боғлиқ.

Ҳуқуқий маданиятни ижтимоий онга сингдириш ҳамда аҳолининг юриш-туриши ҳамда феъл-атворида тегишли кўникмаларни шакллантириш осонгина амалга ошириладиган иш эмас. Ҳуқуқий маданиятни шакллантириш барча давлат органлари, сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари, нодавлат ташкилотлар, таълим муассасалари, маҳалла институти, мактаб, оила, ўзини-ўзи бошқариш органларининг баҳамжиҳат, мақсадга йўналтирилган улкан маърифий-ташкилий фаолияти натижасида амалга ошадиган фаолият ҳисобланади. Зеро, ҳуқуқий маданият даражаси қабул қилинган қонунлар сони билан эмас, балки уларнинг бажарилиш савияси ва самараси билан белгиланади [1].

Халқимиз, айниқса, ёшларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш ва ҳуқуқий тарбияни янада яхшилаши - давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Давлатимиз раҳбарининг 2019 йил 9 январдаги "Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида"ги Фармонида аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш ҳамда қонунийликни мустаҳкамлаш каби вазифаларга алоҳида эътибор қаратилиб, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда шахсий манфаатлар ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш ғояларини аҳоли онгига сингдириш ишларининг етарли олиб борилмаслиги ҳам қонун устуворлигини таъминлашга ўзининг жиддий салбий таъсирини кўрсатаётганлиги танқид остига олинган.[2]

Хусусан, бу борада аҳоли орасида ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда ўз ўрнига эга бўлган ички ишлар органларига ҳам бир қатор вазифалар юклатилган.

Жумладан, манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда таълим муассасаларида турли ҳуқуқбузарликлар, қоидабузарликлар, гиёҳвандлик ва

бошқа салбий ҳодисаларнинг олдини олиш бўйича махсус дастурлар ишлаб чиқилиши ва уларнинг амалга оширилиши, оилавий нотинчлик ҳамда болалар назоратсизлиги ва қаровсизлигини жиноятларнинг олдини олиш, болалар орасидаги салбий оқибатлари тўғрисида телекўрсатувлар, токшоулар тайёрлаш, профилактика инспекторларининг ёрдамчилари ва «Фидокор ёшлар» жамоатчилиги патруль гуруҳлари аъзоларининг янги қабул қилинаётган қонун ҳужжатларидан хабардорлик даражасини ошириш мақсадида тегишли тадбирларни амалга ошириш, тарбияси оғир вояга етмаганларга кучайтирилган ҳуқуқий таълим бериш ва тарбиялашга оид махсус дастурларни қўллаш, диний экстремизм, терроризм, «оммавий маданият» ва бошқа ёт ғояларга қарши мустаҳкам иммунитетни шакллантиришга қаратилган махсус видеороликлар тайёрлаш, соҳага тегишли ахборот-таҳлил мультимедиа марказларининг ҳуқуқий тарғибот соҳасидаги фаолиятини кучайтириш, озодликдан маҳрум этилган шахсларнинг келгусида ижтимоий ҳаётга мослашуви учун кўмак бериш мақсадида жазони ижро этиш муассасаларида масофадан туриб таълим олиш тизимини йўлга қўйиш, жазони ижро этиш муассасаларида ҳуқуқий билимларни ўргатиш, ҳуқуқий маърифат ва судланганларни ҳуқуқий тарбиялаш мақсадида «Ҳуқуқ ва мен», «Жиноят олаmidан қайтиш» номли маърифий-ҳуқуқий машғулотларни мунтазам ўтказиш тизимини жорий этиш, юридик олий таълим муассасаларининг илмий-тадқиқот институтлари, судлар, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан алоқаларини кучайтириш бўйича аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ҳуқуқий фанларни ривожлантиришнинг илмий асосланган режаларини ишлаб чиқиш ва унинг устувор йўналишларини аниқлаш каби вазифаларни ўз ичига олган.

Ички ишлар органлари ҳуқуқий тарғибот ва ҳуқуқий таълим соҳасида амалга оширган ишлари таҳлил қилинганда, ўтган давр мобайнида ушбу йўналишда аниқланган камчиликлар бартараф этиб борилаётганлиги, тарғибот ва ҳуқуқий таълим соҳасида ишни тўғри ташкил қилиш борасида дастур ва чора-тадбирлар ишлаб чиқилганлиги, Адлия органлари билан

ҳамкорликда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш борасида аҳоли ва ёшлар билан "Жамиятда қонунларга ҳурмат руҳини қарор топтириш демократик ҳуқуқий давлат қуришнинг гаровидир!" деган концептуал ғоя асосида учрашув, конференция, мунозара ва давра суҳбатлари ташкил этилди.

Ҳуқуқий таълимни шакллантиришнинг ўзагини ҳуқуқий ахборот ташкил қилса, бу борада ҳам телевидения, матбуот ва интернет тармоғи орқали етказиб бериш амалиёти кенг йўлга қўйилди. Интернет тармоғида "Ҳуқуқий тарғибот", "Маърифат дарси" ва бошқа кўплаб номлар остида вазирликнинг расмий саҳифалари фаолият юритиб, аҳолини ҳуқуқий ахборот билан таъминлаб келмоқда.

Жамиятимиз ҳуқуқий таълим тизимининг бугунги ҳолатини таҳлил қиладиган бўлсак, ҳуқуқий таълим тизимнинг таркибий қисми ҳисобланган барча ҳуқуқий институт ва муассасалар бир маромда ҳаракат қилмаётганлигини кўришимиз мумкин.

Масалан, қонунчилик фаолияти жўшқин ривожланаётган бўлса, уларни амалга ошириш, қўллаш, аҳоли орасида тарғибот фаолиятида муайян муаммолар кўзга ташланмоқда. Маълумки, ҳуқуқий маданият даражаси қабул қилинган қонунлар сони билан эмас, балки уни тўла ҳаётга тадбиқ қилиш билан белгиланади. Энг пишиқ ва пухта қонун ҳам ижтимоий ҳаётда ўз амалини топмаса, қадрият сифатида аҳамиятсиз бўлиб қолаверади.

Буюк француз мутафаккири Ш.Л.Монтескье шундай деб ёзган эди: «Мен бирор мамлакатга борсам, у ерда яхши қонунлар мавжудлиги билан эмас, балки қонунларга қандай итоат этилаётганлиги билан қизиқаман, чунки яхши қонунлар ҳамма жойда бор».[3]

Демак, Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий таълим тизимини шакллантиришда ички ишлар органларининг ўрни ва аҳамиятини оширишда, унинг ижобий тенденцияда бўлишига эришишда аҳолига мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари ва давлат дастурларининг мазмуни ва моҳиятини изчил

етказиш тизимини шакллантириш, ёш авлод онгига ҳуқуқ ва бурч, ҳалоллик ва поклик тушунчаларини ҳамда одоб-ахлоқ нормаларини чуқур сингдириб бориш, аҳоли ўртасида ҳуқуқий маданиятни шакллантириш бўйича ҳуқуқий-маърифий тадбирларни халқимиз тарихи, дини, миллий қадриятларини ўргатиш билан уйғун ҳолда ташкил қилиш, шунингдек, ҳар бир фуқарода давлат рамзлари билан фахрланиш туйғуларини шакллантириш орқали мамлакатга дахлдорлик, ватанпарварлик ҳиссини кучайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, шу жумладан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг манзили ҳуқуқий тарғиботни амалга ошириш борасидаги ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш, соҳага тегишли таълим муассасаларида юридик таълимни такомиллаштириш, шунингдек, юридик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ривожлантириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ички ишлар органлари ходими ўқиш, ўрганиш ва изланишдан чарчамайди. Ўз ватанининг тарихи, адабиёти ва санъатини ўрганади. Касбий билимларини, нутқ маданиятини ўстиришга интилади. Мустақил фикрга эга бўлишга, ўз устида ишлаб, янгиликлар яратишга ҳаракат қилади. Ўзига нисбатан талабчан ва хизматдошларининг яхши фазилатларини ўзлаштиришга ҳаракат қилади.

Кундалик матбуот ва оммавий ахборот воситаларини мунтазам равишда кузатиб боради. Ўз билим ва тажрибаларини ёшларга ўргатиб боради. Жамиятдаги ўзгаришларга бефарқ бўлмайди. Замонавий техника воситаларидан фойдаланиш усулларини ўрганади. Ички ишлар органлари ходими ишлатиши мумкин бўлган қурол ва бошқа воситалардан яхши хабардор бўлиши лозим.

Ҳар қандай шароитда ўзининг, касбдошларининг ҳамда фуқароларнинг шахсий хавфсизлигини таъминлашга тайёр бўлиши шарт. Ички ишлар органларида узоқ йиллар давомида самарали хизмат қилаётган ходимларнинг

хизмат фаолияти давомида орттирган бой амалий тажрибаларидан унумли фойдаланади.

Хулоса килиб айтганда, Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий таълим тизимини шакллантиришда ички ишлар органлари имкониятларидан фойдаланиш:

биринчидан, қонун устуворлигини таъминлайди;

иккинчидан, ҳуқуқни инсонларга яқинлаштириб, қонунга итоаткорлик руҳини шакллантиради;

учинчидан, ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни яратади;

тўртинчидан, ҳуқуқнинг кадрини оширади;

бешинчидан, аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиради;

олтинчидан, демократик-ҳуқуқий давлат барпо этишда самарали восита сифатида хизмат қилади;

еттинчидан, ҳуқуққа нигилистик (ишонмаслик, менсимаслик) муносабатнинг олдини олади.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. <https://lex.uz/docs/35869>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги "Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида"ги ПФ-5618-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/4149765>
3. Монтескье Ш.Л. Избранные произведения. О законах, об их отношениях к различным существам. -М.: 1955. с. 164-165.

*А.А.Бабаев**
*А. Б.Есботтаев**

Правовая подготовка в органах внутренних дел республики узбекистан и ее значение в профессиональной деятельности сотрудников

В последнее время в связи с повышением значимости и активности правового фактора в жизни общества правовая подготовка сотрудников органов внутренних дел приобрела положительную актуальность, организационно обособляясь от других видов профессиональной практики. Всё больше ресурсов вовлекается в процессы, связанные с разработкой нормативных стандартов, с формированием правовой культуры общества и профессионального правосознания сотрудников органов внутренних дел. Отражением этого процесса является нормативное закрепление обязанности обладания правовыми знаниями каждым сотрудником органов внутренних дел.

Не маловажное значение в сфере правового регулирования и юридического сопровождения деятельности сотрудников органов внутренних дел Республики Узбекистан сыграло подписание главой нашего государства Указа Президента Республики Узбекистан от 29 ноября 2021 года за № УП-27 «О мерах по утверждению и реализации Концепции общественной безопасности Республики Узбекистан».

Для реализации Концепции общественной безопасности разработана и утверждена «Стратегия развития системы общественной безопасности в Республике Узбекистан на 2022 – 2025 годы» в которой предусмотрено не только расширение практики проверки знания Конституции Республики Узбекистан, законодательных и иных нормативных правовых актов Республики Узбекистан сотрудниками органов внутренних дел, но и инициирование внесения ходатайств об отстранении от выполнения обязанностей в случае непрохождения сотрудниками органов внутренних дел

* Начальник Специализированного учебного центра Национальной гвардии Республики Узбекистан, доктор философии (Ph.D) юридических наук.

* Преподаватель цикла Обеспечения общественной безопасности и правовой подготовки Специализированного учебного центра Национальной гвардии Республики Узбекистан E-mail: ium@exat.uz

проверки на профессиональную пригодность при неудовлетворительной оценке правовых знаний.

И все же организация правовой подготовки в системе МВД Республики Узбекистан – не самоцель. Ее основным предназначением является обеспечение оперативно-служебной деятельности органов через создание надлежащих юридических условий. Она призвана содействовать укреплению законности в деятельности правоприменителей, повышению правовой грамотности сотрудников, социально-правовой защите личного состава, снижению непроеизводительных потерь.

Позиция руководства МВД Республики Узбекистан относительно места и значения правовой подготовки в обеспечении эффективной деятельности органов внутренних дел остается неизменной – правовая подготовка рассматривается в качестве важнейшего обстоятельства и эффективного средства формирования профессионального правового сознания сотрудников органов внутренних дел и повышения качества правоприменительной деятельности.

Центральное место в профессиональном правосознании юриста занимает внутреннее согласие с правовой нормой. Таким образом формируется ценностное отношение к закону, что определяет соответствие поведения и деятельности нормативно установленным положениям. Кроме того, для юристов-профессионалов одинаково значимыми являются правовые знания и умение их применять. Юристов отличают глубокие знания понятий и принципов права, правовых обычаев и аксиом, источников и норм права. Более того, в связи с тем, что законодательство Республики Узбекистан достаточно динамично развивается, юристы должны постоянно совершенствовать свой уровень знаний, быть готовыми осваивать и применять новые отрасли права.

Правосознание, с одной стороны, отражает уровень соответствия поведения нормам права, с другой, напротив, является их источником, выражающим объективные потребности развития общества. Правосознание,

находя отражение в нормативных правовых актах, в результате оказывает влияние на процесс и результаты правотворчества.

Но существует и обратная связь, правовые нормы воздействуют на развитие правового сознания каждого человека, на формирование определенных представлений о принципах и нормах права, правоотношениях и юридической ответственности.

Правосознание играет значительную роль и в процессе реализации права. Особая роль в правореализации, осуществляемой сотрудниками органов внутренних дел, отводится правоприменению, которое осуществляется

в определенной последовательности, проходит ряд стадий. Правоприменительные акты содержат конкретные юридические решения, которые воздействуют на лиц, в отношении которых выносятся. И здесь очень важно понимать, что от уровня правосознания правоприменителей во многом зависит соответствие поведения целям и воле, выраженным в праве. Уровень правосознания напрямую влияет на обеспечение законности и правопорядка

в обществе и государстве. Более того, социальная оценка полиции зачастую служит основой оценки государства в целом.

Процесс формирования профессионального правосознания – это сложное социально-правовое явление, испытывающее на себе воздействие множества факторов. Их воздействие на профессиональное правосознание сотрудников органов внутренних дел может изменяться в связи с развитием системы управления ими, например, совершенствованием нормативно-правового регулирования деятельности органов внутренних дел, форм, методов и средств ее организации, правовой подготовки сотрудников.

К значимым факторам, влияющим на профессиональное правосознание сотрудников органов внутренних дел, относятся особенности их деятельности. К наиболее важным видам деятельности органов внутренних дел относятся: административная, уголовно-процессуальная, оперативно-

розыскная. Основной формой их осуществления является правоприменительная деятельность. Безусловно, что она, в свою очередь, оказывает достаточно серьезное влияние на развитие профессионального правосознания сотрудников. На первой стадии правоприменительного процесса, в ходе установления и оценки фактических обстоятельств дела, у сотрудника формируются и совершенствуются навыки анализа правовых норм применительно к фактическим обстоятельствам дела и умения использовать правовую информацию при установлении юридической основы дела. Для квалифицированного разрешения конкретной правовой ситуации сотруднику необходимо обладать не только достаточным объемом правовых знаний и умением их применять. Действие данных компонентов профессионального правосознания напрямую зависит от сформированности ценностно-оценочного отношения сотрудника к праву и практике его применения. При разрешении конкретной правовой ситуации на основе ценностно-оценочного отношения к праву и практике его применения у сотрудника формируется ценностное (оценочное) правовое мышление, которое определяет его действия. На третьей стадии правоприменительного процесса в ходе принятия решения по делу производится оценка результатов деятельности и каждого решения в правовой сфере на основе правового сознания. Результатом такой оценки является признание поведения или деятельности правомерным или противоправным. В то же время, формируются правовые установки и ценностные ориентации, направленные на решение профессиональных (служебных) задач.

Таким образом, правовое сознание является органической составной частью правотворческой и правореализующей деятельности и играет существенную роль в правовой подготовке сотрудников органов внутренних дел. Правосознание сотрудников органов внутренних дел формируется и совершенствуется в ходе осуществления их практической деятельности, но, в то же время, профессиональная деятельность сотрудников реализуется на основании имеющихся представлений о праве и собственного отношения

к нему. То есть это два постоянно осуществляющихся неразрывных процесса, которые направлены на повышение эффективности и качества деятельности органов внутренних дел.

Уровень доверия граждан Республики Узбекистан к сотрудникам органов внутренних дел в период становления молодого Независимого государства и на современном этапе развития Нового Узбекистана является одним из важнейших критериев официальной оценки деятельности сотрудников ОВД и характеризует взаимодействие между органами и подразделениями МВД Республики Узбекистан, и обществом в целом. В связи с этим правовая подготовка в органах внутренних дел является основой не только для формирования и совершенствования профессиональных правовых знаний, умений и навыков каждого сотрудника Министерства, но и содержит в себе элементы воспитательного процесса.

Правовая подготовка внедрена в систему профессиональной подготовки наряду со служебной и физической подготовкой. Ее целью является формирование у сотрудников органов внутренних дел готовности действовать профессионально, грамотно, четко, качественно и быстро выполнять поставленные задачи в любых условиях служебной деятельности. Особенностью правовой подготовки сотрудников органов внутренних дел является ее многофункциональный характер. Знание и грамотное применение нормативных правовых актов различного уровня является необходимым условием эффективного осуществления всех направлений оперативно-служебной деятельности, возложенной на органы внутренних дел.

Задачи и содержание правовой подготовки сотрудников органов внутренних дел определяются в рамках действующего законодательства Республики Узбекистан, нормативных актов МВД Республики Узбекистан с учетом особенностей и специфики направления оперативно-служебной деятельности, а также конкретного региона Республики Узбекистан.

Основные задачи правовой подготовки в органах внутренних дел можно классифицировать по различным основаниям.

1. Знание нормативных правовых актов, совершенствование умений и навыков их применения в оперативно-служебной деятельности.

1.1. Изучение Конституции Республики Узбекистан, норм международного права, относящихся к деятельности органов внутренних дел, законодательных и иных нормативно-правовых актов Республики Узбекистан, нормативно-правовых актов МВД Республики Узбекистан, регламентирующих оперативно-служебную деятельность сотрудников.

1.2. Формирование и совершенствование умений и навыков анализа, толкования положений нормативных правовых актов, регламентирующих деятельность органов внутренних дел, с целью их качественного применения в оперативно-служебной деятельности сотрудниками.

1.3. Мониторинг правоприменения с целью выявления и устранения пробелов и противоречий в законодательстве, а также создания эффективного механизма нормотворческого процесса, учитывающего потребности в правовом регулировании общественных отношений в сфере внутренних дел.

2. Задачи по правовому воспитанию и совершенствованию личности сотрудника органов внутренних дел.

2.1. Повышение уровня общей правовой культуры сотрудников.

2.2. Повышение профессиональной правовой культуры сотрудников с учетом специфики оперативно-служебной деятельности, осуществляемой ими.

2.3. Совершенствование навыков руководящего состава по управлению, обучению и воспитанию подчиненных.

2.4. Формирование высокого уровня стрессоустойчивости сотрудников с целью эффективного и качественного выполнения задач оперативно-служебной деятельности в различных условиях оперативной обстановки.

2.5. Преодоление правовых деформаций, правового нигилизма среди сотрудников органов внутренних дел путем совершенствования правовых знаний, умений и навыков их применения.

Решение данных задач в процессе правовой подготовки позволяет сотрудникам органов внутренних дел овладеть и постоянно совершенствовать правовые профессиональные знания, умения и навыки, необходимые

им для успешного выполнения возложенных обязанностей.

Таким образом, правовая подготовка сотрудников носит комплексный характер и является одной из важнейших составляющих формирования высокого уровня профессиональной правовой культуры. Совершенно справедливо отметить, что правосознание и правовая культура являются незыблемой основой развития государственности. В результате правовая подготовка сотрудников органов внутренних дел представляется частью более сложного всеобъемлющего процесса развития сильного государства, которое характеризуется, не только властным и функциональным потенциалом, но и имеет прочную духовно-культурную основу.

Органы внутренних дел являются уникальным компонентом государственного механизма, поскольку иные институты не имеют своим прямым назначением защиту такого объема конституционных ценностей (права человека, общественная безопасность). Как видится, формирование высокого уровня правовой культуры представителей властных структур, которые являются самым ближайшим к народу инструментом государственной власти, безусловно, способствует укреплению сильного правового государства с высоким уровнем обеспечения прав и свобод человека.

*А. Б. Есботаев**

**Некоторые аспекты правовой и профессиональной подготовки
военнослужащих и сотрудников национальной гвардии республики
узбекистан**

В настоящее время, выполняя свои профессиональные обязанности при решении служебно-боевых задач, военнослужащие и сотрудники Национальной гвардии Республики Узбекистан практически ежедневно подвергают своё здоровье и жизнь постоянному риску. Особенно необходимо отметить деятельность военнослужащих и сотрудников Национальной гвардии Республики Узбекистан, которые несут службу по охране общественного порядка и обеспечению общественной безопасности в общественных местах,

*Преподаватель цикла Обеспечения общественной безопасности и правовой подготовки
Специализированного учебного центра Национальной гвардии Республики Узбекистан E-mail: ium@exat.uz

ввиду того, что они должны постоянно проявлять бдительность и соблюдать правила личной безопасности, как при передвижении по установленным маршрутам патрулирования, так и в ситуациях, связанных с осуществлением проверки документов у граждан, проведении досмотровых мероприятий, а также действий, по выявлению и пресечению правонарушений. Военнослужащим и сотрудникам Национальной гвардии Республики Узбекистан, осуществляющим службу в общественных местах, всё чаще приходится действовать в экстремальных ситуациях, связанных с задержанием вооружённых преступников и пресечением массовых беспорядков.

Проблемы обеспечения личной безопасности военнослужащих и сотрудников Национальной гвардии Республики Узбекистан при несении службы по охране общественного порядка и обеспечению общественной безопасности активно обсуждаются как в средствах массовой информации, так и на межведомственных встречах, семинарах, конференциях, заседаниях коллегий, координационных советах проводимых с участием заинтересованных министерств и ведомств Республики Узбекистан. По итогам обсуждения вопросов несения службы по охране общественного порядка и обеспечению общественной безопасности, сделаны различные предложения о внесении изменений и дополнений в ведомственные нормативные правовые акты, а также дан ряд рекомендаций для обеспечения личной безопасности военнослужащих и сотрудников Национальной гвардии Республики Узбекистан. Но при всем этом, необходимо отметить, что проблема эффективного обеспечения личной безопасности военнослужащих и сотрудников Национальной гвардии Республики Узбекистан, несущих патрульную службу в общественных местах, является больше практической, чем теоретической, и требует решения на базовом, начальном уровне подготовки сотрудников полиции к своей профессиональной деятельности.

Стоит заметить, что личная безопасность сотрудника военнослужащих и сотрудников Национальной гвардии Республики Узбекистан заключается в защите его здоровья и жизни, охране его интересов, ценностей от возможных

внешних и внутренних угроз в сфере его профессиональной деятельности безусловно, зависит не только от его профессионального опыта, но и его правовой и профессиональной подготовленности.

По нашему мнению, военнослужащие и сотрудники Национальной гвардии Республики Узбекистан, которые несут службу в составе патрульных групп и нарядов, должны быть надлежащим образом экипированы, вооружены и проинструктированы, а также подготовлены в правовом и профессиональном отношении.

В ходе правовой и профессиональной подготовки военнослужащих и сотрудников Национальной гвардии Республики Узбекистан, привлекаемых для несения патрульной службы необходимо отрабатывать как теоретически, так и практически не только типовые ситуаций служебной деятельности, но и действия сотрудников в экстремальных условиях, в различных опасных ситуациях. Кроме этого, военнослужащие и сотрудники Национальной гвардии Республики Узбекистан, выполняя свои служебные обязанности по охране общественного порядка и обеспечению общественной безопасности должны знать:

- особенности характерные для разных видов массовых мероприятий;
- психологические особенности поведения толпы, а также механизмы её образования;
- способы эффективного взаимодействия с нарядами и службами других министерств и ведомств в том числе и с сотрудниками органов внутренних дел;
- способы и приемы обеспечения взаимной страховки (прикрытия) в составе патрулей и патрульных групп;
- процедуру предусмотренного административного регламента поведения и действий военнослужащие и сотрудники Национальной гвардии Республики Узбекистан;
- способы и приемы действия патрулей и патрульных групп в различных возможных экстремальных условиях служебной деятельности.

Кроме всего вышеизложенного, необходимо также сказать и о том, что в целях повышения уровня правовой и профессиональной подготовленности военнослужащих и сотрудников Национальной гвардии Республики Узбекистан и исключения случаев их гибели и ранений, необходимо постоянно осуществлять с личным составом подразделений, несущих службу по охране общественного порядка и обеспечению общественной безопасности следующие мероприятия:

проводить анализ чрезвычайных происшествий, связанных с гибелью и ранениями военнослужащих и сотрудников Национальной гвардии Республики Узбекистан при исполнении служебных обязанностей;

осуществлять контроль за соблюдением правил ношения специальных средств и огнестрельного оружия военнослужащих и сотрудников Национальной гвардии Республики Узбекистан (в том числе, при реагировании на сообщения о происшествиях);

регулярно проводить инструктаж о соблюдении мер личной безопасности и проверку знаний требований порядка применения военнослужащими и сотрудниками Национальной гвардии Республики Узбекистан физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия;

на занятиях по правовой и профессиональной подготовке отрабатывать ситуации, которые моделируют ту или иную тактическую обстановку, которая может возникнуть в ходе выполнения поставленных задач по охране общественного порядка и обеспечению общественной безопасности (задержание и доставление правонарушителей, проверка документов у подозрительных лиц, проведение досмотра и т.п.).

В заключении необходимо отметить, что эффективное осуществление своих служебных обязанностей военнослужащими и сотрудниками Национальной гвардии Республики Узбекистан напрямую зависит от уровня его правовой и профессиональной подготовки, что предполагает наличие у него не только правовых и профессиональных знаний, умений и навыков, но и сформированной личностной установки на выживание,

его профессиональных и психологических качеств, позволяющих адекватно оценивать обстановку, принимать быстрые и правильные решения и не терять самообладания в экстремальных ситуациях. Также необходимо отметить, что правовых и профессиональных знаний военнослужащего и сотрудника Национальной гвардии Республики Узбекистан, во многом зависит эффективность выполнения им своих профессиональных обязанностей и качество решения поставленных служебно-боевых задач.

Ж. Р. Рашиданов *

Правосознание и правовая культура сотрудников органов внутренних дел в обеспечения законности и правопорядка

Правовая культура является одной из основ духовной жизни современного общества. Правовая культура неотделима от таких понятий, как право, правосознание, правотворчество, юридическая деятельность. Правовая культура является регулятором взаимоотношений в обществе, ее состояние – это критерий зрелости общества.

Также, правовая культура является обязательным атрибутом гражданского общества и правового государства. Данное обстоятельство определяет актуальность, научную и практическую значимость различных аспектов проблематики правовой культуры. Исходным постулатом современной юридической науки является признание того, что правовая культура — это определенный уровень качественного состояния правовой системы того или иного общества. В этой связи отличительные особенности правовой системы общества обуславливаются развитостью его правовой культуры.

Уровень правовой культуры оказывает непосредственное влияние на соблюдение законов, норм, правил, тем самым поддерживая стабильность

* Старший преподаватель кафедры специальных профессиональных дисциплин Института повышения квалификации МВД Республики Узбекистан

общественной жизни. Без постоянного совершенствования правовой культуры невозможно построение правового государства в Государстве.

Вопрос формирования правовой культуры в современном обществе стоит достаточно остро. Повышенные требования к правовой культуре предъявляются к сотрудникам органов внутренних дел. По сути, их правовая культура выступает неким мерилом состояния правовых взаимоотношений в обществе.

К органам внутренних дел всегда было приковано особое внимание общества. Оценка деятельности правоохранительных органов является своеобразным маркером состояния правовой культуры, так как профессиональная деятельность сотрудников ОВД затрагивает все сферы жизни общества. Вместе с тем важно понимать, что состояние правовой культуры в правоохранительных органах влияет на состояние правовой культуры всего общества.

В определении параметров и оценке состояния правовой культуры общества могут быть использованы различные критерии — качество нормативного регулирования общественных отношений, эффективность правоприменительной практики, совершенство юридических учреждений и организаций, признание юридической науки, престиж юридического образования и ряд других, которые в совокупности характеризуют уровень правового развития общества. Важнейшим социальным показателем правовой культуры общества выступает состояние законности, которое призвано обеспечивать правовое функционирование государственных и общественных институтов, прав и свобод граждан.

В большинстве современных государств важная роль в обеспечении законности, а именно точного и неуклонного выполнения правовых предписаний всеми субъектами права, принадлежит правоохранительным органам, деятельность которых направлена на предупреждение и борьбу с преступностью. Это опосредованно свидетельствует о недостаточном уровне правовой культуры отдельных граждан, должностных лиц. Данное

обстоятельство обуславливает значимость профессиональной правовой культуры сотрудников правоохранительных органов.

Правосознание является структурным образованием общественного сознания, которое занимает свое, особое место, выполняя только ему присущие функции. Это понятие охватывает совокупность идей, взглядов, настроений, чувств, в которых выражается отношение индивидов, социальных групп к действующему и желаемому праву, правовым явлениям.

В зависимости от уровня, глубины знания права, особенностей его как регулятора общественных отношений правосознание можно классифицировать на обыденное, научное и профессиональное. Профессиональное правосознание представляет наиболее практический интерес.

Базовым элементом деятельности сотрудников органов внутренних дел является правоприменение, т.е. разрешение специфических жизненных ситуаций на основе норм действующего законодательства. В первую очередь, это касается обеспечения охраны жизни, здоровья, собственности граждан от преступных и иных противоправных посягательств. Безусловно, сотрудники органов внутренних дел наделены комплексом соответствующих прав и обязанностей, позволяющих им решать данные задачи. В этой связи возникает актуальный вопрос о том, каков действительный уровень правосознания сотрудников органов внутренних дел, от которого зависит не только эффективность и качество правоохранительной деятельности, но и уровень правовой культуры общества, т.к. образ поведения сотрудников органов внутренних дел оказывает существенное воздействие на поведение людей. Сотрудники органов внутренних дел являются той социальной группой, которая наиболее часто контактирует с населением, разъясняет гражданам содержание правовых норм.

Следует признать, что некоторые сотрудники при разрешении юридических дел не всегда строго придерживаются норм законодательства. Зачастую они придерживаются обстановки, которая складывается в

конкретной ситуации. Прежде всего, это связано со спецификой деятельности органов внутренних дел, нестандартностью жизненных ситуаций, отставанием от требований жизни нормативных правовых актов, наличием в них противоречий, а иногда и превентивным характером действий сотрудника, направленных на недопущение развития правонарушения в дальнейшем. В этом случае не всегда нормы закона могут помочь в урегулировании ситуации.

В данном случае общественным мнением подтверждается, что уровень правосознания сотрудников органов внутренних дел еще не соответствует требованиям времени, идеалу правового государства. Хотелось бы отметить, что даже при наличии у сотрудников органов внутренних дел многогранной правовой идеологии, т.е. комплекса глубоких правовых знаний, обеспечить строгое во всех жизненных ситуациях следование нормам законодательства невозможно. Дать правильную с точки зрения права оценку поступков людей, всесторонне проанализировать сложившуюся ситуацию и принять выверенное, обоснованное решение – задача, которую в состоянии решить лишь специалисты высокой квалификации. Тем не менее, проблема соотношения качественного уровня правовых знаний у отдельной личности с ее фактическим поведением в некоторых жизненных ситуациях, которое по формальным признакам бывает противоправным, остается актуальной.

Таким образом, правосознание сотрудников органов внутренних дел является отдельной разновидностью профессионального правосознания, спецификой которого является правоприменительная деятельность по защите жизни, здоровья, собственности граждан. Конечно же, в связи со складывающимся в обществе мнением о недостаточном соответствии уровня правосознания сотрудников органов внутренних дел предъявляемым на сегодняшний день требованиям, необходимо повышать уровень профессионального правосознания, профессиональной культуры лиц, действующих в сфере обеспечения правопорядка, что позволит улучшить качество и эффективность правоохранительной деятельности, не допускать

нанесение ущерба государственным и общественным интересам. Не стоит забывать о том, что, зачастую, сотрудник органов внутренних дел, обладающий комплексом специальных юридических знаний, осуществляющий их оценку с позиций профессиональной деятельности, должен производить учет того, насколько законы соответствуют интересам и целям общества и государства, а затем принимать юридически значимое решение.

Кроме всего этого следует отметить, что в воспитательной работе с личным составом органов внутренних дел значительная роль отводится – правовому воспитанию.

Воспитание – это систематический, целенаправленный, комплексный процесс, который представляет единство целей, задач, содержания, форм и методов воспитания. Вся трудность воспитательного процесса заключается в том, что данный процесс достаточно динамичен, изменчив и подвижен.

Применительно к деятельности сотрудников органов внутренних дел важность и отличительная черта правового воспитания заключается в том, что оно является неотъемлемой частью профессионального воспитания, призванного через формирование необходимых правовых знаний, правовых установок и правомерных действий добиться от сотрудников качественного выполнения стоящих перед ними служебных задач.

Результат правового воспитания сотрудников, проявляется и в уровне их правовой культуры, которая характеризует состояние законности в органах внутренних дел. Следовательно, чем выше уровень правовой культуры личного состава, тем более неукоснительное соблюдение законности.

Каждодневная деятельность сотрудников органов внутренних дел, ее требования, обеспечение нужного хода ею должны воплощать в себе правовые идеи, не противоречить им. Это достигается, в том числе, и с помощью правового воспитания.

Под правовым воспитанием сотрудников органов внутренних дел подразумевается целенаправленная деятельность руководителей, сотрудников воспитательных подразделений, наставников и других субъектов воспитательного процесса по формированию у них правосознания, то есть связность правовых знаний, представлений, взглядов, убеждений и установок, обеспечивающих их отношение к праву, создающих безупречное личное соблюдение нормативных правовых актов.

Наряду с формированием правосознания у личного состава следует развивать у каждого сотрудника жесткие навыки правомерного поведения при исполнении служебных обязанностей, регулярно нацеливать их к осознанному, честному соблюдению законности. Повысить уровень правовой культуры у сотрудников можно при воспитательном воздействии на их правосознание с использованием современных организационно-правовых и психолого-педагогических технологий. Таким образом, целью правового воспитания является – формирование правовой воспитанности.

Ж.О. Кенжаев *

Ички ишлар органлари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришда нодавлат ташкилотлар билан ҳамкорлик муаммолари ва уларнинг ечимлари

Ички ишлар органларидаги хизмат давлат хизматининг тури бўлиб, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкани, конституциявий тузумни ҳимоя қилиш, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикасини бўйича вазифаларни амалга оширишдан иборат.²⁸

* Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти Махсус-касбий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси.

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 29.11.2017 йилдаги “Ички ишлар органлари кадрлари билан ишлаш ва уларнинг хизматини ташкил этиш тартибини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3413-сон Қарори билан тасдиқланган “Ички ишлар органларида хизматни ўташ тартиби тўғрисида”ги Низом.

Президентимиз таъбири билан айтганда, “Агар давлат таянадиган асосий устун қонун бўлса, унинг кучини амалда намоён этадиган энг самарали тизим бу – ички ишлар соҳаси, десак, айти ҳақиқат бўлади”.²⁹

Ички ишлар органлари аҳолининг тинч ва фаровон ҳаёт кечиришини таъминлаш, жиноятчилик ва бошқа ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш, жамоат тартибини сақлаш, шунингдек, бошқа ҳаётий муҳим вазифаларни амалга оширишда алоҳида ўрин эгаллайди.

Сўнгги йилларда ички ишлар органлари тизимини тубдан ислоҳ қилиш, тизимда касбий ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ҳамда малакали кадрларни тайёрлаш борасида сезиларли ишлар амалга оширилмоқда.

Ички ишлар органларида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш, уларда коррупция ва бошқа ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик муносабатини шакллантириш, қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

“Қонун ижодкорлиги фаолиятида ҳамда жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга доир ишларда иштирок этиш”³⁰ ички ишлар органлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Шунингдек, Ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, ҳуқуқбузарликларга муросасизлик ҳиссини шакллантириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат билан қарашга қаратилган ҳуқуқий ва бошқа тарғибот ишларини давлат, нодавлат ташкилотлар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари нодавлат ташкилотлар билан ҳамкорликда олиб боради.

Мазкур йўналишдаги фаолият “жамоат хавфсизлигини таъминлаш давлат идоралари ва ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш

²⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24.10.2020 йилдаги “25-октябрь – ички ишлар органлари ходимлари кунини байрами муносабати билан йўллаган байрам табриги.

³⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги 407-сон Қонуни.

органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар ҳамда оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликда амалга оширилади.”³¹

Мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, оммавий ахборот воситаларининг фаол ва бунёдкорлиги, жамият ва давлатнинг ўзаро ҳамкорлиги самарадорлигини оширишда муҳим рол ўйнайди.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар ва фуқаролар жамоат хавфсизлигини бевосита таъминловчи субъектларга кўмаклашиш ҳамда зарур ёрдамни кўрсатиш йўли билан жамоат хавфсизлигини таъминлашда иштирок этади.

Хусусан, ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни оширишга доир тадбирларни ташкил этишда, оммавий ахборот воситаларининг, нодавлат ташкилотлар ҳамда фуқаролик жамияти бошқа институтларининг манзилли ҳуқуқий тарғиботни амалга оширишдаги ролини ошириш, ҳуқуқий тарғиботнинг инновацион усулларида кенг фойдаланиш ҳамкорлигини мустаҳкамлаш орқали кенг ва унумли фойдаланишни тизимли асосда йўлга қўйиш мақсадида тегишли норматив ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилмоқда.

Жумладан, Ички ишлар органларини аҳолининг ишончли ҳимоячиси сифатида халқчил профессионал тузилмага айлантириш, уларнинг фуқаролар, жамоат ташкилотлари ҳамда кенг жамоатчилик билан яқин ҳамкорликда, ўзаро ишонч ва ҳамжиҳатлик руҳида ишлашини таъминлаш, маҳаллалар, аҳоли турар жойлари ва бутун юртимизда қонун устуворлиги, тинчлик-осойишталикни янада мустаҳкамлаш мақсадида, “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан

³¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 29.11.2021 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 27-сон Фармони

янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида”³²ги қарор қабул қилинди.

Қарорга кўра, ички ишлар органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тизимини яратиш мақсадида Ички ишлар вазирлиги ва унинг худудий бўлинмаларида жамоатчилик асосида доимий фаолият юритувчи маслаҳат-кенгаш органи ҳисобланган, соҳа олимлари, фахрийлари ва журналистлардан иборат жамоатчилик кенгашлари тузилди.

✓ Жамоатчилик кенгашларининг асосий вазифалари этиб, ички ишлар органлари фаолиятида қонунчилик ҳужжатлари талабларига риоя этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш, соҳа бўйича ижтимоий фикрни ўрганиш ва тизимли мониторинг олиб бориш;

✓ ички ишлар органлари фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатлари лойиҳаларини ишлаб чиқиш жараёнида ижтимоий фикр ва жамият манфаатлари ҳисобга олинишини таъминлаш чораларини кўриш;

✓ ички ишлар органлари фаолиятидаги коррупция ҳолатлари бўйича интернет ва ижтимоий тармоқларда эълон қилинган хабарларни батафсил ўрганиш ва унинг натижасини кенг жамоатчиликка етказиш.

Ушбу қарорга асосан “Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизоми кодекси” тасдиқланди.

Мазкур Кодекс, энг аввало, ички ишлар органлари ходимларини “Инсон қадри учун” тамойили асосида давлатнинг юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, ўз бурчига содиқ, ватанпарвар ва халқпарвар вакили этиб тарбиялаш орқали аҳолининг чинакам розилигига эришиш, “ички ишлар органлари ходимларида хизмат вазифаларига ҳалол, виждонан, Ватан ва халқ олдидаги бурчини чин дилдан ҳис этган ҳолда, юксак масъулият билан ёндашиш, жамиятда умумэтироф этилган одоб-ахлоқ нормаларига сўзсиз амал қилиш туйғусини шакллантириш, ички ишлар органларида содир этилиши мумкин бўлган ножўя хатти-ҳаракатлар, суиистеъмолчилик ва коррупция ҳолатларининг барвақт олдини олиш, ҳуқуқ-тартибот тизими

³² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январ кундаги ПҚ-10-сонли Қарори

обрўсига салбий таъсир кўрсатувчи низоли вазиятларни юзага келтирмаслик”³³ каби муҳим вазифаларни ўз ичига олади.

Ички ишлар органларида ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ҳолати ҳамда бу соҳа ходимларининг юридик таълимни такомиллаштириш, шунингдек, соҳа кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ривожлантириш борасида, бир қанча ижобий ишлар амалга оширилмоқда.

Ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш орқали, уларда ватанпарварлик, фидойилик, касбига нисбатан садоқат ҳамда юқори масъулият, шунингдек, ғурур, ифтихор, виждон, ор-номус ва шаън каби юксак инсоний ҳамда касбий фазилатларни шакллантириш, чинакам “халқпарвар хизматчилар” сифатида халқимиз орасидаги ижобий имиджини ҳамда давлат ва жамият ҳаётидаги аҳамиятини, фаол ҳаётий позициясини мустаҳкамлашга эришиш ҳисобланади.

Ички ишлар органларида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришдаги мавжуд муаммо ва камчиликлар “Ватанга ва халққа садоқат билан хизмат қилиш – олий бурчимиз!” концептуал ғояси асосида ташкил қилиш ва тизимли ишларни амалга оширишни тақозо этмоқда.

Шу билан бирга, ички ишлар органлари ходимларининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат муносабатини шакллантириш, касбий ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, ҳуқуқий саводхонлиги даражасини оширишга тўсқинлик қилувчи бир қатор муаммо ва камчиликлар кузатилмоқда: Хусусан:

биринчидан, ички ишлар органларида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга доир ишлар етарлича тизимли, узвий ташкил этилмаётганлиги;

³³ “Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизоми кодекси”

иккинчидан, ички ишлар органларининг таълим муассасаларида касбий ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият йўналишидаги ҳуқуқий ахборотларни етказишнинг таъсирчан механизми мавжуд эмаслиги;

учинчидан, шахсий манфаатлар ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни таъминлаш ғоялари ички ишлар органлари ходимлари айниқса, тизимга янги қабул қилинган ходимларнинг онгига етарли даражада сингдирилмаётганлиги;

тўртинчидан, ички ишлар органларида ташкил этилган узлуксиз таълим жараёнлари ҳуқуқий тарбия билан уйғун олиб борилмаётганлиги, айниқса, ёш ходимларнинг ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда ўзбек халқининг тарихи, дини, урф-одатлари, миллий қадриятлари, ички ишлар органлари тарихига таянилмаётганлиги;

бешинчидан, касбий ҳуқуқий онг ва маданиятни юксалтиришга доир тадбирларни ташкил этишда нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ҳамкорлик тизими яратилмаганлиги;

бешинчидан, ёш ички ишлар органлари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги, маданияти ва ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантиришнинг аниқ мақсадли чора-тадбирлари белгиланмаганлиги;

олтинчидан, ички ишлар органларида манзилли ҳуқуқий тарғибот тадбирларини ташкил этишда ва амалга оширишда давлат органлари, нодавлат ташкилотлар ва бошқа жамоатчилик тузилмаларининг фаол иштироки таъминланмаётганлиги, бу борада юқори натижадорлик ва самарадорлик кўзга ташланмаётганлиги;

еттинчидан, ички ишлар органларида ҳуқуқий тадбирлар ҳамон анъанавий усулларда, оддий учрашувларни ўтказиш йўли билан амалга оширилмоқда, бу борада тарғиботнинг инновацион усулларида ёки таъсирчан механизмнинг ишлаб чиқилмаганлиги;

Юқоридаги келтириб ўтилган муаммоларни ҳал этиш борасида қуйидаги таклиф-тавсияларни келтириб ўтиш мумкин:

➤ Ички ишлар органларининг барча соҳавий хизматларида ҳуқуқий саводхонликка эришиш, мустаҳкам иродали, ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини биладиган ва қонунларни ҳурмат қиладиган, ҳуқуқий билимларини кундалик хизмат фаолиятида қўллай оладиган, фаол, намунали ходим позициясига эга бўлган ва ҳуқуқбузарликка нисбатан муросасиз муносабатда бўладиган ходимларни тарбиялашнинг кенг қамровли мунтазам тизимини яратиш;

➤ Ички ишлар органлари ходимларига мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, қабул қилинаётган қонун, фармон, қарор бошқа соҳага тегишли норматив ҳуқуқий ҳужжатлар, қонунчиликдаги ўзгаришларнинг мазмун ва моҳиятини изчил етказиш тизимини шакллантириш, ходимлар онгида «Жамиятда қонунга ҳурмат руҳини қарор топтириш — демократик ҳуқуқий давлат қуришнинг гаровидир!» деган ҳаётий ғояни мустаҳкамлаш;

➤ Ички ишлар органлари ходимларида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда, энг аввало, таълим-тарбиянинг тизимли ва узвий равишда олиб борилишига алоҳида эътибор қаратиш, “таълим муассасасидан - хизматнинг охирига қадар” тамойили асосида тизимли ва узлуксиз ташкил этиш орқали, ходимларга ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни сингдириш, шахсий манфаатлар ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш ғояларини тарғиб қилиш;

➤ Ёш ички ишлар органлари ходимларининг онгига ҳуқуқ ва бурч, ҳалоллик ва поклик тушунчаларини ҳамда “Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизоми кодекси” талабларини чуқур сингдириб бориш;

➤ ички ишлар органлари ходимлари ўртасида ҳуқуқий маданиятни шакллантириш бўйича маънавий-маърифий тадбирларни халқимиз тарихи, дини, миллий қадриятларини, ички ишлар органлари тарихини ўргатиш билан уйғун ҳолда ташкил қилиш, шунингдек, ҳар бир ходимда давлат

рамзлари билан фахрланиш туйғуларини шакллантириш орқали мамлакатга дахлдорлик, ватанпарварлик ҳиссини янада кучайтириш;

➤ Ички ишлар органларида касбий ҳуқуқий онг ва маданиятни юксалтириш ҳамда самарадорлигини ошириш учун ходимларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ташкилотлари ва бошқа ташкилотлар, оммавий ахборот воситалари, шунингдек, фуқаролар билан ҳамкорликда тизимли ишлаш механизмларини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Юқорида кўрсатилган таклиф ва тавсияларни амалда кенг жорий этиш натижасида келгусида ички ишлар органлари ходимларини “Инсон кадри учун” тамойили асосида давлатнинг юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, ўз бурчига содиқ, ватанпарвар ва халқпарвар вакили этиб тарбиялаш орқали аҳолининг чинакам розилигига эришиш тўлиқ таъминланади.

*Н.Л.Меликулов**

Миграция жараёнларининг глобаллашуви

Сўнги йилларда дунёда юз бераётган жадал ўзгаришлар баробарида миграция жараёнларининг глобаллашуви жаҳон жамоатчилигини кенг ташвишга солаётган муаммолардан бирига айланмоқда. Бу борада кўплаб изланишлар олиб боришга ва долзарб масалалардан бири сифатида уни илмий жиҳатдан таҳлил этиш ва бу борадаги турли соҳа вакиллари томонидан илгари сурилаётган ёндашувлардаги умумийликни аниқлаб, яқуний хулосалар чиқариш ҳаётий муҳим бўлган заруратга айланмоқда.

Миграция сўзи латин тилида “migratio” сўзидан олинган бўлиб, “кўчиш” маъносини англатади. Аҳоли миграцияси деганда, яшаш ҳудудидан инсонларнинг бир ҳудуд (давлат)дан бошқасига, аксарият ҳолларда йирик гуруҳларда ва йирик масофалар бўйлаб кўчиши тушунилади.

Дунё олимлари ўз асарларида миграция масаласига бундай таъриф бериб ўтишган, Миграция бу-аҳолининг ички ва ташқи маъмурий ҳудудий

*ИИВ МОИ КТФ Махсус фанлар цикли ўқитувчиси.

бирликлар чегарасидан кечиб ўтиб, доимий яшаш жойини ўзгартириш ёки етакловчи ва жалб қилувчи омилларнинг таъсиридан қатъий назар таълим олиш ва меҳнат фаолияти билан шуғулланиш мақсадида амалга оширилган ҳар қандай ҳудудий кўчишни аҳоли миграцияси сифатида қаралган.

Давлат ҳудудидан ташқарига кўчиб ўтган шахслар - эмигрантлар, мазкур давлатга кўчиб ўтувчи шахслар эса - иммигрантлардир.

Тарихга назар соладиган бўлсак, олимлар томонидан Буюк Британия ва Шимолий Америкадаги миграцион жараёнлар ўрганилиб, ушбу миграцион жараёнларни тартибга солиш учун ўндан ортиқ миграцион қонунлар ишлаб чиқилганлигини, йиллар давомида ушбу қонунлар такомиллаштириб борилганлигини кўришимиз мумкин.

Миграция муаммосини ўрганишга доир 17 хилдаги ёндашув аниқланган бўлиб, улар ўз ичига 45 турдаги илмий йўналиш, назария ва концепцияларни бирлаштирган бўлиб, ушбу назариялардан 5 нафари иқтисодий, 5 нафари социологик, 4 нафари миграцион, 3 нафари демографик, 2 нафардан тарихий, типологик, сиёсий ва бошқа ёндашувлар ҳиссасига тўғри келади.

Ушбу ёндашувларда аҳолининг кўчишига сабаб бўлувчи омиллар ва уларнинг оқибатларини ўрганишга қаратилган бўлиб, уларни миграцион жараёнларда айнан кимлар иштирок этадилар, мазкур ҳаракат қачон юзага келади, миграция жараёнининг юзага келишига сабаб бўлувчи омиллар нималардан иборат, нима сабабдан аҳолининг бир қисми ўз жойини тарк этмайди, муҳожирлар кўчиш жараёнини қандай ўтказди ва унинг янги жойга мослашуви қандай кечади? каби саволлар ва уларнинг жавоблари қизиқтириб келади.

Шу билан бирга этнографик тадқиқотлар натижасида муҳожир сифатида шахснинг ички кечинмаларини, бир муҳитдан иккинчисига ўтиш натижасида рўй берган ижтимоий ва маданий ўзгаришлар мазмунини ўрганишга ҳаракат қиладилар.

Бугунги кунда дунё ҳамжамиятини “Миграция нима сабабдан юз беради?”, “Миграциянинг макон ва замондаги барқарорлигини таъминловчи омиллар нималардан иборат?” деган саволга жавоб топиш ва унинг ечимини ишлаб чиқиш масалалари долбзарблигича қолмоқда.

Умуман олганда, ўртага ташланаётган саволлар миграцион жараёнларнинг натижалари билан узвий боғлиқдир. Миграцион жараёнларнинг бир қатор натижа ва оқибатлари мавжуд бўлиб, улар ижтимоий капитал, ишчи кучи бозори ҳамда институционал тузилмалар спектри каби омиллар билан узвий боғлиқ бўлса, маданий таркиб ва этник ўзликни англатувчи рамзий белгиларга ҳам қаратиш мумкин.

Бугунги кунда сиёсатшуносларнинг эътибори уч масалага қаратилган. Биринчидан, давлатнинг миграцион оқимларни бошқариш ва давлат чегараларини назорат қилишдаги роли. Иккинчидан, миграциянинг давлат суверенитети ва фуқаролик институтига таъсири ҳамда миграциянинг ташқи сиёсат ва миллий хавфсизлик сиёсати билан ўзаро боғлиқлиги. Учинчидан, инкорпорация муаммоси.

Миграция масалалари бўйича халқаро ташкилот томонидан берилган маълумотларга кўра, 2010 йилда халқаро муҳожирларнинг сони 214 млн кишини ёхуд дунё аҳолисининг 3,1 % ни ташкил этган. Яқин Шарқда юзага келган вазият натижасида 2014 йилдан буён мазкур кўрсаткич бир неча бор ўсганини кузатиш мумкин. Мавжуд кўрсаткичнинг бу тарзда ўсишда давом этиши 2050 йилга келиб, унинг 505 млн га етиши мумкин. Таълим олиш ва малакасини ошириш мақсадида бошқа давлат ҳудудига ташриф буюрган талаба ва сайёҳлар расман муҳожир сифатида рўйхатга олинмайди. Шундай бўлсада, уларнинг бир қисми сайёҳлик визаси ёрдамида давлат ҳудудига кириб келгач, у ерда ноқонуний меҳнат фаолияти билан шуғулланади.

Оммавий ахборот воситалари томонидан миграция яъни “муҳожирлар” масаласида кўплаб кўрсатувлар, мақолалар чоп этилиши баробарида, бу борадаги муаммоларни ҳам келтириб ўтишмоқда. Бунга қўйидаги мисолларни келтириб ўтишимиз мумкин. Яъни, Яқин Шарқ, Осиё ва

африкалик минглаб қочқинлар Болгария ва Греция чегарасида Европа Иттифоқида ўтиб олиш илинжида ҳаракат қилмоқдалар. 2022 йилнинг 10 ойи давомида Европа Иттифоқи мамлакатларида бошпана сўраб мурожаат қилиш учун деярли 800 минг ариза топширилган ва урушдан қочган 4,7 миллион украиналик рўйхатга олинган.

Европа Иттифоқининг бошпана масалалари бўйича агентлиги (EUAA) ижрочи директори Нина Грегори «Funke» нашрига берган интервьюсида, 2022 йилнинг январдан октябргача Европа Иттифоқида 790 мингта шундай ариза рўйхатга олинганлигини, бу 2021 йилнинг шу даврига нисбатан 54 фоизга кўп эканлигини айтиб ўтган.

Таққослаш учун, 2015 ва 2016 йилларда Европа Иттифоқи қочқинлар инқирозига дуч келганида, ҳар йили расмий бошпана сўраб мурожаат қилганлар сони 1,3 миллионни ташкил этган.

2022 йилнинг ўн ойида, Грегорининг сўзларига кўра, урушдан қочган 4,7 миллион украиналик Европа Иттифоқида вақтинчалик ҳимоя мақомига эга бўлган. Европа Иттифоқида бюрократик тартиб-қоидаларни соддалаштириш мақсадида ушбу тоифадаги шахслар Европа Иттифоқида киришда бошпана сўраб расмий ариза топширишлари шарт эмаслиги ҳақида қарор қабул қилинган.

Германиядаги вазият бутун Европа Иттифоқидаги вазиятга ўхшайди. Миграция ва қочқинлар бўйича федерал идора маълумотларига кўра, 2022 йил ноябрь ойи охирига келиб Германияда биринчи марта бошпана сўраганларнинг 190 минг аризаси рўйхатга олинган. Бу 2022 йилнинг шу даврига нисбатан 43 фоизга кўпдир.

Европа Иттифоқидада рўйхатга олинган бошпана сўровлари сони бўйича иккинчи ўринда – Франция, охириги ўринда – Венгрия. 2022 йилда энг кўп аризалар Сурия ва Афғонистон фуқаролари томонидан берилган.

2022 йилда Буюк Британияга Ла-Манш орқали 46 мингта яқин ноқонуний муҳожирлар кириб келган. Бу бир йил аввалгига нисбатан

17 мингтага кўпдир. Мутлақ рекорд 2022 йилнинг 22 август куни бўғоздан 1295 киши ўтганида ўрнатилди.

Британия ҳукумати мамлакатга ноқонуний киришни ният қилган одамлар учун огоҳлантириш бўлиши керак бўлган қонунларни ишлаб чиқмоқда. Хусусан, у Англияга Ла-Манш канали орқали кирган мигрантлар бошпана сўрашга ҳақли эмаслигини кўзда тутди. Бундан ташқари, ҳукумат ноқонуний муҳожирларни сақлаш харажатларини камайтиришни режалаштирмоқда.

Умуман олганда, 2022 йилда Европа Иттифоқи мамлакатларида бошпана сўраб мурожаат қилганлар сони 2021 йилга нисбатан қарийб бир ярим бараварга ошган – 924 мингта ариза.

2022 йилда Германия бошпана сўраб мурожаат қилганлар сони бўйича Европа Иттифоқи давлатлари орасида етакчи бўлди. Германияда 190 000 дан ортиқ одам бошпана сўраган - бир йил олдингига нисбатан 57 фоизга кўп. Мурожаатномалар сони бўйича иккинчи ўринда - Франция (115 мингдан ортиқ), кейинги ўринлардан - Испания (111 минг), Австрия (106 минг) ва Италия (78 минг).

Бу статистика Украина фуқароларини ўз ичига олмайди, чунки улар учун Европа Иттифоқининг махсус қоидалари амал қилади. Украиналик қочқинлар автоматик равишда Европа Иттифоқида вақтинчалик яшаш, ижтимоий ёрдам, соғлиқни сақлаш, шунингдек, таълим ва меҳнат бозоридан фойдаланиш ҳуқуқини олади.

Бу борада Европа Иттифоқи ташқи чегараларни ноқонуний муҳожирлар оқимидан ҳимоя қилиш учун бир неча лойиҳани амалга оширишни режалаштирмоқда.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, ҳозирда дунёни ташвишга солаётган миграция жараёнларининг глобаллашуви аянчли оқибатларга сабаб бўлаётгани ҳеч биримиз учун сир эмаслигини таъкидлаш жоиз. Миграция жараёни ўзига хос мураккаб ва зиддиятларга бой бўлган жараёндир. Мазкур ҳодиса кузатувчи ва қабул қилувчи давлатларнинг ҳар

иккиси учун бир қатор ижобий жиҳатлар билан биргаликда кўпсонли муаммоларни кўндаланг қилиб кўяди. Давлат аҳолисининг нечоғли миграцион жараёнларга жалб этилганлиги, унинг оқибатларининг чуқурлашувида акс этади. Миграция муаммосининг ўзига хослиги шундаки, у жамият ҳаётининг турли соҳаларини қамраб олади ва ўзининг кенг камровли таъсирини намоён этади. Шунга кўра, бугунги кунда замонавий миграция жараёнларини ва сиёсатини тадқиқ этиш орқали илмий-назарий асосларини ўрганиб бориш, ҳуқуқий ва ташкилий асослар механизмларини шакллантиришни талаб этади.

*Ш.Р.Рахимов**

Ички ишлар органлари ходимларининг жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлашда ҳуқуқий маданиятини юксалтириш

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Сўнгги йилларда миллий ҳуқуқ тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ҳамда малакали юридик кадрларни тайёрлаш борасида сезиларли ишлар амалга оширилди.

“Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январда **“Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”**ги ПФ-5618-сон Фармони қабул қилинди. Мазкур Фармонда асосий вазифалар этиб қуйидагилар белгиланди:

жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда, энг аввало, таълим-тарбиянинг тизимли ва узвий равишда олиб борилишига алоҳида эътибор қаратиш, мактабгача таълим тизимидан бошлаб, аҳолининг барча қатламларига ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни чуқур

*ИИВ МОИ КТФ Махсус фанлар цикли ўқитувчиси.

сингдириш, шахсий манфаатлар ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш ғояларини кенг тарғиб қилиш;

давлат хизматчиларининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириб бориш, уларда коррупция ва бошқа ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик муносабатини шакллантириш;

давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, шу жумладан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг манзилли ҳуқуқий тарғиботни амалга ошириш борасидаги ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш;

жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни оширишга доир тадбирларни ташкил этишда ижтимоий шериклик принципларидан кенг ва унумли фойдаланишни тизимли асосда йўлга қўйиш;

оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқий ахборот билан таъминлашдаги ролини ошириш, ҳуқуқий тарғиботнинг инновацион усулларида кенг фойдаланиш, шу жумладан, веб-технологияларни қўллашни кенгайтириш;

юримдик таълимни такомиллаштириш, шунингдек, юримдик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ривожлантириш;

жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг илмий асосларини чуқур тадқиқ этиш”³⁴.

Ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини оширишда ҳам самарали ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институтида ташкил этилаётган ўқув жараёнларида ички ишлар тизимида фаолият юритаётган ходимларнинг жисмоний ва юримдик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлашда билим кўникмалари ошириб борилмоқда.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сон Фармони. 2019 йил 9 январь

Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 11 сентябрда “**Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида**”ги Қонуни қабул қилинди. Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар кўрсатилган:

ариза — ҳуқуқларни, эркинликларни ва қонуний манфаатларни амалга оширишда ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимос баён этилган мурожаат;

таклиф — давлат ва жамият фаолиятини такомиллаштиришга доир тавсияларни ўз ичига олган мурожаат;

шикоят — бузилган ҳуқуқларни, эркинликларни тиклаш ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги талаб баён этилган мурожаат;

электрон мурожаат — белгиланган тартибда ахборот-коммуникация технологиялари воситасида берилган, шу жумладан давлат органининг, ташкилотнинг расмий веб-сайтига жойлаштирилган мурожаат, реал вақт режимида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда берилган оғзаки мурожаатлар бундан мустасно;

такрорий мурожаат — айти бир жисмоний ёки юридик шахсдан келиб тушган, унинг аввалги мурожаати юзасидан қабул қилинган қарор устидан шикоят қилинаётган ёки бошқача тарзда норозилик билдирилаётган, шунингдек, агар такрорий мурожаат келиб тушган пайтга келиб қонунчиликда белгиланган кўриб чиқиш муддати тугаган бўлса, илгариги мурожаати ўз вақтида кўриб чиқилмаганлиги тўғрисида хабар қилинаётган мурожаат;

аноним мурожаат — жисмоний шахснинг фамилияси (исми, отасининг исми), унинг яшаш жойи тўғрисидаги маълумотлар ёки юридик шахснинг тўлиқ номи, унинг жойлашган ери (почта манзили) тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилмаган ёхуд улар ҳақида ёлғон маълумотлар кўрсатилган мурожаат, шунингдек уни идентификация қилиш имкониятини бермайдиган электрон мурожаат ёхуд имзо билан тасдиқланмаган ёзма мурожаат;

мурожаатнинг дубликати — айти бир жисмоний ёки юридик шахс мурожаатининг кўчирма нусхаси;

оммавий қабул — давлат органи раҳбарининг ёки бу борада ваколат берилган мансабдор шахсининг жисмоний шахслар ва юридик шахсларнинг вакиллари билан оммавий учрашувларида мурожаатларни қабул қилишга доир ҳаракати;

видеоконференцалоқа — узокда жойлашган бир нечта абонентларнинг реал вақт режимида аудио- ва видеоахборот алмашиш имконияти билан ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда интерактив ҳамкорлик қилиши;

давлат иштирокидаги ташкилот — устав фондида давлат улуши мавжуд бўлган тижорат ташкилоти ёхуд тўлиқ ёки қисман давлат органи томонидан ташкил этилган ёки таъсис этилган нотижорат ташкилоти”³⁵.

Мазкур қонунга асосан мурожаатлар оғзаки, ёзма ёхуд электрон шаклда ариза, таклиф ва шикоят тарзида берилиши мумкин.

Мурожаатлар шакли ва туридан қатъи назар, бир хил аҳамиятга эга.

Мурожаатлар уларда қўйилган масалаларни ҳал этиш ўз ваколати доирасига кирадиган давлат органига, ташкилотга ёки уларнинг мансабдор шахсига бевосита ёхуд бўйсунув тартибида юқори турувчи органга берилади.

Жисмоний ва юридик шахслар мурожаатни мустақил равишда беришга, шунингдек бу борадаги ваколатни ўз вакилига беришга ёхуд мурожаатни почта алоқаси воситалари орқали ёки электрон шаклда юборишга ҳақли. Вояга етмаганлар, муомалага лаёқатсиз ва муомала лаёқати чекланган шахсларнинг манфаатларини кўзлаб мурожаатлар уларнинг қонуний вакиллари томонидан қонунчиликда назарда тутилган тартибда берилиши мумкин.

“Давлат органига, ташкилотга ёки уларнинг мансабдор шахсларига келиб тушган мурожаатлар шу орган, ташкилот томонидан ёки мурожаатларни кўриб чиқиш бўйича зиммасига мажбуриятлар юклатилган мансабдор шахслар томонидан кўриб чиқилади.

³⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Қонуни. 2017 йил 11 сентябрь.

Давлат органига, ташкилотга келиб тушган мурожаатлар бўйсунув тартибида қуйи турувчи бўлинмаларга ҳам юборилиши мумкин.

Агар мурожаатда давлат органлари, ташкилотларнинг бир нечта таркибий бўлинмаларига тааллуқли масалалар мавжуд бўлса, уларнинг барчаси мурожаатни кўриб чиқиш бўйича ижрочилар этиб белгиланади. Ижрочилар ўртасида биринчи кўрсатилган таркибий бўлинма мурожаатнинг кўриб чиқилишини бошқа таркибий бўлинмалар билан биргаликда таъминлайди.

Мурожаатни тўлиқ, холисона ва ўз вақтида кўриб чиқиш учун қўшимча маълумотлар, маълумотномалар ва материалларга зарурат пайдо бўлган тақдирда, мазкур мурожаатни кўриб чиқаётган давлат органи, ташкилот ёки уларнинг мансабдор шахслари мурожаат этувчидан, шунингдек ўз ваколатлари доирасида бошқа давлат органларидан, бошқа ташкилотлардан ва мансабдор шахслардан қўшимча ахборотни сўраб олиши мумкин. Агар ахборот давлат сирини ёки қонун билан қўриқладиган бошқа сирни ташкил этувчи маълумотларни ўз ичига олган бўлмаса, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларига, жамият ва давлат манфаатларига зарар етказмаса, давлат органлари, ташкилотлар ва мансабдор шахслар ўзларидан сўралаётган ахборотни ўн кун ичида тақдим этиши шарт.

Мурожаатларни кўриб чиқаётган давлат органи, ташкилот ёки уларнинг мансабдор шахслари зарур ҳолларда, мурожаатнинг жойнинг ўзига бориб кўриб чиқилишини таъминлаши мумкин.

Агар мурожаатда қўйилган масалалар хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига дахлдор бўлса, уларнинг вакиллари мурожаатларни кўриб чиқишда иштирок этиш учун давлат органлари томонидан ўз ваколатлари доирасида жалб этилади”³⁶.

³⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Қонуни. 2017 йил 11 сентябрь.

“Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг 2021 йил 1 январдаги “Ички ишлар органларида жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 2-сон буйруғи қабул қилинди.

Мазкур буйруқда жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаат этиш ҳуқуқлари қафолатланган, яъни;

жисмоний ва юридик шахсларга таркибий ва ҳудудий бўлинмалар ҳамда уларнинг масъул ходимларига якка тартибда ёки жамоа бўлиб мурожаат этиш ҳуқуқи қафолатланади.

Мурожаат этиш ҳуқуқи ихтиёрий амалга оширилади. Ҳеч ким бирон-бир мурожаатни ҳимоя қилишга ёхуд унга қарши қаратилган ҳаракатларда иштирок этишга мажбур қилиниши мумкин эмас.

Хорижий давлатларнинг жисмоний ва юридик шахслари, фуқаролиги бўлмаган шахслар таркибий ёки ҳудудий бўлинмаларга ушбу Низомга мувофиқ мурожаат этиш ҳуқуқига эга.

Мурожаат этиш ҳуқуқидан фойдаланаётганда жисмоний шахсларнинг жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеига, шунингдек, юридик шахсларнинг мулк шакли, жойлашган ери (почта манзили), ташкилий-ҳуқуқий шакллари ва бошқа ҳолатларига қараб камситишга йўл қўйилмайди”³⁷.

“Мурожаатлар билан ишлаш муддатлари улар таркибий ёки ҳудудий бўлинмага келиб тушган кундан бошлаб ҳисобланади.

Агар тегишли муддатнинг охири куни дам олиш ва байрам кунларига тўғри келса, навбатдаги иш куни муддат тугайдиган кун ҳисобланади.

Ариза ёки шикоят масалани мазмуни бўйича ҳал этиши шарт бўлган келиб тушган кундан эътиборан ўн беш кун мобайнида, қўшимча ўрганиш ва (ёки) текшириш, қўшимча ҳужжатларни сўраб олиш талаб этилганда асослантилган билдирги орқали таркибий ёки ҳудудий бўлинма

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг “Ички ишлар органларида жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 2-сон буйруғи. 2021 йил 1 январь

раҳбарининг рухсати билан бир ойгача бўлган муддатда кўриб чиқилади.

Ариза ва шикоятни кўриб чиқиш учун текшириш ўтказиш, қўшимча материалларни сўраб олиш ёки бошқа чора-тадбирлар кўриш зарур бўлган ҳолларда, уни кўриб чиқиш муддатлари Вазир ва Вазир ўринбосарлари, Қорақалпоғистон Республикаси Ички ишлар вазири, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ички ишлар бош бошқармалари, вилоятлар ички ишлар бошқармалари бошлиқлари томонидан истисно тариқасида, асослантилган билдирги орқали узоғи билан яна бир ойга узайтирилиши мумкин, бу ҳақда муурожаат этувчига хабар қилинади.

Таклиф келиб тушган кундан эътиборан бир ойгача бўлган муддатда кўриб чиқилади, қўшимча ўрганишни талаб этадиган таклифлар бундан мустасно, бу ҳақда таклифни киритган жисмоний ёки юридик шахсга ўн кун муддатда ёзма шаклда хабар қилинади.

Айрим ҳолларда муурожаатнинг мазмунидан келиб чиқиб, Вазир ва унинг ўринбосарлари, таркибий ёки ҳудудий бўлинма раҳбари ҳамда Бошқарма томонидан муурожаатни кўриб чиқиш муддатлари қисқартирилиши мумкин.

Муурожаатнинг белгиланган муддатларда кўриб чиқилишига уни кўриб чиқишга масъул бўлган ходим ва унинг бевосита раҳбари жавобгар ҳисобланади”³⁸.

Муурожаатларни кўрмай қолдириш

Қуйидаги муурожаатлар кўриб чиқилмайди:

аноним муурожаатлар;

жисмоний ва юридик шахснинг вакиллари орқали берилган муурожаатлар, уларнинг ваколатини тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлмаган тақдирда;

муурожаат муаллифи суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган бўлса;

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг “Ички ишлар органларида жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари билан ишлаш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 2-сон буйруғи. 2021 йил 1 январь

Қонунда белгиланган бошқа талабларга мувофиқ бўлмаган муурожаатлар.

Хулоса ўрнида, ички ишлар органлари ходимларининг жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатларини қабул қилиш, муурожаатларни кўриб чиқиш ва муурожаатларни кўрмай қолдириш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилиши зарур.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.–Т:Ўзбекистон, 2023.;
2. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎРҚ-407-сон қонуни;
3. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 11 сентябрда “Жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари тўғрисида”ги қонуни.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январда “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сон фармони.

*Н.З.Тасимов**

*А.А.Абдибоситов***

“Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонун - ходимлар томонидан ўқотар қуролларни қўллашнинг ҳуқуқий асоси сифатида

Сўнгги йилларда мамлакатимизда жиноятчиликка қарши курашиш механизмини янада такомиллаштириш мақсадида Ички ишлар органлари фаолиятида ҳам кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Бу борада Президентимиз, мухтарам Шавкат Миромонович Мирзиёев “Ҳар бир жиноятнинг илдизига етиб бориш, жамиятда жиноятчиликка қарши курашиш иммунитетини шакллантириш керак. Акс ҳолда, жиноятнинг

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти Жанговар тайёргарлик цикли катта ўқитувчиси
**ИИВ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси ўқитувчиси.

оқибатлари билан овора бўлиб юраверамиз. Бундай кайфият билан ишлашга йўл қўймайман”³⁹ деб таъкидлаган.

Ички ишлар органларининг асосий вазифалари “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 2-моддасида белгиланган бўлиб, унга кўра: ички ишлар органларининг асосий вазифалари:

1. фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкани, конституциявий тузумни ҳимоя қилиш;

2. қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлаш;

3. ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикасида иборат⁴⁰.

Қонун, ички ишлар органлари ходимларидан ноқонуний тажовузлардан ҳимоя қилишга муҳтож бўлган ҳар бир кишига дарҳол ёрдамга келишини талаб қилади. Ички ишлар органлари ходими юқоридаги вазифалардан келиб чиққан ҳолда хизмат олиб борар экан, хизмат фаолияти давомида турли хил вазиятларга тўғри келиши мумкин. Албатта, ўқотар қуролларни қўллашга тўғри келадиган вазиятлар ҳам истисно эмас.

Ички ишлар органи ходими қуйидаги ҳолларда ўқотар қуролни қўллаш ҳуқуқига эга:

- фуқароларни ёхуд ўзини ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган, зўрлик ишлатиш билан қилинган ҳужумдан ҳимоя қилишда;
- гаровдагиларни озод қилишда;
- ўта оғир жиноятни содир этиш чоғида кўриб қолинган ва яширинишга уринаётган шахсни ушлашда, агар бошқа воситалар билан бу шахсни ушлаш имкони бўлмаса;

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигидаги 2018-йил 27-июл куни жиноятчиликнинг олдини олиш, давлат идоралари ва жамиятнинг бу борадаги масъулиятини ошириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишидан/ <https://president.uz/oz/lists/view/1914>

⁴⁰ Ўзбекистон Республикасининг 2016-йил 16-сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎРҚ-407-сонли қонуни 2-моддаси.

- ички ишлар органларининг ўқотар қуролларини, ўқ-дориларини, портловчи моддаларини, транспорт воситаларини, махсус ва жанговар техникасини эгаллаб олишга бўлган уринишларга чек қўйишда;

- фуқароларнинг уй-жойларига, давлат органларининг ва бошқа ташкилотларнинг қўриқланадиган объектларига, ўта муҳим юкларига, транспорт воситаларига, биноларига гуруҳ бўлиб қилинган ҳужумни ёки қуролли ҳужумни даф этишда;

- қуролли қаршилик кўрсатаётган шахсни, шунингдек ёнидаги қуролни, ўқ-дориларни, портловчи моддаларни, портлатиш қурилмаларини, захарли ёки радиоактив моддаларни топшириш тўғрисидаги қонуний талабни бажаришни рад этаётган шахсни ушлашда;

- жиноят содир этишда гумон қилиниб ушлаб турилган шахсларнинг, ўзига нисбатан қамокқа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси қўлланилган, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларнинг қамокдан қочиб кетишига чек қўйишда, шунингдек ушбу шахсларни куч ишлатиб озод қилишга бўлган уринишларга чек қўйишда;

- агар транспорт воситасининг ҳайдовчиси фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига ҳақиқий хавф туғдирса ҳамда ички ишлар органи ходимининг қонуний талабларига қарамай, тўхташдан бош тортса, ушбу транспорт воситасини шикастлаш йўли билан тўхтатишда;

- инсоннинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солаётган ҳайвонни зарарсизлантиришда;

- қурол ишлатиш нияти ҳақида огоҳлантириш сифатида ўқ отишда, юқорига қарата ёки бошқа хавфсиз йўналишда ўқ отиш орқали хавф-хатар сигнали беришда ёки ёрдамга чақиришда⁴¹.

Юқорида ички ишлар органи ходими томонидан ўқотар қурол қўллаш мумкин бўлган ҳолатларнинг барчаси келтирилган бўлиб, ушбу ҳолатлардан ташқари ҳар қандай вазиятда ўқотар қуролни қўллаш тақиқланади.

⁴¹ Ўзбекистон Республикасининг 2016-йил 16-сентябрдаги “Ички ишлар органи тоғрисида”ги ОўРҚ-407-сонли қонуни 24-моддаси.

“Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 24-моддасида ходим ўқотар қуролни қўллашдан олдин огоҳлантириши шарт эканлиги белгилаб қўйилган, бундан ходимнинг ҳаётига ёки фуқароларнинг ҳаётига бевосита хавф таҳдид солаётган ҳоллар мустасно.

Шунингдек, ушбу ҳуқуқ нормаси билан ўқотар қуролни қўллаш тақиқланган шахслар ҳам белгиланган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

- аёллар;
- ногиронлик белгилари кўриниб турган шахслар;
- ёши аниқ кўриниб турган ёки маълум бўлган вояга етмаганлар.

Юқорида келтирилган шахсларга нисбатан улар томонидан қуролли ҳужум қилинганда, қуролли қаршилик кўрсатилганда ёки фуқароларнинг ёхуд ички ишлар органи ходимининг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид этиб, гуруҳ бўлиб ҳужум қилинганда ходим томонидан ўқотар қурол қўлланилиши мумкин.

Бундан ташқари ўқотар қурол қўлланилиши натижасида тасодифий шахслар жабрланиши мумкин бўлса, ички ишлар органи ходими кўп фуқаролар тўпланганда уни қўллаш ҳуқуқига эга эмас.

Ички ишлар органлари қуроллантириладиган ўқотар қурол ва унинг ўқдорилари турларига тўхталадиган бўлсак, Қонунда уларнинг рўйхати Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланиши белгиланган. Ушбу рўйхатга кирмайдиган ўқотар қурол ва унинг ўқдорилари билан ички ишлар органларини қуроллантириш ҳамда улардан фойдаланиш тақиқланади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни хулоса қилиш мумкинки, ички ишлар органлари ходимлари томонидан ўқотар қуролларни қўллашда ходимнинг касбий-ҳуқуқий онги қуйидаги талабларга жавоб бериши лозим:

биринчидан, қонун билан бирлик ва ҳамжиҳатлик ҳисси, қуролни фақатгина қонун билан қўриқланадиган ижтимоий муносабатларни ҳимоя қилиш мақсадида (бошқа чоралар билан ҳимоя қилишнинг имкони бўлмаганда) қўллаш;

иккинчидан, ўқотар қуролларни қўллашнинг қонунда белгиланган тартиби қатъий ва о'згармаслиги;

учинчидан, ўқотар қуролларни қўллаш билан боғлиқ бўлган вазиятларда вазиятларда тўғри қарор қабул қилиш имконини берувчи юқори даражадаги назарий билимларга эга бўлиш;

тўртинчидан, амалдаги қонунчиликда белгиланган қоидаларни тўлиқ ўзлаштирганлик ва ўқотар қуролларни қўллаш жараёнида уни тўғри қўллай олиш.

*Д.Ж.Р.Ураков**
*А.С.Шарипов**

Ҳарбий соҳа вакилларининг соҳавий салоҳиятини юксалтириш борасидаги ишлар

Янги Ўзбекистонни азму шижоатли ёшларимиз билан биргаликда барпо этамиз.

Ш.М.Мирзиёев

Мамлакатимизда олиб борилаётган юксак ўзгариш ҳамда ислохотлар ҳар биримизнинг Она Ватанга бўлган муҳаббатимизни янада оширмоқда.Қадимдан бу юрт Темурийлар, Бобурийлар, Мангуберди, Нажмиддин Кубролар юрти бўлиб келган.Азал азалдан буюк саркардаларимиз юртимиз сарҳадларини мардларча ҳимоя қилиб келишган. Шу ўринда даврлар мобайнида ҳам етук саркардалар жанг қилиш маҳорати, давлатни бошқариш санъати, шу жумладан қиличбозлик, камондан ўқ узиш, найза улоқтириш, жанговор ҳимоя усуллари каби машғулотлардан пири комилларидан сабоқ олганлар.Бу каби ишларни биз ота – боболаримиз томонидан биз ёш авлодгача етиб келган буюк саркарда Амир Темурнинг „ Темур тузуклариъь китоби орқали, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг „

*Ш.Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети Юридик факултети Махсус ҳуқуқий фанлар кафедраси о'қитувчиси udjahongir@gmail.com

*Ш. Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети Юридик факултет 1-босқич талабаси Асрорсҳарипов777@гмаил.ком

Бобурномаъ асари орқали, Низомулмулкнинг „Сиёсатномаъ асарларидан ўқиб билиб олишимиз мумкин. Ота – боболаримизнинг бу каби ишларини бугунги кунда ҳам юртимиз сарҳадларини мардларча ҳимоуялаб келаётган мард ва жасур ўғлонларимиз давом эттириб келмоқдалар. Она Ватанни мард ўғлонлар кўриқлайди, унинг муҳофазаси йўлида хизматда бўлишади. Ватан туйғуси ҳар биримизнинг қалбимизнинг туб-тубидан жумбушга келтирадиган бир туйғу. Йигитлик бурчини адо этишлик ҳар бир эр-йигитнинг йигитлик бурчи ҳисобланади. Жорий конституциямизнинг 64-моддасида „ Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдирларъ дейилади. Бу орқали биз шуни англашимиз мумкинки, Она Ватанни севиш билан бирга унинг муҳофазасини ҳам ҳар биримиз ўз олдимизга бурчимиз сифатида амалга оширишимиз керак. Даврлар ўзгарган сари турли хил турдаги жаҳон сиёсий майдонида юзага келиб турган ахборот урушлари, тинчликка раҳна солувчи бошқа иллатлар диний экстремизм, терроризм, ақидапарастлик, кибер жиноятчиликларнинг сони йилдан йилга кўпаймоқда экан , бу барчамизни хушёрликка чорлайди. Ушбу жараёнларда мамлакат мудофаа салоҳиятини янада такомиллаштириш, унга бўлган эътиборни кучайтириш мамлакат бошқарув органларининг асосий вазифаларидан бири бўлиб келмоқда. Мамлакатимизда ҳам мустақилликка эришганимиздан сўнг хусусан мудофаа соҳасида 1992-йилга қатор ислохотлар амалга оширилди. Юртимизда олийгоҳлар сони йилдан йилга ортиб бормоқда. Бу яхши корсаткич албатта. Бошқа соҳалар билан биргаликда ҳарбий соҳада ҳам жадал ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан соҳанинг асосий принциплари сифатида бошқа давлатларга ҳарбий куч ишлатмаслик, ҳудудларнинг яхлитлиги ҳамда хавфсизлигини таъминлаш каби соҳа принципларини мисолқилиб олишимиз мумкин бўлади. Бугун кунимиз жадал суратларда ўтиб бормоқда, бу барчамизнинг такрор ва такрор такидлашимиз лозимки, хушёрликка чақирмоқда. Мудофаа соҳасининг юртимизда етарли даражада

асбоб-ускуна қурол яроқлар, жаҳоннинг етакчи давлатлари билан беллаша оладиган ҳарбий техникаларнинг мавжуд эканлиги юртимиз аҳолисининг фаравон ҳаётини, осойишталиги ҳамда тинчлигини таъминлашдаги ислохотлар самараси ҳисобланади. Яна бир натижа сифатида юртимизда ҳарбий соҳада кадрларнинг етук мутахассислар сифатида тарбияланаётганлиги десак янглишмаган бўламиз. Бунда кадрларнинг асосий муҳаббати Она Ватанга бўлганлиги кишини шу юртнинг фарзанди эканлигини ва шу юрт билан фахрланиши билдириб туради.

Замонамизнинг келажаклари бўлмиш ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш жамоатчилик вакилларининг асосий мақсад ва вазифаларидан бири бўлиб келмоқда. Ҳарбий тузилмадаги олийгоҳлар сифатида Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Академияси, Чирчиқ Олий танк ўқув қўмондонлик билим юрти, Жиззах авиация билим юрти. Бу каби ҳарбий тузилмалар юртимизда ҳарбий кадрлар тузилмаларини тўлдириб келмоқда. Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Академияси – юртимизга салоҳиятли кадрларни етказиб келмоқда. У ерда теҳсил олган курсант кадрлар юртимизда кўплаб ҳуқуқ-тарғибот органлари, ҳарбий хизматнинг бошқа соҳаларида фаолият олиб бормоқдалар. Авваломбор Академияга қабул жараёнларига келадиган бўлсак, ушбу жараён бўйича Вазирлар Маҳкамисининг „, Ички ишлар вазирлиги академиясининг кундузги ва сиртқи таълим шаклларига номзодларни танлаш ва ўқишга қабул қилиш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақидаги қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаъ ги қарор лойиҳаси ишлаб чиқилган. Лойиҳага кўра кадрлар тайёрлаш тизими бўйича магистрлар даражасига тенглаштирилган олий маълумотли ходимлар тайёрланиб келинмоқда. Таълим шакли кундузги ҳамда сиртқи шаклга эга. Қабулнинг 10 фоизини ўрта махсус маълумотга эг шахслар бўлса, 90 фоизини Ички ишлар вазирлигининг академик лицейлари битирувчилари, ҳарбий тузилмалари каби соҳа вакилларини ташкил этади. Имтиҳонлар биринчи галда ходимларнинг ҳарбий-тиббий кўрсаткичлари синовдан ўтказилса, кейинг

галда қабул қилинаётган шахсларнинг психологик жараёнлари синовдан ўтказилади. Ушбу синовларни муваффақиятли амалга оширган шахслар чет тили имтиҳонига киритилади. Умумий ҳолатда айтганда ушбу билим юртида теҳсил олиш жуда ҳам кўплаб инсонларнинг орзуси бўлса керак. Негаки ушбу олийгоҳ ҳарбий тузилмалар доирасида нуфузли ҳисобланади. Ҳар биримиз кўча кўйда бирор бир ҳарбийни кўрадиган бўлсак ўша инсонга жуда ҳам ҳавас қиламиз. Негаки ҳарбийларнинг хусусан барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи соҳа вакиллари оладиган бўлсак уларнинг кийиниш этикаси, юриш туриши орқали барчамиз ҳавас қиламиз ва шу орқали ҳам Ватанга бўлган муҳаббатимиз ошиб боради. Бўлажак офицерларнинг ҳуқуқий онгини ҳамда шу билан биргаликда уларнинг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш бўйича ҳарбий билим юртининг етук мутахассислари томонидан турли хил кўринишларга эга бўлган амалий кўникмалар бериб борилмоқда. Кадрларни жинойтчиликни олдини олиш борасида тарбиялаш мақсадида авваломбор бўлажак офицерларга жинойтларнинг келиб чиқиш сабаблари унинг объекти, объектив томони, субъекти ҳамда субъектив томони шу билан биргаликда жинойтчиликларнинг ортидан келиб чиқадиган салбий оқибатлар тушунтирилиб борилмоқда. Жинойтларнинг олдини олиш борасида уларни бартараф этиш чора тадбирлари ҳақида дастлабки кўникмалар тўғридан – тўғри амалиёт орқали ўргатилиб келинмоқда. Бу каби кўникмаларнинг берилиши соҳа вакиллари билан салоҳиятини ҳамда амалий тажрибасини оширишга хизмат қилиб келмоқда.

Хулоса қилиб айтганда юртимиздаги бугунги кундаги ўзгаришлар орқали халқимиз жуда ҳам мамнун бўлмоқда. Юртимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар натижасида юртимиздаги кадрлар ҳеч жабҳада жаҳон мамлакатлари кадрларидан ортда қолаётганлиги йўқ. Бундан кўриниб турибдики, юртимизда таълим жараёнлари, ушбу соҳадаги сифат яхши даражада ривожланмоқда. Биз ёшлар ҳам ўз имкониятларимизни ишга солиб ҳеч ҳам билим олишдан, ҳунар ўрганишдан шу билан биргаликда

изланишдан тўхтаб қолмаслигимиз керак. Зероки биз бу буюк давлатнинг эртаси, келажакнинг бунёдкорларимиз.

Фойдаланилган манбалар:

Раҳбарий адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг конституцияси Т-; 01.05.2023, Т-;

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. ПФ-67-сон 08.05.2023. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида

2. ПФ-6108-сон 06.11.2020, Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида.

3. ВМҚ 533-сонли 28.09.2022-йил. Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирлиги академияси бакалавриатининг кундузги ва сиртки таълим шаклларига номзодларни танлаш ва ўқишга абул қилиш тўғрисида низомларни тасдиқлаш ҳақида.

Ж.Б.Мухаммадаминов*

Судга қадар боқичларда шикоят қилиш ҳуқуқига эга процесс иштирокчилари

Жиноят процесси судловга қадар боқичларда шикоят қилиш ҳуқуқига эга субъектлар доирасини суриштирув ва дастлабки тергов фаолиятини амалга оширувчи давлат органлари ва мансабдор шахслар процессуал фаолиятни амалга оширишлари оқибатида ўз ҳуқуқ ва эркинликларига ноқонуний дахл этилган барча процесс иштирокчилари тушунилади.

Процесс иштирокчилари жиноят процесси судга қадар боқичларда жиноий таъқибни амалга оширувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва мансабдор шахслар томонидан ғайриқонуний хатти-ҳаракатлар ва қабул

*Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби ЖИБ-1 тингловчиси

килинган нопроцессуал қарорларидан норози бўлган жиноят содир этганликда гумон килинувчи ёки айбланувчи шунингдек, жиноят натижасида ўзларига нисбатан жисмоний ҳамда моддий ва маънавий зарар етказилган шахслар (жабрланувчилар) ёхуд жиноят ишини хал қилишда у ёки бу даражада мулкӣ зарар кўрган шахслар (фуқаровий даъвогар ва фуқаровий жавобгар) нинг бевосита ўзлари ёки вакиллари уларнинг шахсий ҳуқуқ ва манфаатларини самарали ҳимоя қилиш мақсадида шикоят қилиш ҳуқуқи қонунчиликда мустаҳкамланган шахслардир. Шикоят қилиш ҳуқуқини амалга оширишда ҳимоячи муҳим ўрин тутди. Юқорида санаб ўтилган субъектлар жиноят процессида ўз манфаатларини ҳимоя қиладиган шахслар деб аталади. Шунингдек, “Жиноят процессида иштирок этувчи бошқа шахслар” деб юритилувчи, жиноят иши юритилишида ёрдамчи яъни ташкилий — исботлашга кўмаклашувчи ёки техник функцияни бажарувчи (таржимон, мутахассис, ҳолислар ва экспертлар) шахслар ҳам процесс жараёнида ўзларига нисбатан ҳуқуқлари мансабдор шахслар томонидан бузилган ҳолларда уларнинг ҳам қонунларда шикоят қилиш ҳуқуқи мустаҳкамланган.

Жиноят процесси назариясида шикоят қилувчи субъектларни уларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳажмидан келиб чиқиб икки гуруҳга бўлишади яъни: биринчи гуруҳга қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда, фаолият туридан қатъий назар ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахсларнинг хатти-ҳаракатлари ва қарорларига нисбатан, яъни тинтув ёки олиб қўйиш ўтказилувчи уй эгалари ёки уни ижарага олувчилар (иш билан процессуал боғланмаган фуқаролар, корхона, муассаса ва ташкилотлар), олиб қўйилган ашёларнинг эгалари ёки улардан фойдаланувчи шахслар киритилиши мумкин. Муҳими, тергов қилинаётган жиноят иши билан бирон-бир алоқа бўлса, бас. Аммо шикоят билан арз қилинаётган ҳаракат ёки қарор жиноят ишини тергов қилиш билан боғлиқ бўлиши лозим.

Иккинчи гуруҳга суриштирув ва дастлабки тергов босқичларда суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг хатти-ҳаракатлари ва қарорлари устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эга субъектларга бўлинади. Хусусан, уларнинг юритилаётган ишдан шахсий манфаатдорлиги мавжуд бўлади. С.А.Минаеванинг фикрига кўра, “бундай манфаатдорлик, албатта, иш якунидан бевосита манфаатдор бўлган ва шу туфайли ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилиш имконини берувчи тегишли процессуал ҳуқуқлар берилган шахслар: айбланувчи, гумонланувчи, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар ва жавобгар, шунингдек, бу шахсларнинг вакилларида бўлади”⁴².

З.Ф.Иноғомжонова ва Г.З.Тўлаганованинг ёндашувига кўра жиноят-процесси иштирокчиларини иш якуни билан боғлиқ бўлган манфаатини ҳимоя қилувчи; процесда фаол иштирок этиш ва ишнинг бориши ва якунига таъсир кўрсатиш имконини берувчи кенг процессуал ҳуқуқларга эга бўлган; давлат органи ёки мансабдор шахснинг алоҳида қарорига биноан жалб қилинган субъектлар гуруҳига бўлишади⁴³. Бу ўринда Россия адабиётларида, қонун процесс иштирокчилари доирасини чекламайди ва шу сабабли иштирокчилар доирасига жиноят ишини юритиш жараёнида у ёки бу даражада иштирок этувчи барча шахсларни киритади⁴⁴. Баъзилар эса “жиноят процесси иштирокчилари гумонланувчи, айбланувчи, ҳимоячи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари, жабрланувчи ва унинг вакили билан чегараланади”⁴⁵ деган фикрларни илгари суради.

Жиноят процесси судга қадар босқичларда шикоят қилиш институти субъектлари асосан суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам, шикоят қилиш асосан жиноят иши

⁴² Минаева С.А. Процессуальная деятельность руководителя следственного органа по обеспечению законности в досудебном производстве : дис. ...канд. юрид. наук.– М., 2015. –С. 61.

⁴³ Иноғомжонова З.Ф. Тўлаганова Г.З. Жиноят процесси иштирокчилари. Ўқув қўлланма / ю.ф.д. проф. М.Х.Рустамбоевнинг умумий таҳрири остида. – Тошкент: ТДЮИ, 2007. – Б.8-9.; Жиноят процесси (умумий қисм): Юридик институт ва факультетлари талабалари учун дарслик (Иноғомжонова З.Ф.нинг умумий таҳрири остида). – Тошкент:ТДЮИ, 2008. – Б.126-127.

⁴⁴ Попова Т.Ю. Уголовно-процессуальный статус руководителя следственного органа: монография.–М. 2013. –С.104.

⁴⁵ Колоколов Н.А. Методика проведения основных судебноконтрольных действий в стадии предварительного расследования. Учебное пособие. – М., 2015. –С. 217.

кўзғатилганидан сўнг ёки жиноий тақибни амалга оширувчи давлат органи ёки мансабдор шахснинг чиқарган қарори асосида ишга жалб қилингандан сўнг амалга оширилади.

ЖПКда, гумон қилинувчи, айбланувчи, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгарнинг ва уларнинг ҳимоячиси ёки қонуний вакиллари ёхуд гувоҳ, эксперт, мутахассис, таржимон, холислар учун шикоят қилиш ҳуқуқи жиноят-процессуал қонунчилигида аниқ белгилаб қўйилган. Жумладан, ариза берувчи фақат жиноят ишини кўзғатишни рад этиш устидан шикоят қилишга ҳақли эканлиги ЖПКда тўғридан-тўғри кўрсатилган (333-модда). Бироқ, ариза берувчини юқорида қайд этилган шикоят қилиш субъектлари билан бир қаторга қўйиш лозим.

Мазкур шахс ҳам жиноят процессининг иштирокчиси деб қаралиши ва унинг шикоят билан мурожаат қилиш ҳуқуқи тўла таъминланиши керак⁴⁶. Дарҳақиқат, жиноят процессида содир этилган иштимой хавфли қилмишдан жабр кўрган шахснинг қилган арзи суриштирув босқичидаги ваколатли шахснинг ҳаракатлари (ҳаракатсизлик) ва чиқарилган қарорлари устидан шикоят қилиш имконияти ҳимоя қилиш учун процессуал ҳуқуқлардан фойдаланишда муайян муаммоларга дуч келади. Қачонки суриштирувчи, терговчи ёки прокурор томонидан жабрланувчи деб топилгандагина, процессуал ҳуқуқий мақомга эга бўлади. Шахсни жабрланувчи деб эътироф этиш тўғрисидаги қарор қачон қабул қилиниши жиноят-процессуал қонунида аниқ назарда тутилмаган.

Агарда етарли асослар мавжуд бўлгани ҳолда мумкин қадар тезроқ амалга оширилиши лозим. Амалда шахсни жабрланувчи деб эътироф этиш доим ҳам ўз вақтида юз беравермайди, бундай қарор баъзан дастлабки тергов тамомланишига яқин қабул қилинади. Бундай ҳолат жиноятдан жабрланган шахснинг конституциянинг 35-моддасида белгиланган конституциявий

⁴⁶ Мамадиев С.Н. Суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг қарорлари ва ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш. Монография. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2010. – Б.78.

хуқуқини тўғридан-тўғри бузиш деб ҳисобланиши тўғри бўларди. Бизнинг назаримизда, бу ҳолда шахснинг ҳуқуқий мақомидан эмас, балки фуқаронинг шикоят қилиш конституциявий ҳуқуқидан келиб чиқиш лозим. Демак, бошқа шахслар ҳам, гарчи уларнинг шикоят қилиш ҳуқуқи қонунда тўғридан-тўғри кўрсатилмаган бўлса-да, суриштирув, дастлабки тергов органлари, прокурорнинг хатти-ҳаракатлари ва қарорлари устидан шикоят қилиш субъектлари ҳисобланадилар. Улар жиноят-процессуал ҳуқуқий муносабатларнинг иштирокчилари бўлгани учун шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлади. Жиноят процесси судгача жинойий таъқибни амалга оширувчи давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан судлов ишларига жалб қилинган барча процесс иштирокчиларни бир қаторга қўйиш, албатта, ўринли эмас – уларнинг процесс босқичларида иштирок этиш даражаси, шакллари ва функциялари ҳар хил, худди шунингдек, уларнинг ҳуқуқлари ва манфаатлари бузилиши ва камситилиши эҳтимоли ва имкониятлари ҳам ҳар хил. Жиноят-процессда иштирок этувчиларнинг ҳуқуқий ҳолати турли-хил бўлишига қарамай, улар иштирокининг замирида муайян умумий жиҳатлар мавжудки, бу уларга тенг ҳуқуқлилиқ, суд ва қонун олдида ҳамманинг тенглиги, кўрилаётган масала ҳам шакл ва мазмунидан қатий назар бир хил муносабатни талаб этади.

Жиноят иши бўйича иш юритишга ҳали жалб қилинмаган ва бирон-бир муайян ҳуқуқий мақомга эга бўлмаган, бироқ уларга нисбатан почта-телеграф жўнатмаларини хатлаб қўйиш, уларни кўздан кечириш ва олиб қўйиш (ЖПК 166, 167-моддалари), шунингдек, телефон ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш (ЖПК 170-моддаси) шахсларга нисбатан қабул қилинган қарорлар ва бажарилган ҳаракатлардан мазкур шахслар, одатда беҳабар бўлади. Бу эса процессуал ҳаракатлар ёки қарорлар фуқароларнинг шахсий дахлсизлиги, шахсий сир, шунингдек хат-хабарлар сирини сақлаш борасидаги конституциявий ҳуқуқларини сезиларли даражада чеклайди.

Бунда субъектлар ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахл этувчи мазкур ҳаракатлар устидан шикоят қилиши қийинлашади, аниқроғи – бундай имконият мавжуд бўлмайди, чунки шахслар кўрсатилган ҳаракатлар амалга оширилаётганидан беҳабар бўлади⁴⁷. Бизнингча тергов ҳаракатлари тезкор-кидирув фаолияти тадбирларидан процессуал тартибда мустахтахкамланган қоидалар билан ажралиб турадиган фаолият тури ҳисобланади. Тергов ҳаракатлари айнан кимга нисбатан амалга оширилаётган бўлса ўша шахсни хабардор қилиш лозимлигини назарда тутати.

Аммо айрим тергов ҳаракатлари ўтказилиши тўғрисида шахсни ўзига нисбатан амалга оширилаётган сўзлашувларни назорат қилиш ва ёзиб олиш ёки почта-телеграф жўнатмаларини олиб қўйиш ҳақида огоҳлантиришни талаб қилиш, албатта, бу ҳам тўғри бўлмайди. Бироқ шахс мазкур ҳаракатлар амалга оширилаётганидан хабар топган ҳолда у процессуал ҳаракатларда ва тегишли равишда ҳуқуқий муносабатларда иштирок этмаган бўлса ҳам шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлиши керак. Бунда шахс шикоят билан мурожаат этган пайдан эътиборан жиноят-процессуал ҳуқуқий муносабатлар иштирокчисига айланади, чунки шикоятни кўриб чиқиш ва амалга ошириш жиноят-процессуал қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилиши лозим. Қонунга мувофиқ кўрсатилган процессуал ҳаракатлар ва қарорлар устидан гумон қилинувчи, айбланувчи ҳамда жиноят иши бўйича иш юритишда иштирок этувчи шахслар шунингдек, қонунда назарда тутилган бошқа шахсларга ҳам шикоят қилиш ҳуқуқи берилган. Шу сабабли Олий суд Пленуми қарорларида жиноят-процесси судга қадар иш юритиш босқичларди процессуал ҳаракат (ҳаракатсизлик) ёки қарорлар устидан шикоят келтириш ҳуқуқига эга шахслар рўйхати ёки уларнинг умумий тушунчаси шарҳланиши мақсадга мувофиқ.

⁴⁷ Облаков А.Ф., Облаков А.А. Развитие института судебного обжалования и практика применения его норм на досудебных стадиях уголовного процесса. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2015. –С.58.

Хулоса қилилиб айтсак, юқоридаги барча масалаларни ҳисобга олиб шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларга таъриф берсак: Жиноят процессида у ёки бу даражада иштирок этувчи, ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилган ҳар қандай шахс шикоят қилиш ҳуқуқига эга. Фуқаролар субъектив ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини суд йўли билан ҳимоя қилиш ҳуқуқи нафақат Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, балки чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга ҳам қонунчиликда бирон-бир расмий чеклов мавжуд эмаслигини кўрсатади.

Шикоят қилиш ҳуқуқи субъектлари билан боғлиқ масаладаги ноаниқлик, бир томондан, мазкур шахслар доираси асоссиз равишда кенгайтишига олиб келиши, суриштирув, дастлабки тергов органлари, прокурорнинг хатти-ҳаракатлари ва қарорлари устидан шикоят қилиш ҳуқуқи субъекти бўлмаган шахслардан шикоятлар қабул қилиниши ва кўриб чиқилиши натижасида процессуал воситалар беҳуда совурилишига сабаб бўлиши мумкин, бошқа томондан, бундай шахслар доираси асоссиз равишда торайтирилиши шахс шикоят қилиш ҳуқуқидан керакли пайтда фойдалана олмаслигига олиб келиши мумкин.

М.Б.Қосимов
*А.М.Абдумажидов**

Ҳуқуқий таълим-тарбиянинг – жамият тараққиётидаги ўрни

Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш масаласи ҳуқуқий демократик давлатда доимо устувор вазифа ҳисобланади. Ҳуқуқий маданият жамиятдаги турли хил ҳаётий жараёнларга фаол таъсир кўрсатувчи, фуқароларнинг, барча ижтимоий гуруҳларнинг жипслашувига кўмаклашувчи, жамиятнинг яхлитлиги ҳамда батартиблигини таъминловчи ва мустаҳкамловчи омилдир.

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш

* Наманган давлат университети Юридик факультети талабалари.

ҳуқуқий давлатчиликни қарор топтиришнинг, мамлакатда қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Шахс фуқаро ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятларини даражада англаб етиши, улардан фойдалана олиши, ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг унинг зиммасига юклайдиган жавобгарлигини англаши учун унда ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий саводхонлик мавжуд бўлиши керак.

Албатта, ҳуқуқий онги бўлмаган ёки ҳуқуқий онги паст бўлган ёки ҳуқуқий маданият ва саводхонликка эга бўлмаган шахс тегишли ҳуқуқ ва эркинликлардаи фойдалана олмайди дегани эмас, чунки тегишли доирадаги ҳуқуқ ва эркинликлар давлат томонидан кафолатланган бўлиб, давлат, шахс, фуқаронинг унга тегишли бўлган ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилади ва у томонидан унга юкланган мажбуриятларниш бажарилишини талаб қилади. Лекин, шуни таъкидлаш лозимки, тегишли даражадаги ҳуқуқий онгга ва ҳуқуқий саводхонликка эга бўлмаган шахс ўз ҳуқуқ ҳамда эркинликларидан тегишли даражада фойдалана олмайди.

Хатто давлат томонидан кафолатланган ва ҳимоя қилинадиган бу ҳуқуқ ҳамда эркинликлар у учун декларатив ҳолатда қолиб кетиши мумкин. Эркин фуқаролик жамиятига асосланган демократик давлатни қуришга бел боғлаган эканмиз, жамиятимиз аъзоси бўлган ҳар бир шахснинг ҳуқуқий маданияти ва саводхонлиги доимий тарзда эътиборимизда бўлмоғи лозим.

Президентимиз бу тўғрида шундай деган эди: «Ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий билим ҳамда моддий, маънавий, ахлоқий ва бошқа мафкуравий омиллар асосида шаклланиб ва ривожланиб боради. Ҳуқуқий маданият фуқароларнинг етуклиги ва онглилигини кўрсатувчи меъёрдир. Ҳуқуқий билимларга эга бўлган ва уларни амалиётда татбиқ эта оладиган кишигина ҳуқуқий билимли ва маданиятли ҳисобланиши мумкин».[1]

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш бўйича ҳуқуқий маърифий тадбирлар ва учрашувларни кенгайтириш, халқимиз

тарихи, дини, миллий қадриятларини ёш авлод онгида шакллантириш орқали ватанпарварлик ҳиссини кучайтириш каби долзарб вазифалар турган бир пайтда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сонли Фармонининг қабул қилиниши айни муддаодир.

Мазкур Фармонда инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат муносабатини шакллантиришга, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлиги даражасини оширишга тўсқинлик қилувчи бир қатор муаммо ва камчиликлар кўрсатиб ўтилган.

Жумладан, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда энг аввало, ҳуқуқий таълим ва тарбия борасидаги ишлар тизимли ва узвий олиб борилмаётганлиги, узоқ йиллар давомида бу масала ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва айрим давлат органларининг иши сифатида қараб келиниб, бунда оила, маҳалла ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг иштироки етарлича таъминланмаганлигини, ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, ҳар бир шахсда қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик ҳиссини уйғотиш ишига комплекс тарзда ёндашилмаганлиги ҳамда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда шахсий манфаатлар ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш ғояларини аҳоли онгига сингдириш ишларининг етарли олиб борилмаслиги ҳам қонун устуворлигини таъминлашга ўзининг жиддий салбий таъсирини кўрсатаётганлиги айтиб ўтилган. Шу ўринда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият ўзи нима деган саволга ойдинлик киритиб ўтамиз.

Ҳуқуқий онг – қисқача қилиб айтганда ҳуқуқ ва қонунчиликка оид одамларнинг тасаввурлари, уларнинг ҳис-туйғулари, амалий тажрибалар таъсирида пайдо бўлган ҳуқуққа нисбатан муносабатини ифодалайди.

Ҳуқуқий маданият эса – фуқароларнинг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги муҳим билимларни эгаллаб олиши, амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳақидаги тушунчаларини талқин қила олиши ҳамда улардан тўғри фойдалана олишидир.

Бугунги кунда юртимизда барча жабҳаларда туб ўзгаришлар юз бераётган масъулиятли паллада ҳуқуқий тарбиянинг барча шакл ва усулларида самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этишини ёдимиздан чиқармаслигимиз лозим.

Шу сабабли ҳуқуқий маданиятимиз даражасига танқидий баҳо бериб, муаммоларимиз сабабини чуқур ўрганишимиз керак. Бироқ фақатгина қонунларни ўргатиш ва жавобгарлик билан қўрқитиш орқали қонун устуворлигига ва тараққиётга эриша олмаймиз. Бундан ташқари, ҳозирги глобаллашув, илмий-техник тараққиёт даврида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг инновацион усулларида, тарғиботнинг илғор ва таъсирчан воситаларидан, хорижий давлатларнинг бу борадаги ижобий тажрибаларидан етарли даражада фойдаланмаётганлигимиз юқоридаги фикрларимиз исботидир.

Ҳуқуқий таълим тарбиянинг мақсади турли хил юридик муносабатларда ўзини йўқотиб қўймаслик, давлатимиз олиб бораётган сиёсатнинг, амалга оширилаётган ислохотларнинг мазмуни, моҳиятини англаб етиш учун ҳар бир шахсда тегишли сифатларни вужудга келтириш ҳисобланади.

Ҳуқуқий тарбиянинг объекти бўлиб шахс ҳисобланади. Бунда у ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг соҳиби бўлади. Ҳуқуқий тарбия ҳозирги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда ҳуқуқий маданият, тегишли даражадаги ҳуқуқий мулосотни шакллантириш мақсадида тарбияланувчиларнинг онги, руҳиятига боғлиқ бўлади.

«Ҳуқуқий тарбия - фуқароларнинг онги ва рухиятига таъсир қилишга қаратилган, режалаштирилган, бошқариладиган уюштирилган, тизимли, мақсадга йўналтирилган, ҳозирги замон ҳуқуқшунослиги тасарруфида мавжуд бўлган турли хил ҳуқуқий тарбия шакллари, воситалари ва услубларидан фойдаланишдир.[2]

Шундай экан, ҳуқуқнинг тарбияловчи механизми унинг ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи механизмига ўхшашлиги мантиқан тўғри бўлади. Ҳуқуқий тартибга солиш механизми ва ҳуқуқий тарбия институтлари битта методологик тизимда (текисликда) жойлашган. Агар ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий тарбиянинг умумий даражаси паст бўлса, ҳуқуқий тартибга солиш жараёни шу даражада кийин бўлади.

Ҳуқуқий онгнинг мафкуравий қисми давлат иродаси билан боғлиқ бўлиб, давлат иродаси эса ҳуқуқий тартибга солишнинг асосини ташкил қилувчи юридик нормаларга ўз таъсирини кўрсатади. Тегишли мезонга асосланган ҳуқуқий тартибга солиш ижтимоий муҳитнинг барқарорлигига ўз таъсирини кўрсатгани учун, бевосита ҳуқуқий онгга таъсир қилади.

Ҳуқуқий тарбия воситалари шакллари ва тегишли шарт шароити ҳақида ран бошлашдан олдин ҳуқуқий тарбия доираси ва механизми ҳақида фикр юритишимиз лозим.

Ҳуқуқий тарбия доираси — бу инсонларда ҳуқуқий тушунчаларнинг шаклланишига бевосита ёки билвосита таъсир қилувчи объектив тарзда вужудга келувчи шарт-шароитларнинг йиғиндиси ҳисобланади.

Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш хусусида фикр юритганда, биринчи навбатда, эътиборни «ҳуқуқий онг» ва «ҳуқуқий маданият» тушунчаларига қаратиш мақсадга мувофиқдир. Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият тушунчалари ҳамда улар ўртасидаги уйғунлик тўғрисида фикр юритамиз.

Ҳуқуқий онг ҳуқуқий тизимнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Ҳуқуқий онг ижтимоий онгнинг бир шакли ҳисобланиб, нисбатан мустақилдир. Ҳуқуқий онгнинг илмий-назарий таҳлилига оид ўтказилган

кўплаб тадқиқотларга қарамасдан ҳанузгача ҳуқуқшунос олимлар унинг тушунчаси бўйича яқдил фикрга келмаганлар.

С.С.Алексеевнинг фикрича, ҳуқуқий онг бу инсонларнинг ҳуқуққа бўлган муносабатидир. Ҳуқуқий онгнинг энг муҳим жиҳати бу инсонлар томонидан ҳуқуқий қадриятларни англаш, бир вақтда ҳаракатдаги позитив ҳуқуқ, унинг онг ва адолат, ғоялар талабларига қанчалик мувофиқ келиши тўғрисидаги қарашларидир[3]. В.С.Нерсисянц эса ҳуқуқий онгни инсонларнинг ҳуқуқий ҳодисаларга нисбатан қарашлари, тасаввурлари, эътиқодлари, кайфияти ва ҳис-туйғулари йиғиндиси сифатида таърифлайди [4]. «Ҳуқуқий онг, – деб таъкид этади, Х.Т.Одилқориев, – ижтимоий онгнинг бир шакли ҳисобланиб, нисбатан мустақилдир. Ҳуқуқий онг жамият аъзоларининг ҳуқуққа, қонунга нисбатан муносабати ҳамда давлат механизми фаолияти хусусидаги тасаввурлари, қарашлари, таърифлар, ҳис-туйғу ва кайфиятларининг мужассам ифодасидир»[5].

Хулоса қилиб айтганда, ҳуқуқий онг ва маданиятни юксалтириш ислохотларнинг барча босқичларида ўз долзарблигини йўқотмайди. Ҳозирги ҳуқуқий модернизация даврида ҳам аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашувига мўътадил муҳит яратиб, унинг тўғри ва самарали шаклланишига бевосита таъсир кўрсатади.

“Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Концепцияси” фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлигини юксалтиришга хизмат қилиш орқали баркамол авлодни шакллантиришда муҳим омили сифатида ўзини оқлайди.[6]

Фойдаланилган манбалар:

1.Мирзиёев Ш.М Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожаатномаси.2022 йил

2.Рябко И.Ф. Основы правовой педагогики- Ростов на Дону, 1973. - С. 18. 283

3.Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. –М.: 2001. – С. 50-51.

4.Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: Учебник для юрид. вузов и факультетов. –М.: 2000. –С. 213-214.

5.Одилқориев Х.Т. Мустақиллик ва ҳуқуқий кадриятлар. Ҳуқуқ-Права-Лав. 2001. №3. –Б. 4-5.

6.Атамирзаев И.Х. Янгиланаётган жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш - шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашувининг муҳим омили. / “Илм-фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг инновацион ривожлантиришдаги замонавий муаммолар” мавзусида халқаро илмий-амалий конференция. Андижон. 2020. 593-600-бетлар.

*С.Т.Шукуруллаева**

Ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда ҳуқуқий тарбиянинг ўрни

Ҳуқуқий маданият - умумий маданиятнинг муҳим қисми бўлиб, куйидаги асосий таркибий қисмларни ўз ичига олади.

1. Давлат томонидан халқ ва жамоат бирлашмалари нуктаи назарларини ҳам ифодаловчи ҳуқуқий сиёсатнинг ишлаб чиқарилиши ва амалга оширилиши. Бу сиёсат даврнинг руҳини ҳуқуқда ифодалаши лозим. Масалан, мустақиллик ва бозор муносабатлари билан боғлиқ масалалар ва вазифалар ҳуқуқий сиёсатдаги бош йўналишлардандир;

2. Юксак даражада ривожланган юридик фанларнинг мавжудлиги ҳуқуқий маданиятнинг муҳим қисмидир;

3. Кенг ва фаол ҳуқуқий онг ҳуқуқий маданиятнинг бир қисми бўлиб, у давлат ва ҳуқуқий воқеликлар ҳақидаги ғоялар, далиллар, хис-туйғулар, фикрлар, кайфиятлар

тизимидир. Ҳуқуқий онгда ҳуқуқий руҳият ва ҳуқуқий мафкура жиддий ўрин тутаетди;

4. Ҳуқуқий маданият - бу инсонларнинг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги муҳим билимларни эгаллаб олиш даражасидир;

* Низомий номидаги Тошкент Давлат Университети Хорижий тил ва адабиёти факултети 3-босқич талабаси

5. Илгари эришилган ва тўпланган барча ҳуқуқий тажриба, ҳуқуқий ёдгорликлар ва уларнинг оммага тарқатилиши ҳуқуқий маданиятга киради;

6. Амалдаги меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар: Конституция, қонунлар, кодекслар, фармонлар, қарорлар ва бошқа ҳуқуқий манбалар ҳуқуқий маданиятнинг асосини ташқил этади;

7. Ҳуқуқ ижодкорлиги маданияти, ҳуқуқ меъёрларини яратиш масаласи, юридик техника даражаси, масалан, депутатлар ва аппарат хизматчиларининг ҳуқуқий билимлари, дунёқараши, ҳуқуқда ёндашуви қанчалик юқори ва холисона бўлса, ҳуқуқий маданият ҳам шунчалик юксак бўлади;

8. Ҳуқуқни амалга ошириш ишларининг ташқил этилиши қанчалик юқори бўлса, у ҳуқуқий маданиятга ҳам ўз ижодий таъсирини кўрсатади ва аксинча;

9. Ҳуқуқий маданиятнинг яна бир қисми - ҳуқуқни амалга оширувчи давлат идоралари ва мансабдор шахсларнинг ҳуқуқ меъёрлари талаблари даражасида ҳамда доирасида ўз ҳуқуқ, бурчларини бажариши, уларни англаб олишидир;

10. Мамлакатнинг давлат ва жамият ҳаётидаги қонунчилик даражаси, ҳаммининг қонун ва суд олдида тенглиги ҳуқуқий маданиятнинг ажралмас қисмидир.

Ҳуқуқий маданиятни мунтазам бойитиб бориш учун изчил ҳуқуқий тарбия ишларини олиб бориш лозим. Бу йўналишда қўйидагилар ўта муҳим аҳамият касб этади: юксак малакали суд-адлия кадрларини тайёрлаб бориш; барча ўқув юртларида, мактабларда ҳуқуқ ҳақидаги билимларни ўргатиш-ўрганиш, мазкур фанлардан имтиҳонлар жорий этиш, радио, телевидение, вақтли матбуотда ҳуқуқий билимларни кенг тарғиб ва ташвиқ қилиш; аҳолининг, мустақил равишда, ҳуқуқий билимларни ўрганиш мақсадида қонун ҳужжатларини мунтазам чоп этиб бориш; суд, прокуратура, милиция органларининг иш тажрибасини оммалаштириб бориш; адлия ва ҳуқуқшунослик фанларини ривожлантириш, ошкораликни таъминлаш;

бошқа давлатларнинг ҳуқуқий тажрибасини ўрганиш ва улардан фойдаланиш; бадиий адабиётда, санъатда ҳуқуқий билимларни тарқатиш; ҳуқуқий хулқни рағбатлантириш. Хуллас, ҳуқуқий маданият инсон маданиятининг муҳим қисми, унинг билан ўзаро боғлиқир.

Ҳуқуқий маданият тарихан аста-секин шаклланган ижтимоий воқеа бўлиб, ҳозирги даврда илғор ҳуқудий давлатларнинг ва уларнинг фуқароларининг зарурий хислати ва тараққиёт омилига айланди. Илғор мамлакатлар бу борада сезиларли ютуқларга эришдилар ва уларнинг ҳар бир фуқароси ҳар бир масалада қонунларга суяниб иш олиб боради, ўз ҳақ ва ҳуқуқлари давлат ёки айрим шахслар томонидан бўзилган тақдирда, уларнинг даражаси ва мавқидан қатъи назар, суд орқали адолатли эчимга эришади.

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳаётни демократлаштириш учун шартшароитлар яратиш ва ҳуқуқий давлат асосларини шакллантириш заруриятидан келиб чиққан ҳолда ушбу “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш” Миллий дастур қабул қилинган.

Миллий дастурнинг мақсади аҳолининг барча қатламлари ҳуқуқий саводхонликка эришишлари, юксак даражадаги ҳуқуқий онгга эга бўлишлари ҳамда ҳуқуқий билимларини кундалик ҳаётда қўллай олишлари учун ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг кенг қамровли мунтазам тизимини яратишдир.

Кўрсатилган мақсадга эришишда асосий вазифалар қуйидагилардан иборат:

- ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбия тизимини такомиллаштириш;
- барча давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг қонунга ҳамда ҳуқуққа ҳурмат билан муносабатда бўлишига эришиш;
- аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш;
- фуқароларнинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллигини таъминлаш.

Ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ва юксалтириш соҳасидаги давлат сиёсати қуйидаги принципларга асосланади:

-инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг устуворлиги;

-Конституция ва қонуннинг устунлиги;

-демократияга асосланганлик;

-ижтимоий адолат;

-илмийлик;

-узлюксизлик;

-ҳуқуқий тарбиядаги ворислик ҳамда умумийлик;

-ҳуқуқий ахборотнинг ҳамма учун очиклиги;

-ҳуқуқий тарбия ва ҳуқуқий маорифнинг бирлиги ҳамда уларга табақалаштирилган ёндашув.

Юксак ҳуқуқий маданиятни шакллантириш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат:

-фуқаро, жамият ва давлатнинг ўзаро муносабатларида аҳолининг ҳуқуқий маданияти ҳамда ижтимоий фаоллиги юксалишини таъминлаш;

-аҳолининг ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, оммавий ахборот воситаларининг ролини кучайтириш;

-аҳолини ҳуқуқий ахборот билан таъминлаш, илмиёммабоп юридик адабиётлар нашр қилиниши ва тарқатилишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;

-ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбия воситалари ва усулларини такомиллаштириш;

-юридик таълим, кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашнинг замонавий тизимини ривожлантириш;

-ҳуқуқий маданиятнинг илмий асосларини тадқиқ этишни рағбатлантириш, ижтимоий-ҳуқуқий тадқиқотларни ташқил этиш;

-миллий анъаналар ҳамда жаҳон тажрибасидан фойдаланиш асосида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини шакллантириш.

Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш бўйича давлат сиёсатини муваффақиятли амалга ошириш, бир томондан, жамиятнинг ҳар бир аъзоси ҳуқуқий билимларнинг муайян даражасини ўзлаштириб олиши учун зарур бўлган шарт-шароит яратишни, иккинчи томондан - турли ижтимоий гуруҳларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ҳуқуқий маорифни табақалаштиришни назарда тутди.

Ўзбекистон демократик ҳуқуқий давлатни қуриш ва адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлидан дадил бориб, жаҳон ҳамжамиятида мустаҳкам ўрин эгалламоқда. Барқарорлик ва тартиб, миллатлараро тотувлик ва фуқаролар аҳиллиги туфайли ёш давлатимиз ишонч ва ҳурматга сазовор бўлмоқда. Мамлакатимизда иқтисодиёт, сиёсат, давлат қурилиши, ҳуқуқий тизим ва жамиятни маънавий ўзгартириш соҳасида кенг кўламли ислоҳотлар ўтказилмоқда. Ўтказилаётган ислоҳотларнинг қонуний замини яратилди. Ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг ҳуқуқий асослари-изчиллик билан мустаҳкамланмоқда ва такомиллаштирилмоқда.

Ватанимизнинг ривожланиши ва ислоҳотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан халқнинг ҳуқуқий онги ҳамда ҳуқуқий маданияти даражасига боғлиқдир. Шахснинг сиёсий фаоллиги, унинг чинакам фуқаровий муносабати, демократик ислоҳотларга интилувчанлиги белгиланган мақсадларга тезроқ эришишнинг муҳим омилдир.

Юксак ҳуқуқий маданият-демократик жамият пойдевори ҳамда ҳуқуқий тизим этукликнинг ифодасидир. У жамиятдаги турли хил ҳаётий жараёнларга фаол таъсир кўрсатувчи, фуқароларнинг, барча ижтимоий гуруҳларнинг жипслашувига кўмаклашувчи, жамиятнинг яхлитлиги ҳамда батартиблигини таъминловчи ва мустаҳкамловчи омилдир. Қонунни ҳурмат қилиш ҳуқуқий жамиятнинг, сиёсий ва ҳуқуқий тизимлар самарали фаолият кўрсатишининг асосий талабларидан бири ҳисобланади.

Ҳуқуқий маданият-умумий маданиятнинг ажралмас таркибий қисми. Инсонлар онгида шундай ишонч қарор топиши керакки, ҳуқуқий билимларга

эга бўлган ва уларни амалиётда татбиқ эта оладиган кишигина маданиятли ва билимли деб ҳисобланиши мумкин. Жамият ва давлат тараққиётининг ҳозирги ҳолати ҳуқуқий муносабатлар барча иштирокчиларининг ҳуқуқий маданиятини, ҳуқуқий саводхонлигини ҳар томонлама оширишни талаб қилмоқда. Ҳуқуқий маданият ҳуқуқий билим, ҳуқуқий эътиқод ва изчил амалий фаолият мажмуи сифатида жамият ва давлат олдида тўрган вазифаларнинг муваффақиятли ҳал этилишини таъминлайди. Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳаётни демократлаштириш учун шарт-шароитлар яратиш ва ҳуқуқий давлат асосларини шакллантириш заруриятдан келиб чиққан ҳолда ушбу Миллий дастур қабул қилинмоқда. Ҳуқуқий маданиятнинг моҳияти, мазмуни, таркибий тўзилиши ва намоён бўлишининг фалсафий, ижтимоий, иқтисодий, психологик ва юридик муаммоларини тадқиқ этиш, уни шакллантириш ва янада юксалтириш усулларини аниқлашга илмий изланишларнинг устувор йўналиши деб қаралмоғи лозим.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак ҳуқуқий маданият муаммоларини тадқиқ этишнинг сотсиологик негизини ривожлантириш, умуман жамиятдаги ҳуқуқий маданият ва аҳолининг турли қатламлари ҳуқуқий маданияти ҳолатининг ҳақиқий манзарасини аниқлаш учун сўровлар ўтказиш ва ҳуқуқ, унинг ижтимоий қадри ҳамда тартибга солувчанлик вазифаси тўғрисида жамоатчилик фикрини аниқлашнинг бошқа усулларини қўлланиш зарур.

Ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг педагогик муаммоларини тадқиқ этишга алоҳида эътибор қаратилмоғи лозим. Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари манфаатдор ташкилотларнинг иштирокида ёшларни ҳуқуқий тарбиялашнинг илмий асосланган услубиётини ишлаб чиқишлари керак.

Ўзбекистон Республикасининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, хорижий давлатлардаги ҳуқуқий маданиятни оширишга доир илмий тадқиқотларнинг натижаларини нашр этиш ва улардан фойдаланишни

кенгайтириш, бу соҳада илмий ахборот айирбошлашни йўлга қўйиш муҳимдир.

Фойдаланилган манбалар:

1. Саидкулов Н. Ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий тарбия асослари. – Гулистон, Университет. 2020.
2. Топилдиев В.Р. Таълим – тарбия жараёнларини ташкил этишнинг қонунчилик нормалари–Т., 2016. -144 бет.
3. Олий таълим. Меъёрий - ҳуқуқий ва услубий ҳужжатлар тўплами. “Истиқлол” -Т.: 2013.

Ш.Т.Шукуруллоев
*М.Н.Носирханов**

Ички ишлар органлари ходимлари касбий фаолиятида ҳуқуқий маданиятнинг аҳамияти

Бугун Янгиланаётган Ўзбекистонда барча соҳаларда кенг ислохотлар амалга оширилмоқда. Айниқса Давлатимиз раҳбари томонидан 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ана шу ислохотларни амалга оширишда муҳим манба бўлиб ҳизмат қилмоқда[1].

Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг иккинчи йўналишида мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантириш масалаларига бағишланган.

Бу борада ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимларига ҳам кенг кўламли вазифалар белгиланган.

Давлатимиз раҳбарининг “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори эълон қилинди.[2]

Қарордан кўзланган мақсад ички ишлар органлари ходимларини «Инсон қадри учун» тамойили асосида давлатнинг юксак маънавий-ахлоқий

* Наманган давлат университети Юридик факультети 1-босқич талабалари.

фазилатларга эга, ўз бурчига содиқ, ватанпарвар ва халқпарвар вакили этиб тарбиялаш орқали аҳолининг чинакам розилигига эришиш, ички ишлар органлари ходимларида хизмат вазифаларига ҳалол, виждонан, Ватан ва халқ олдидаги бурчини чин дилдан ҳис этган ҳолда, юксак масъулият билан ёндашиш, жамиятда умумэътироф этилган одоб-ахлоқ нормаларига сўзсиз амал қилиш туйғусини шакллантириш, ички ишлар органларида содир этилиши мумкин бўлган ножўя хатти-ҳаракатлар, суиистеъмолчилик ва коррупция ҳолатларининг барвақт олдини олиш, ҳуқуқ-тартибот тизими обрўсига салбий таъсир кўрсатувчи низоли вазиятларни юзага келтирмаслик каби мақсадларга эришиш кўзда тутилган.

Шу ўринда Ички ишлар органлари ходимлари ўз касбий фаолиятини қонунийлик, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги, ватанпарварлик ва хизмат бурчига фидойилик; давлат ва жамият манфаатларига содиқлик, адолатлилик, ҳалоллик ва холислик, манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик каби принциплар асосида амалга оширишлари белгиланган.

Мазкур принципларни тўла қонли амалга оширишда Ички ишлар ходимларидан юқори даражадаги ватанпарварлик, фидойилик ва ўз ўрнида ҳуқуқий маданиятлилик талаб қилинади.

Ички ишлар органлари ходимлари ҳуқуқий маданияти ушбу ходимларнинг ўз касбий бурчларини ўташда муҳим аҳамиятга эга. Мазкур омил ҳуқуқий маданиятни тадқиқ, этишни тақозо қилади. Бу эса, ўз навбатида, ҳуқуқий маданиятнинг ижодий моҳияти ва ижтимоий кадр-қимматини чуқурроқ, тушуниш, уни бошқариш, шунингдек, маънавий ижтимоий ҳуқуқий фаолиятда қатнашадиган ходисалардан аниқроқ, ажратиб изоҳлашга имкон беради.

Уларда ҳуқуқий маданиятнинг ҳуқуқни самарали жорий этишни таъминлайдиган муҳим омил эканлиги, унинг мақсад ва воситаларини тўғри танлаш, ҳуқуқий оқибатлар тўғрисида аниқ тасаввурларни ҳосил қилишдаги

ўрни қайд этилади. Холбуки, шахс ҳуқуқий маданиятининг вазифалари тўғрисидаги муаммо анча мураккабдир.

Шахс ҳуқуқий маданияти мазмунини тадқиқ этишнинг, ҳеч бўлмаганда, икки асосий жиҳатини кўрсатиб ўтиш жоиздир.

Биринчиси - инсоннинг ижтимоий-ҳуқуқий ҳаётнинг фаол ва ижодий субъекти сифатидаги камолотида ҳуқуқий маданиятнинг ўрнини белгилашни тақозо этади.

Иккинчиси - ҳуқуқий маданиятнинг ижтимоий вазифасини аниқлашни талаб қилади.

Иккинчи жиҳат шахснинг ғоявий-руҳий ҳолати ва ҳуқуқий ҳатти-харакати акс этадиган мураккаб тизим каби намоён бўлади. Индивидуал ҳуқуқий маданият жамият ва инсон муносабатларидаги ўта мураккаб жараён. Шу боисдан у фақат шахс шаклланиши ва унинг камолотга эришувига ижтимоий муносабатларнинг таъсирини ўрганишни эмас, балки инсонга мансуб бўлган фазилатларни тадқиқ этишни ҳам тақозо этади. Мазкур фазилатларда айрим қусурларнинг мавжудлиги боис ижтимоий ҳуқуқий тажрибани ўзлаштириш жараёни тўлақонли бўлмайди. Аксинча, маданий камолот савиясини ифодаладиган шахсий фазилатлар инсоннинг ижтимоийлашуви самарадорлигини таъминлайдиган омил бўлиб хизмат қилади.

Ушбу мулоҳазаларга кўра, шахс ҳуқуқий маданиятини ҳуқуқий онгнинг ижтимоий фойдали хусусиятлари, ҳуқуқий ҳатти-харакат малакаларига боғлиқ бўлган ва ижтимоий муносабатлар ривожига баракали таъсир этадиган фаол ижодий субъект бўлмиш инсоннинг ғоявий-ҳуқуқий камолотини сабабий-амалий таъминлаш омили каби таърифлаш мумкин[3].

Ҳуқуқий маданиятнинг ички ишлар органлари ходимларининг хизмат бурчларини адо этишлари сифатига амалий таъсир этиш жараёнининг мазмунида бир-бири билан ўзаро боғлиқ икки жиҳатни ажратиш мумкин. Булар ғоявий-руҳий ва ижтимоий амалий жиҳатлардир. Энг умумий маънода

ҳуқуқий маданиятнинг ғоявий-руҳий мазмуни ҳуқуқий тушунчалар, ҳуқуқий қоида ва тамойилларни, ҳуқуқ ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш фаолияти тажрибасидек ҳуқуқий тағ заминларни мустақил равишда батафсил ва чуқур ўрганишни ифодалайди. Бу эса ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимининг қонунийлик принципига мувофиқ тарзда ўз касбий бурчларини самарали бажариши учун зарурдир.

Мазкур жараёнда ҳуқуқий билимларнинг ўрни уларнинг жонли мушоҳададан мавҳум тафаккурғача юксалиб бориши учун муайян ахборот замини бўлишдан иборатдир.

Ҳуқуқий маданият соҳиби бўлган ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий воқелик ходисаларини мавҳум фикрлай олиш қобилияти ҳуқуқни қўллаш фаолиятида ғоят муҳимдир. Аслида ҳуқуқни қўллашнинг ақлий негизини умумий моҳиятга эга бўлган хатти-ҳаракатларнинг норматив ҳужжатлардаги мавҳум тушунчалардан ҳодисанинг аниқ тафсилотларигача ва, аксинча, улардан кўрсатмалар матнигача илгарилаб борадиган диалектик тафаккур йўли ташкил этади.

Ички ишлар органлари ходимларида ҳуқуқий воқеликни илмий-назарий муҳокама қилиш қобилиятининг етишмаслиги ноҳуя тасаввурларнинг ва ғайри ҳуқуқий дунёқарашнинг шаклланишига олиб келиши мумкин. Масалан, аксарият ҳуқуқий билимларга эга бўлган Ички ишлар органлари ходимлари ҳуқуқбузарликка қарши курашнинг самараси сифатида жазони оғирлаштириш керак, деган ақидани илгари сурадилар. Бундай қарашлар, фикримизча, улардаги назарий тафаккурнинг саёзлигидан, маърифий жамиятнинг ҳуқуқий масъулият соҳасидаги сиёсатини, жазонинг мақсад ва вазифаларини, жиноятнинг олдини олиш ва тарбиявий ишнинг моҳиятини тушунмаслик оқибатидир. Бу борада икки муҳим қоидани унутмаслик лозим.

Биринчидан, ҳар қандай ғайриқонуний хатти-ҳаракат муқаррар равишда ҳуқуқий жавобгарликни келтириб чиқаради.

Иккинчидан, жазо қилмиш ишига яраша тайинланиши лозим.

Ушбу икки қоида амал қилса, жиноятчиликка қарши кураш самарали бўлади. Ҳуқуқий воқеликни англашда ҳуқуқий билимлар билан бирга яқка инсондаги ҳуқуқий маданият кўрсаткичлари - ҳуқуққа, ижтимоий фойдали ҳуқуқий хатти-ҳаракатлар, мақсадларга, сабабий омилларга нисбатан ҳурмат-эътиборнинг ўрни беназирдир. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ҳуқуқий маданияти юксак ходимларида мазкур фазилатларнинг тарбияланиши давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги манфаатлари, мақсадлари ва вазифаларидан иборат объектив омилларнинг субъектив инъикосидир. Бу эса, ўз навбатида, ҳуқуқий ходисаларни чуқурроқ ва кўламлиро билиш учун эҳтиёж ва қизиқишларни ривожлантиради, касбий фаолиятни амалга ошириш учун муҳим бўлган ҳуқуқий ахборотни танлаб олишга яқиндан ёрдам беради.

Ҳуқуқий соҳада хизмат қиладиган маданиятли ходим, энг аввало, ўзининг хизмат бурчини бажариши учун ижтимоий-ҳуқуқий ҳаётда фаол қатнашишга кўмаклашадиган билимларни эгаллашга ҳаракат қилади. Худди ана шу боис ички ишлар органлари, жумладан, ички ишлар органлари ходимлари учун ҳуқуқий ахборотнинг асосий манбаи - кодекслар, уларга ёзилган шарҳлар ва бошқа қоидавий кўрсатма адабиётлар, ҳуқуқий ойномалар, рўзномалар, телевидение, радио, хизмат нашрлари бўлади. Ходимларнинг ҳуқуқий билимларига эга бўлишларининг яна бир манбаи уларнинг касбий тайёргарлигидир, лекин мазкур тайёргарликнинг савияси ҳамиша талаб даражасида бўлавермайди.

Ички ишлар органлари фаолиятида ироданинг ўрни беқиёс бўлиб, у ходимнинг ҳуқуқий хатти-ҳаракат турларидан бирини танлаб олиши, ўз олдига қўйилган мақсадга етишишда ғайрат-шижоати кўрсатишида намоён бўлади. Ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий маданияти иродавий ибтидосининг ҳуқуқни қўллашда объектив ҳақиқатга эришишдаги мавқеини эътиборсиз қолдириб бўлмайди.

Фуқаролар уларнинг хатти-ҳаракатларига қараб ички ишлар органлари ходимларига, қолаверса, мустақил Ўзбекистон давлати фаолиятига баҳо

берадилар. Шунинг учун ички ишлар идораларининг ҳар бир ходими фуқаролар билан мулоқотда бўлганида давлатнинг нуфузини ўйлаб туғри, қонуний муносабатда бўлиши лозим. Шу боисдан ички ишлар идоралари ходимлари ўртасида ҳам тушунтириш ишларини олиб бориш, уларнинг маълумотини, билим савияларини ҳуқуқий маданиятларини ошириб бориш зарур.

Фойдаланилган манбалар:

1. “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон, 18.03.2022 й., 06/22/89/0227-сон, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон; 10.02.2023 й., 06/23/21/0085-сон)

2. “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори.

*А.К.Каримов**
*А.Қ.Қўчқоров**

Ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий маданиятнинг узвий алоқадорлиги

Бугун Янгиланаётган Ўзбекистонда миллий таълим соҳасида туб ислохотларни амалга ошириш учун замин яратилди. Замонавий талаблар инобатга олинган ҳолда, ёшларни ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш борасида дастурларини мунтазам такомиллаштириб бориш ишларини ташкил этиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

«Жамиятнинг демократия йўлидан жадал ривожланиши ва бу борада амалга оширилаётган ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан одамларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданият даражасига боғлиқдир.

* Наманган давлат университети Юриспруденция йўналиши талабалари Илмий раҳбар: И.Атамирзаев.

Юксак ҳуқуқий маданият – демократик жамият пойдевори ва ҳуқуқий тизимнинг етуклик кўрсаткичидир».[1]

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Конституциямизнинг 26 йиллигига бағишланган маърузасида таъкидлаганидек; “Биз жамиятимизда ҳуқуқий маданиятни лозим даражада шакллантирмас эканмиз, ҳуқуқбузарликка чек қўймас эканмиз, қонунни бузиш ҳолатлари давом этаверади. Қонунларга ҳурмат одамларимизнинг ҳуқуқий онги ва маданияти асосида шаклланади. Яъни, айрим кишилар жазодан кўрқиб қонунга итоат этса, бошқалар болаликда олган тарбиясига кўра қонунни ҳурмат қилади. Шу боис биринчи навбатда аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида ҳуқуқий тарбияни кенг йўлга қўйишимиз лозим”.

Мамлакатимиз раҳбари мазкур мавзунини Президентнинг Олий Мажлисига Мурожаатномасида ҳам давом эттирди. У ижтимоий ривожланиш соҳасидаги улкан инсонпарварлик ва бунёдкорлик вазифаларини белгилар экан, олдимизга қўйган улкан вазифаларни амалга оширишда биз учун кучкуват манбаи бўладиган миллий ғояни ривожлантиришимиз зарур, деб алоҳида эътироф этди. Миллий ғояни омма онгига сингдириш, маънавий тарбияни кучайтириш, албатта, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришни ҳам назарда тутди.

Бу мақсадга эришиш учун, – деди Президент, – биринчи навбатда, барча даражадаги раҳбарлар ва халқ депутатлари, барча етакчилар ўз фаолиятини танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик асосида ташкил этишларини бугун ҳаётнинг ўзи талаб этмоқда. Жамиятимизда шундай ҳуқуқий маданиятни шакллантириш керакки, унга мувофиқ Конституция ва қонунларга риоя қилиш, бошқаларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш мажбурият эмас, балки кундалик қоида ва одатга айланиши шарт.

Юқоридаги маъруза ва Мурожаатномадаги фикр ҳамда кўрсатмалар тез орада ўзининг расмий ҳуқуқий ифодасини топди. 2019 йил 9 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва

ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги фармони қабул қилинди ва айни вақтда “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Концепция”си тасдиқланди.[2]

Ушбу Концепцияда белгилаб берилган мақсад ва вазифаларга самарали эришиш учун оилада ва таълим муассасаларида ҳуқуқий тарбияни шакллантириш ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирларни белгилаш, жумладан:

- оилалардаги нотинчлик ва зўравонликнинг болалар тарбиясидаги салбий оқибатларини ҳақида маълумот етказиш ва уларнинг олдини олиш ҳамда таълим муассасаларида ўқувчиларни таъқиб қилишга қарши чора-тадбирларни амалга ошириш;

- ёшлар ўртасида ҳуқуқий нигилизм ҳолатларини бартараф қилиш, уларда ҳуқуқбузарликларнинг жамият ва давлат тараққиёти учун салбий иллат эканлигига оид дунёқараш шаклланишини тарғиб қилишга қаратилган комплекс тарғибот тадбирларини ташкил қилиш;

- маҳаллаларда ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатламларига имтиёзлар ва моддий ёрдам бериш, нафақа тайинлаш, ишсизликдан ҳимояланиш, вақтинчалик бир марталик иш билан таъминлаш, ижтимоий ёрдам олиш тартиби бўйича тизимли тарғибот тадбирларини ўтказиш;

- олий таълим муассасалари ҳамда кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш ўқув марказларида «Инсон ҳуқуқлари», «Аёллар ҳуқуқлари», «Бола ҳуқуқлари» ўқув курсларини жорий этиш;

Давлат органлари ва ташкилотлари ходимларининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирларни белгилаш, жумладан:

- давлат органлари ва ташкилотларида ходимларнинг меҳнат ҳуқуқи, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, мурожаатлар билан ишлаш бўйича билимларини оширишга қаратилган «Ҳуқуқий саводхонлик ойлиги», «Коррупцияга қарши курашиш ойлиги» ва «Конституциявий ҳуқуқ ойлиги»ни ўтказиш;

- давлат органлари ва ташкилотлари ходимлари ҳуқуқий саводхонлигига оид минимал талаблар бўйича ўқув дастурларини мустақил равишда ўзлаштириб бориш ва уларни баҳолаш орқали ҳуқуқий билимларини ошириб бориш;

- давлат хизматининг ягона электрон-ахборот тизимидан фойдаланган ҳолда ходимларнинг ҳуқуқий саводхонлиги даражасини ошириш бўйича ўқитиш ва баҳолаш ишларини мониторингини йўлга қўйиш;

- давлат органлари ва ташкилотларида фаол, жамоатчилик билан ишлаш кўникмаларига эга ҳуқуқий тарғибот гуруҳларини ташкил қилиш ва қонунчилик ҳужжатларининг тарғибот қилинишини таъминлаш;

Аҳоли барча қатламларининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирларни белгилаш, жумладан:

- аҳолининг турли муаммоларини ўрганиш, уларга бепул ҳуқуқий маслаҳат ва кўмак бериш мақсадида «Бепул ҳуқуқий маслаҳат билан ҳар бир уйга» шиори остида тарғибот тадбирларини ўтказиш;

- ногиронлиги бўлган шахслар учун ижтимоий лойиҳалар, хайрия акцияларини ўтказиш («Биз биргамиз», «Ранглар дунёси»);

- Халқ қабулхоналарига келиб тушган мурожаатларни таҳлил қилиш ва таҳлил натижасига кўра манзилли ва предметли ҳуқуқий тарғиботни амалга оширишни йўлга қўйиш;

- хорижда меҳнат қилиш истагида юрган фуқаролар учун қонуний меҳнат миграцияси, хусусий бандлик агентликлари хизматидан фойдаланиш тартиби, ноқонуний миграция оқибатлари тўғрисида кенг тушунтириш ишларини олиб бориш;

Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда ҳуқуқий тарғиботнинг инновацион усулларини жорий қилиш, шунингдек, оммавий ахборот воситаларининг ролини кучайтириш, жумладан;

- жинойтчилик ҳолатини чуқур таҳлил қилиш натижалари асосида жамиятда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, аҳоли орасида қонунга ҳурмат қилиш маданиятини шакллантириш;

- аҳолини қизиқтирадиган ҳуқуқий масалалар юзасидан ижтимоий тармоқларда тарғибот тадбирларини ўтказиш;

- аҳолини қийнайидиган ҳуқуқий мавзуларда видеороликлар тасвирга олиш ҳамда оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар орқали кенг тарқатиш;

- аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига ҳуқуқий масалалар бўйича ечимларни берувчи порталларни ҳуқуқий мавзудаги материаллар билан бойитиш ва қонунчиликдаги ўзгартиришлар билан мувофиқ ҳолда материалларни янгилаш, «Ҳуқуқий ахборот» телеграм канали қамровини кенгайтириш;

Юридик таълимни, шунингдек, юридик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ривожлантириш, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг илмий асосларини тадқиқ этиш, жумладан:

- юридик олий таълим муассасалари ўқув дастурларига «Тазйиқ ва зўравонликдан жабр кўрган хотин-қизлар билан ишлаш» мавзусини киритиш;

- юридик соҳада илмий тадқиқотларни амалга ошириб келаётган тадқиқотчилар учун онлайн хизматларни кўрсатиш имконини берувчи электрон платформа яратиш;

- аниқ ҳаётий масалалар юзасидан аҳолининг ҳуқуқий билиминини аниқлаш бўйича сўровномалар, шу жумладан электрон тарзда ўтказиш, мазкур жараёнга блогер ва оммавий ахборот воситаларини жалб қилиш вазифалари белгиланди.

Бугунги кунда аҳоли ўртасида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият иборалари кўп қўлланилмоқда. Тўғриси айтиш керак, одамлар орасида ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий саводхонлик ҳақида гап кетганда кўпчилик буни фақат қонунларни билиш ёки улардан хабардор бўлиш сифатида тушунади. Аслида ҳуқуқий маданият кенг тушунча бўлиб, давлат ва жамият ривожланишини белгилайдиган муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Ҳуқуқий маданияти юксак инсон қонунларга итоаткор бўлади, ҳамиша унга бўйсунди ва қонунларга нисбатан ҳурмат билан қарайди. Бундай инсонлар қонунларда белгиланган қоидаларга зид ҳатти-ҳаракатларни қилмасликка ҳаракат қилади, аксинча, бошқалардан ҳам шуни талаб қилади, улар қонунларнинг аҳамиятини англай олади. Ҳуқуқий маданият инсонларни ижтимоий-сиёсий фаолликка ундайди, бундай фуқаро жамиятда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга онгли муносабатда бўлиб, ислохотларга дахлдорлигини сезиб, давлат ва жамият олдидаги фуқаролик масъулиятини ҳис қилиб яшайди.

Фойдаланилган манбалар:

1.Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. Т.19. –Т.: Ўзбекистон, 2011. – 73-бет.

2.Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2019 й., 06/19/5618/2452-сон, 11.12.2019 й., 06/19/5892/4134-сон; 09.10.2020 й., 07/20/4857/1357-сон

*Х.И.Сувонқулов**
*Э.У.Эргашев**

Ички ишлар идоралари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги ва маданияти ва инсон ҳуқуқлари ҳимояси

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ҳуқуқий ислохотлар жараёнида ички ишлар идоралари ходимларининг қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботни таъминлашда, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда касбий ҳуқуқий маданиятни шакллантириш муаммолари муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига кўра инсон, унинг ҳаёти, шаъни, кадр-қиммати, ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти кафедраси кабинет бошлиғи.

*Тошкент шаҳар Бектемир тумани ИИОФМБ бошлиғи.

хисобланади. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини тан олиш ва ҳимоя қилиш давлатнинг асосий мажбуриятидир.

Мамлакатимиздаги мавжуд ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимида ички ишлар идоралари алоҳида мавқега эга бўлиб, уларга қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот ўрнатишда катта ҳажмдаги маъсулиятли вазифа юклатилган. Ички ишлар идоралари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органларга нисбатан иш ҳажми ва штат бирлиги нуқтаи назаридан ҳам жуда катта фарқ қилади. Шунингдек, ички ишлар идоралари ходимлари кундалик иш фаолиятида узлуксиз равишда, доимо халқ билан ҳамкорликда фаолият юритадилар. Мамлакатимизнинг тинчлиги, осойишталиги ва барқарор тартиботи ҳам кўп жиҳатдан ички ишлар идораларига боғлиқдир. Шундай экан, ички ишлар идоралари ходимларидан халқ билан бўлган турли хил шакллардаги муносабатларида юксак даражадаги ҳуқуқий маданият талаб қилинади.

Ҳуқуқий маданият жамият ва шахснинг ҳуқуқий ҳолати тимсолида қабул қилиниши мумкин бўлган алоҳида ижтимоий ҳодисадир. Юксак ривожланган ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қуришни ўз олдига асосий мақсад қилиб қўйган ҳар бир давлатнинг асрий орзуси бу ўз аҳолисининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтиришдир. Ҳар қандай давлатнинг ижтимоий ривожланиши фуқароларининг ҳуқуқий маданияти билан боғлиқ бўлади. Зеро, юксак даражада ривожланган ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг ажралмас белгисидир. Юксак даражадаги ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият эса ҳуқуқий тарбиянинг маҳсули.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сон Фармонида жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг асосий вазифалари сифатида *биринчидан*, давлат хизматчиларининг, шу жумладан ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини

юксалтириб бориш, уларда коррупция ва бошқа ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик муносабатини шакллантириш; *иккинчидан*, юридик таълимни такомиллаштириш, шунингдек, юридик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ривожлантириш; *учинчидан*, жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг илмий асосларини чуқур тадқиқ этиш каби белгиланганлиги бежиз эмас албатта.

Жамиятнинг ҳуқуқий маданияти ҳуқуқий онгнинг, қонунийликнинг, қонунларни такомиллаштиришнинг ва ҳуқуқий тажрибанинг муайян даражасини ақс эттирадиган ҳамда инсоният ҳуқуқ соҳасида яратган бутун бойликларни қамраб оладиган ижтимоий маданиятнинг бир тури сифатида кўрилади. Жамиятнинг ҳуқуқий маданияти шахс эркинлиги ва ҳавфсизлиги, инсон ҳуқуқларини таъминлаш, унинг ҳуқуқий ҳимоя этилишини ва ижтимоий фаоллигини кафолатлаш учун замин бўлиб ҳисобланади.

Шахснинг ҳуқуқий маданияти жамият ҳуқуқий маданиятининг узвий таркибий қисмидир. Бу фаолият ҳуқуқ соҳасида жамият тараққиётига ва унинг маданиятига мос келади, натижада шахснинг ва жамиятнинг доимий ҳуқуқий бойиши содир бўлади. Шубҳасиз, шахснинг юксак ҳуқуқий маданияти жамият тараққиётини таъминлайди.

Шахс ҳуқуқларининг рўёбга чиқарилиши ҳар қандай демократик жамиятнинг зарурий шарти сифатида инсон ва фуқароларнинг шахсий, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва кўриқлаш орқали амалга оширилади. Негаки, шахс ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш ва кўриқлаш – ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар олдида турган асосий вазифалардан биридир.

Ички ишлар органлари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларининг мустақил институти сифатида, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини амалга оширишнинг кафолатлаш тизимида муҳим аҳамият касб этади.

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш ва уларни кафолатлашда ички ишлар органлари ходимларидан юқори даражадаги

ҳуқуқий маданият талаб этилади. Ички ишлар органлари ходимлари фаолиятининг ўзига хослиги, уларнинг ҳуқуқий маданиятини алоҳида хусусиятга эгаллигини билдиради. Ушбу тизимдаги мансабдор шахсларнинг ҳуқуқий маданияти бошқа соҳа вакилларининг ҳуқуқий маданиятдан нафақат таркибий тузулиши жиҳатидан, балки мазмун ва моҳияти билан ҳам кескин фарқ қилади. Ҳуқуқий билимларни чуқур ва тўлиқ билиш ва уни амалиётда тўғри қўллай олиш ички ишлар органлари ходимлари учун хос хусусиятдир.

Чунки, ички ишлар идоралари ходимларининг хизмат фаолияти давомида қонунга итоаткор, маҳалладаги обрў-эътиборли шахслар билан бир қаторда муқаддам судланганлар, шартли жазога тортилганлар, оилавий жанжалкашлар, маъмурий назоратдагилар ва жинойтга мойил бўлган турли хил тоифадаги шахслар билан мулоқотда бўлади. Бу каби шахслар билан бўлган мулоқотларда ички ишлар идоралари ходимларидан қўполлик, калондимоғлик, беписандлик, лоқайдлик иллатларидан ҳоли бўлиши, уларга нисбатан эътиборли, хушмуомалали бўлган ҳолда муносабатда бўлиш талаб этилади.

Инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш, ҳар бир демократик давлатга хос бўлган инсонийликнинг муҳим йўналишларидан биридир.

Инсон қадри ва қимматини тан олиш, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш, инсонларнинг бир-бирларига нисбатан ўзаро ҳурматда бўлиш руҳида тарбиялаш – жамият ҳуқуқий ҳаётининг асосий мазмунини ташкил этади.

Жамиятда инсон ҳаётини ва унинг фаолиятини ҳуқуқсиз тасаввур этиш жуда қийин. Давлат ва шахс ўртасидаги ўзаро муносабатлар қонун ва бошқа норматив актлар орқали тартибга солинади, шунингдек шахснинг жамиятдаги ҳуқуқий ҳолати ҳам қонунлар орқали белгиланади.

Умумий маънода ҳуқуқий маданият ўзида ҳуқуқий борлиқни акс эттиради ҳамда ҳар қандай шахснинг ҳуқуқ соҳасидаги хатти-ҳаракатини белгилайди.

Юридик борлиқни моҳиятии шундаки, шахс нафақат ҳуқуқий тартибот мавжудлигини тушуниши эмас, балки ҳуқуқ, бурч ва мажбуриятларни англаши ва шу орқали ҳуқуқни бошқа соҳаларида юзага келадиган муносабатларни фарқлай олиши талаб этилади.

Ўз-ўзидан маълумки, шахснинг фақатгина ўз ҳуқуқ, бурч ва мажбуриятларини билиши унда жамият ҳуқуқий ҳаётига нисбатан муносабатини шакллантирмайди. Яъни, шахснинг ўз ҳуқуқ, бурч ва мажбуриятлари бир қаторда унинг ўз жавобгарлик масаласини ҳам тўлиқ англаб етиши ва шундан сўнгра ҳуқуқий борлиқнинг бошқа кўринишларига баҳо бера олиши тушунилади. Шахснинг жамиятдаги ҳуқуқий масалаларга баҳо бера олиши – ҳуқуқий маданиятнинг муҳим жиҳати ҳисобланади.

Шахснинг ҳуқуқий ҳаётга нисбатан муносабати қонунда белгиланган ҳуқуқ, эркинлик ва бурчларнинг қанчалик даражада шахснинг шахсий эҳтиёжи, манфаати, мақсади ва ижтимоий мавқеига мослигига эътибор қаратилади.

Ушбу эҳтиёжлардан келиб чиққан ҳолда шахс қонунда белгиланган қоида талабларга онгли равишда бўйсунди ёки ушбу нормаларни бажаришдан бўйин товлайди. Яъни ҳуқуқ ижодкорлари томонидан яратилаётган қоидаларнинг талаби, инсонларнинг кундалик эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда уларнинг талабларига жавоб бериши, яъни уларнинг иродасига зид бўлмаслиги лозим. Акс ҳолда, инсонлар мавжуд ҳуқуқ нормаларига бўйсунидан бош тортадилар. Ҳуқуқ ижодкорлик субъектлари томонидан яратилган ҳуқуқ нормаларини бажара олиш имкони бўлиши лозим. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини қонунларда ифодаланиши, уларни амалга оширилиши учун етарли бўлмайди, аксинча мавжуд ҳуқуқ нормалари муайян даражада инсоннинг иродаси зид бўлмаслиги ва у инсонлар томонидан бажара олиниши инобатга олиниши лозим.

Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширилишини таъминлаш асосан ички ишлар органларининг ҳуқуқий маданиятига боғлиқ. Айнан, ички ишлар органлари фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, уларнинг қонуний манфаатлари ҳамда мамлакатдаги жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашда асосий ўринни эгаллайди. Ушбу вазифани бажариш жараёнида, ички ишлар органлари фуқароларни ҳуқуқ ва эркинликларини ва мажбуриятларини амалга оширишлари учун шароит яратадилар.

Жамиятда ҳуқуқ ва мажбуриятларни рўёбга чиқарилишини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширилишида қонунийликка риоя қилинишини шартли сифатида бевосита ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг ҳуқуқий маданиятига боғлиқдир. Айнан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ходимларининг юксак ҳуқуқий маданият даражасига эгаллигигина шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва кадр-қимматига нисбатан ҳурмат ва эҳтиромни юзага келтиради. Шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларига нисбатан ҳурматда бўлиш ҳуқуқий маданиятнинг ажралмас қисмидир. Инсон кадр-қиммати – маънавий қадриятдир.

Шахснинг кадр-қиммати нафақат инсоннинг ўзи томонидан баҳоланишида, балки ўзининг ижтимоий аҳамиятини англаганлигида ҳамда жамият аъзолари томонидан унинг ҳуқуқларини тан олиш ва унга ҳурмат руҳида муносабатда бўлишларида кўринади.

Шахснинг ҳуқуқларига ҳурмат муносабатида бўлиш деганда, фақатгина уни ҳимоялаш деб тушуниш катта хато бўлиб, балки инсонга ўзининг жамиятдаги ўрнини топиш учун кенг имкониятлар яратиб беришда ҳам номоён бўлади.

Ушбу талаблардан келиб чиққан ҳолда ички ишлар идоралари ходимлари кундалик хизмат фаолиятларида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини олий қадрият сифатида тан олиб, гуманиз ва ижтимоий адолат принципларига қатъий риоя қилиши лозим. Ички ишлар идоралари

ходимларида юксак даражадаги ҳуқуқий маданиятнинг мавжудлиги, бир тарафдан инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида фаолиятининг қонунийлигини кафолати ҳисобланса, иккинчи тарафдан инсон ҳуқуқларини амалга оширилиши замин яратилган бўлади.

Жамиятда инсонлар онгида ҳуқуқ бузилиш ҳолатларига нисбатан нафрат туйғусини шакллантириш ички ишлар идоралари ходимлари фаолиятининг бош мезони ҳисобланади. Айнан ушбу мезон ички ишлар идоралари ходимлари ҳақида кенг жамоатчилик орасида ижобий ижтимоий фикрнинг шаклланишга ҳамда бир вақтнинг ўзида фуқароларнинг ҳам мамлакатда ўрнатилган қонунларга сўзсиз итоатда этилишини кафили бўлади. Ички ишлар идоралари ходимларида ҳуқуқий маданиятни шаклланишининг ўзига хос хусусияти шундаки, у ходимларда ҳуқуққа ва қонунийликка бўлган ҳурмат ҳиссини орттиради.

Ҳуқуқ – ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи восита сифатида ўз вазифасини бажарар экан, авваламбор у ҳуқуқ нормаларига риоя қилиш, улардан фойдаланиш ва уларни қўллаш шаклларида намоён бўлади.

Ички ишлар идоралари учун қонунийлик – конституциявий принцип сифатида қонунларга, даставвал, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳамда уларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга сўзсиз риоя қилишни назарда тутди.

Ички ишлар органлари ходимлари томонидан қонунийликнинг бузилишини бир қатор омиллари мавжуд бўлиб. Улардан қуйидагиларни кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир: ҳуқуқий маданият даражасининг юқори эмаслиги туфайли ходимларда мавжуд қонунчилик ҳужжатларини билмаслиги, ҳуқуққа нисбатан ҳурматсиз муносабатда бўлиши, жамоада ҳуқуқий тарбиянинг нотўғри йўлга қўйилганлиги, ички ишлар органлари устидан амалга оширилиши лозим бўлган назоратнинг сусайганлиги, ходимларнинг ҳуқуқбузарлик содир этган ҳолатларида жазоланмаслиги. Қонунийликни бузулишининг энг жиддий ва кўп такрорланадиган тури ички

ишлар органлари ходимларининг мавжуд қонунчилик ҳужжатларини тўлиқ ёки умуман билмасликларида намоён бўлади.

Ички ишлар органлар ходимларининг ҳуқуқий маданият даражасининг яхши шаклланмаслигини объектив ва субъектив сабаблари мавжуд.

Жумладан, бугунги кунда ички ишлар органлари ходимлари тегишли қонунчилик ҳужжатлари ва ИИВнинг тизимлаштирилган ҳуқуқий ҳужжатлари билан ўз вақтида ва лозим миқдорда етарли даражада таъминланмаган. Шу билан бир қаторда ички ишлар идоралари ходимлари махсус юридик адабиётлар, қонунларга берилган шарҳлар, маъмурий ва жинойт қонунчилигини қўллаш амалиётлари билан тўлиқ танишмаганлигида намоён бўлади.

Шунинг учун, ички ишлар идораларида ўтказилаётган хизмат тайёргарлиги машғулотларида ходимларни ҳуқуқий саводхонлигини ошириш мақсадида, биринчи навбатда ва доимий равишда мамлакатимиз қонунчилик тизимида юзага келган янгиликлардан бохабар қилиб бориш, улар учун етакчи мутахассисларни таклиф этган ҳолда махсус ўқув машғулотларини олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Зеро, ҳуқуқни қўллаш ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятида қонунийликка риоя қилиши, муайян ишни ҳал қилиш жараёнида асослантирилган ва адолатли қарор қабул қилиши, уларни амалга оширилиши фақат қонун доирасида ҳал қилиниши ички ишлар идораларининг қанчалик даражада ҳуқуққа мос самарали фаолият юритаётганлигидан далолат беради.

Ички ишлар идоралари ходимларининг ҳуқуқий маданияти хусусида гапирганда, ушбу муаммонинг яна бир муҳим жиҳати, яъни ходимнинг шахсий тавсифига жиддий эътибор қаратиш лозим. Ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий маданиятиги тўғри баҳо бериш учун, унинг маълумоти, юридик ва касбий малака тажрибасини инобатга олиш зарур. Касбий малака – ички ишлар органлари ходимлари ҳуқуқий маданиятининг муҳим мезонларидан бири.

ИИО ходимларининг ҳуқуқий маданияти сифатида қуйидагилар назарда тутилади:

Биринчидан, амалдаги қонунларни мукамал билиш ички ишлар идоралари ходимларининг хизмат фаолияти жараёнида ўз ҳуқуқларида тўғри фойдаланиш ва мажбуриятларини аниқ бажарилиши ҳамда қонунийликка амал қилинишининг гарови, шунингдек инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини амалга оширилишининг кафолати ҳисобланади.

Иккинчидан, ҳуқуқ талабларига ҳурмат руҳида бўлиши, ҳуқуқий кўрсатмаларнинг тўғрилиги ва зарурийлигига ишониши.

Учинчидан, ички ишлар идораси ходимининг фаолият жараёнида қонунларга риоя қилиш одатий ҳолатга айланиши, яъни ҳеч иккиланмай, доимий равишда, қонун талабларини бажариш руҳида яшаши, қонун унинг кундалик шиорига айланиши лозим.

Тўртинчидан, юқорида зикр этиб ўтилган ҳуқуқий маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлашга бел боғлаган ҳар бир ички ишлар идоралари ходими учун тааллуқли бўлиши зарур. Шундагина ички ишлар идораси ходимлари инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига ҳурмат руҳида қарайди, қонунийликка риоя қилади ва албатта ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва ҳуқуқни қўллаш фаолияти жараёнида ўз касбига лойиқ бўлади.

Демак, ички ишлар идоралари ходимларининг ҳуқуқий маданияти қанчалик юксак бўлса, қонунийлик таъминлаш, инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш, уларни қўриқлаш ва ҳимоя қилиш ҳам шунчалик самарали бўлади.

Ички ишлар идоралари ходимларининг юксак ҳуқуқий маданият инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини амалга оширишнинг тўлиқ ва барқарор равишда амалга оширилишини таъминлайди, шу билан бир қаторда демократик жамиятда қонийликни даражаси ва ҳолати ҳамда ҳуқуқий маданиятнинг ижобий кўрсаткичини намоён қилади.

Шунинг учун, ички ишлар идоралари ходимларининг ҳуқуқий маданиятини ҳар тарафлама, юксак даражада шакллантиришга жиддий эътибор қилиш талаб этилади, негаки айнан уларнинг ҳуқуқий маданият даражаси амалдаги қонунчиликка бўлган муносабатни белгилайди, жамиятда ўрнатилган ҳуқуқий тартибни таъминлайди, фуқароларнинг субъектив ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминланшга ва ҳимоя қилишга ҳамда шахс ҳуқуқий маданиятини юксалишига бевосита таъсир кўрсатади.

*Э.О.Қодиров**

Ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг илмий назарий асослари

Янги Ўзбекистоннинг истиқболи, унинг келгусидаги ривож ва тақдири жамият аъзолари, айниқса, ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, ижтимоий онгда ҳуқуқий қадриятларни қарор топтириш, қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашга боғлиқ. Жумладан, референдум йўли билан қабул қилинган янги таҳрирдаги Конституциямизда Оила, болалар ва ёшларга оид алоҳида бобнинг киритилгани ҳам масаланинг моҳияти ва кўлами нақадар кенглигини англатади.

Шунингдек, Конституциямизнинг 77-моддасида “Ота-оналар ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар ўз фарзандларини вояга еттунига қадар боқиши, уларнинг тарбияси, таълим олиши, соғлом, тўлақонли ва ҳар томонлама камол топиши хусусида ғамхўрлик қилишга мажбур...” эканлиги тўғрисидаги конституциявий норманинг мустаҳкамлангани ёшлар тарбияси учун масъул шахслар категорияси ва уларнинг мажбуриятини асосий қонунимизда аниқ мустақамлаб қўйяётгани ҳам фикримизнинг далилидир.

Конституциямизнинг 79-моддасида эса “Давлат ёшларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, экологик ҳуқуқлари ҳимоя

*Тошкент давлат юридик университети “Конституциявий ҳуқуқ” кафедраси профессори, ю.ф.д., профессор.

қилинишини таъминлайди, уларнинг жамият ва давлат ҳатида фаол иштирок этишини рағбатлантиради.

Давлат ёшларнинг интеллектуал, ижодий, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан шаклланиши ҳамда ривожланиши учун, уларнинг таълим олишига, соғлигини сақлашга, уй-жойга, ишга жойлашишга, бандлик ва дам олишга бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратади»⁴⁸ дея конституциявий даражада белгиланиши мамлакатимизда ёшларга оид давлат сиёсатининг нақадар долзарблигини кўрсатади. Шу боис ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш масаласига комплекс тарзда ёндашиш, унда давлат органлари билан бирга нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг ижтимоий шериклигини уйғун равишда амалга ошириш, ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш устувор вазифа саналади.

Агар мамлакатимиз аҳолисининг 64 фоизини ёшлар ташкил этишини инсобатга олсак, масаланинг устувор аҳамият касб этиши маълум бўлади. Яъни, юрт тараққийети учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир, ҳуқуқий маданияти юксак ёшларни тарбиялашнинг самарали тизимини яратиш стратегик вазифа саналади.

Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: «Қонунларга ҳурмат одамларимизнинг ҳуқуқий онги ва маданияти асосида шаклланади. Яъни, айрим кишилар жазодан кўрқиб қонунга итоат этса, бошқалар болаликда олган тарбиясига кўра қонунни ҳурмат қилади. Шу боис, биринчи навбатда, аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида ҳуқуқий тарбияни кенг йўлга қўйишимиз лозим»⁴⁹.

Табиийки, юқоридаги фикрлар ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга йўналтирилган фаолиятимизда ҳам дастуруламал бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, “...ёшлар ўртасида ҳуқуқий ниглизм ҳолатларини бартараф қилиш, уларда ҳуқуқбузарликларнинг жамият ва

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 2023. 16-17-бетлар.

⁴⁹ Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2018 йил 8 декабрь.

давлат тараққиёти учун салбий иллат эканлигига оид дунёқараш шаклланишини тарғиб қилишга қаратилган комплекс тарғибот тадбирларини ташкил қилиш⁵⁰га ҳам бевосита назарий асос бўлиб хизмат қилади. Зеро, ҳуқуқий тарбия ва ахлоқий, маданий савия баркамол ёшлар маънавиятининг узвий таркибий қисми саналади.

Мамлакатимизда 2022-2026 йилларга мўлжаллаб амалга оширилаётган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг мақсади инсон кадрини юксалтириш ва эркин фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этиш, мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантиришдан иборатдир. Бинобарин, олиб борилаётган ислохотлар самарадорлигини тубдан ошириш, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланишини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратиш, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, мамлакатни модернизациялаш ва ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштириш ҳам асосий мақсад ҳисобланади. Бу тараққиёт стратегиясининг 70-мақсадида Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш⁵¹ сифатида белгилангани ҳам бежиз эмас.

Ҳуқуқий маданият муайян жамоада яшовчи одамларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятининг юксаклиги даражаси, юридик нормалар ва юридик фаолият (ҳуқуқ ижодкорлиги, ҳуқуқни қўллаш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти)нинг юксалиш даражаси билан белгиланади. Унинг негизини ҳуқуқ ҳақидаги билимлар ва унинг талқинлари, шунингдек, унга мувофиқ бўлган саъй-ҳаракатлар ташкил этадики, буларнинг барчаси жамиятда фуқаролар ҳуқуқий маданияти даражаси билан бевосита боғлиқ.

Ҳуқуқий маданият бу ҳар бир жамиятда ҳуқуқнинг ижтимоий қадрият сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишида ифодаланадиган ҳуқуқий онг ва қонунийлик ҳамда юридик амалиётнинг реал аҳволи, қонунчиликнинг сифат

⁵⁰ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 16 майдаги 259-сон “2022-2023 йилларда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича чора-тадбирлар дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори.

⁵¹ 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси. «Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот маркази, - Т.: 2022 й. – 51-бет.

даражаси бўлиб, у мазкур жамиятнинг ўзига хос юридик бойлиги ҳам саналади. Айнан шу боис аҳоли, айниқса муҳим ижтимоий қатлам саналмиш ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш вазифаси давлат ва жамиятимизнинг ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлашни талаб этади. Ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш вазифасининг долзарблиги ёшларнинг ҳар бир янги авлоди олдинги аجدодлар тажрибасини ўрганиб, янги ижтимоий муносабатларни англаши, уларга мослашиш ва жамият тараққиётига ўз ҳиссасини қўшишга интилиши билан изоҳланади. Бу ҳолат эса ўз навбатида, ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг янги усул, шакл ва воситаларини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Маданият — инсоният тарихида унинг маънавий жабҳасини ташкил этувчи муҳим омилдир. Маданият тушунчаси ўзида фалсафий, тарихий, этнографик, психологик, социологик ва бошқа йўналишларни мужассам этган ва у мазкур соҳа вакилларининг эътиборини ўзига тортиб келган. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида:

«1. Маданият (араб. цивилизация) — жамиятнинг ишлаб чиқариш, ижтимоий, маънавий-маърифий ҳаётида қўлга киритган ютуқлари мажмуи.

2. Бирор ижтимоий гуруҳ, синф ёки халқнинг маълум даврда қўлга киритган шундай ютуқлари даражаси.

3. Ўқимишлилик, таълим-тарбия кўрганлик, зиёлилик, маърифат.

4. Маданиятли шахс талабларига жавоб берувчи шароит», деб таъриф берилади⁵².

Ўзбекистон миллий энциклопедиясига кўра: «Маданият жамият, инсон, ижодий куч ва қобилиятлари, тарихий тараққиётнинг муайян даражаси. Кишилар ҳаёти ва фаолиятининг турли кўринишларида, шунингдек, улар яратадиган моддий ва маънавий бойликларда ифодаланади. «Маданият» тушунчаси муайян тарихий давр (антик маданият) конкрет жамият, элат ва миллат (ўзбек маданияти), шунингдек, инсон фаолияти ёки

⁵²Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортик сўз ва сўз бирикмаси. Ж.П. — Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти, 2006. — 521-б.

турмушининг ўзига хос соҳалари (масалан, меҳнат маданияти, бадий маданият, турмуш маданияти)ни изоҳлаш учун қўлланилади. Тор маънода «маданият» атамаси кишиларнинг фақат маънавий ҳаёти соҳасига нисбатан ишлатилади. «Маданият» араб тилидаги «мадина» — шаҳар сўзидан келиб чиққан. Араблар кишилар ҳаётини икки турга: бирини бадавий ёки саҳроий турмуш; иккинчисини маданий турмуш деб атаганлар. Бадавийлик — кўчманчи ҳолда дашту саҳроларда яшовчи халқларга, маданийлик — шаҳарда ўтроқ ҳолда яшаб, ўзига хос турмуш тарзига эга бўлган халқларга нисбатан ишлатилган.

Европада «маданият» дейилганда, дастлаб инсоннинг табиатга кўрсатадиган мақсадга мувофиқ таъсири, шунингдек, инсонга таълим-тарбия бериш тушунилган (лот. «cultura» — ерни ишлаш, парваришлаш; русчадаги «культура» сўзи ҳам шундан олинган). Маданият фақат мавжуд норма ва урф-одатларга риоя қилиш истагини рағбатлантиришни ҳам ўз ичига олган.

Юқорида таъкидланганидек, «маданият» кенг маънода инсон ақл-заковати ва фаолиятининг маҳсули ҳисобланади. Ҳозирги кунгача «маданият» тушунчасига мутахассислар томонидан берилган юзлаб таърифларга асосланиб биз унинг кўйидаги умумий характерли белгиларини қайд этамиз: биринчидан, энг муҳими маданиятда жамиятдаги инсоннинг кўп қиррали меҳнат фаолияти ўз аксини топган бўлади; иккинчидан, маданият ўзида инсон фаолиятининг жамиятдаги имконияти натижаларини акс эттиради; учинчидан, маданиятнинг моҳиятан инсонпарвар, яратувчанлик ва умуминсоний қадриятларни бирлаштириш каби хусусиятлари ҳар бир инсонга, бутун жамиятга хослиги боис аҳамиятлидир.

Бизнингча, маданият инсоннинг дунёга, жамиятга ҳамда ўзига муносабатларининг кенг соҳасини: савод чиқариш ва оддий ахлоқ меъёрларига риоя этишидан бошлаб, у юксак маънавий қадриятлардан баҳраманд бўлиш даражасига қадар масофани қамраб олади. Маълумки, умумий маданийлик ва ўқимишлиликдаги камчиликлар ёшларнинг ҳуқуқий ва сиёсий онгига жиддий таъсир кўрсатади. Ёшларда жамият ҳуқуқий

тизимига бўлган қизиқишнинг сустиги уларда ҳуқуқий маданиятининг паст бўлишига олиб келади. Мазкур ҳолатни илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Умуман маданият ҳақида фикр юритганимизга сабаб унинг, яъни ҳуқуқий маданиятнинг ривожланишидаги етакчилик ролини илмий-назарий асослашдан иборат.

Ҳуқуқий давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришда муайян ҳуқуқий онг ва маданиятга эга бўлган ёшларга эҳтиёж мавжуд. Бироқ, ҳуқуқий маданият ўз-ўзидан вужудга келиб қолмайди, уни ёшларимизда эрта болалиқдан бошлаб ижтимоий институтлар ёрдамида шакллантириш зарур.

Шунинг учун ҳуқуқий тарбияни Президентимиз Шавкат Мирзиёев эътироф этганидек: “...мактабгача таълим тизимидан бошлашимиз, бу борадаги илк кўникмалар она алласи каби фарзандларимиз қалбидан умрбод жой олиши зарур”⁵³.

Ўспирин ёшларнинг аксарияти ўз конституциявий ҳуқуқларини маълум даражада билади. Бироқ, конституциявий бурчларига келганда, аҳвол анча салбий. Бу жамоатчилик фикрини ўрганиш «Ижтимоий фикр» маркази билан 2015 йил сентябрь ойида ноюрдик йўналишдаги ўрта махсус касб-ҳунар таълими тизими муассасалари ўқувчи ёшлари ўртасида ўтказилган социологик тадқиқот жараёнида аниқланди. Ўқувчи ёшларга «Сизнинг қандай конституциявий ҳуқуқларингиз мавжуд?» деган савол берилганда, респондентларнинг фақат 52,3 фоизи ижобий жавоб беришди. Жумладан, респондентларнинг 45,0 фоизи таълим олиш; 28,6 фоизи сўз эркинлиги; 26,7 фоизи касб танлаш ва меҳнат қилиш; 14,5 фоизи дам олиш; 13,3 фоизи сифатли тиббий хизматдан фойдаланиш; 10,1 сайловларда қатнашиш ҳуқуқларим бор, деб жавоб беришган. «Сизнинг қандай конституциявий бурчларингиз бор?», деган саволга сўралганларнинг 14,1 фоизи қонунларга

⁵³ Конституция ва қонун устуворлиги — ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезонидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 27 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи, 2019 йил 8 декабрь.

итоат этиш; 10,3 фоизи таълим олиш; 9,5 фоизи ота-онага кўмаклашиш; 5,9 фоизи солиқларни ўз вақтида тўлаш; 5 фоизи тарихий ёдгорликларни асраш; 2,5 фоизи болалар тарбияси, оила қуриш ва уни таъминлаш, деган жавобларни беришди. Социологик сўров давомида ўқувчи ёшлар ўзларининг конституциявий ҳуқуқларини конституциявий бурчларига нисбатан яхшироқ билиши маълум бўлди.

Ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқ ва бурчларини тенг англамаслигига ҳуқуқий таълим, ҳуқуқий тарбия ҳамда ҳуқуқий тарғиботнинг инновацион замонавий, таъсирчан услублари ҳамда илмий-назарий асосларининг яратилмаганлиги сабаб бўлган.

Ижтимоий маданиятнинг муҳим йўналиши саналмиш ҳуқуқий маданият ҳам тадқиқотчилар учун муҳим изланиш объектига айланди. Хусусан, XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб ҳуқуқий маданият илмий жамоатчилик, ҳуқуқшунослар томонидан назарий жиҳатдан эътироф этила бошланди. Ҳуқуқий маданият инсоннинг ҳуқуқ, жамият ва давлатга бўлган муносабати ҳамда жамият ва давлатнинг ҳар бир инсонга, унинг ҳуқуқ ва манфаатларига бўлган муносабати билан моҳиятан алоқадор саналади.

Ҳуқуқий маданият ҳуқуқий тизим юксалишининг ўлчови бўлиб, айти вақтда, ижтимоий, ҳуқуқий ва сиёсий институтларнинг халқчиллиги, аҳолининг саводхонлик даражаси, ҳуқуқий онги ҳамда жамиятдаги ҳуқуқий мафкура билан ўзаро боғлиқ.

Мустақиллигимизнинг дастлабки даврида ҳуқуқий маданият масаласи куйидагича таърифланди: «Ҳуқуқий маданиятнинг юқори даражада бўлиши ҳуқуқий давлатнинг ўзига хос хусусиятидир. Бозор иқтисодиётини шакллантириш шароитида ҳуқуқий маданиятни ошириш муҳим иш ҳисобланади. Шу билан бирга, ҳуқуқий маданият савияси қабул қилинган қонунлар сони билан эмас, балки ушбу қонунларнинг барча даражаларда ижро этилиши билан белгиланади. Ушбу муҳим ишда одамларда қонунларга ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга нисбатан чуқур ҳурмат ҳиссини тарбиялаш алоҳида аҳамиятга эгадир. Зеро, ҳуқуқий нормалар одамлар

онгига сингган ва улар орқали амал қилган тақдирдагина яшайди ва рўёбга чиқади»⁵⁴. Фақат қонунларга асосланган ва маърифий оқилона бошқарув орқалигина ҳуқуқ ҳамда эркинликлари юридик кафолатланган, юқори ҳуқуқий мақомга эга ҳуқуқий фаол шахсни тарбиялаш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев ҳуқуқий маданиятнинг аҳамиятини алоҳида таъкидлайди: «... қонун устуворлигини таъминлашда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, фуқароларни қонунга ҳурмат руҳида тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади»⁵⁵. Бинобарин, ҳуқуқий маданиятнинг зарурияти давлатимизнинг стратегик мақсади бўлган ҳуқуқий давлат куриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш билан бевосита боғлиқ.

Ҳуқуқий маданият бўйича шуғулланган олимлар: «Ҳуқуқий маданият халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига, руҳиятига асосланган ҳолда инсоф ва иймон, адолат ва қонунийлик, инсонга юксак ҳурмат ва эътибор, сабр-тоқат каби маърифат ва ҳақиқат туйғуларини онгимизга сингдиришга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам кишиларнинг фикрини, дунёқарашини мустақиллигимиз йўлида фидокорона меҳнат қилишга йўналтирилган ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ҳаётий заруриятдир»⁵⁶, деб қайд этишган. Мазкур фикрдан маълум бўладики, ҳуқуқий маданият фақат тор ва формал юридик тушунча эмас. Ҳуқуқий маданият жамиятимизда мавжуд миллий қадриятлар, маънавият каби устувор тушунчалар билан бевосита боғлиқлиги боис ҳам уни юксалтириш бугунги кундаги устувор вазифалардан саналади.

Ҳуқуқий маданият — шахс ва жамиятнинг ҳуқуқий фаолият соҳасида эришган ижобий даражалари ҳолатини характерловчи ҳамда субъектнинг юридик нормаларга нисбатан ҳуқуқий онги ва даражасининг юксалиши,

⁵⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1 — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 322-б.

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш — юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови / Халқ сўзи, 2016 йил 8 декабрь.

⁵⁶ Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. Дарслик. 2 томли. 1-том / Масъул муҳаррир академик Ш.З.Ўразаев. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998. – 7-б.

шунингдек, давлат ёки фуқаролик жамияти томонидан фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланишининг кафолатланганлигини аниқлаш ижтимоий ҳодисадир.

Ҳуқуқий маданият жамиятнинг ижтимоий-ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий фаоллиги ҳамда қонунчилик юридик фаолиятнинг ривожланганлик даражаси каби таркибий қисмлардан иборат. Жамият ҳуқуқий маданияти аҳолининг ҳуқуқий онги қай даражада шаклланганлигига бевосита боғлиқ.

Жамият ҳуқуқий маданияти унинг ҳуқуқий онг даражаси, ҳуқуқий институтлар фаолиятининг самарадорлиги, мамлакатда қонунчилик ҳолати ва ривожланганлик даражаси ҳамда халқаро ва миллий ҳуқуқ нормаларининг ўзаро нисбати каби белгилар билан тавсифланади. Шахснинг ҳуқуқий маданияти — бу ҳуқуқни тушуниш, идрок этиш ва уни қўллашни аниқлаш. Шахснинг ҳуқуқий маданияти ҳуқуқий онг билан узвий алоқадор бўлиб, бевосита унга таянади. Шахс ҳуқуқий маданиятининг асосий элементлари таркибига: индивиднинг ҳуқуқий онги; шахснинг ҳуқуққа итоаткорлик ва унга бўйсунуш ҳуқ-атвори; шахснинг ҳуқуқий фаоллиги қабилар қиради. Ҳуқуқий маданиятнинг таҳлили қонун чиқарувчи орган, ҳуқуқни қўлловчи субъектлар орқали, фуқаро ва жамиятнинг ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш мақсадини амалга оширишда инсоннинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий эҳтиёжлари, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда ҳуқуқий қадриятларни аниқлаш, идрок этиш ҳамда тушуниш учун зарур бўлади⁵⁷.

Ўзбек ҳуқуқшунос олимларидан профессор Х.Одилқориев: «Аслида, ҳуқуқий маданият ўз моҳият-эътибори билан инсоннинг сиёсий ва ҳуқуқий жиҳатдан ижтимоийлашуви (социализацияси) натижасидир. Бунда инсоннинг ижтимоий тажрибаси, билим ва қўникмалари тўлалигича намоён бўлади. Инсон ўз манфаат ва эҳтиёжларини қондиришга қай даражада қобил, айтилиш вақтда, жамият манфаатларини таъминлашга қанчалик самарали ҳисса қўша

⁵⁷ Большая юридическая энциклопеди. — М.: Изд-во «Эксмо», 2007. — С.455.

² Одилқориев Х. Конституция ва фуқаролик жамияти. — Т.: «Шарқ», 2002. - 225-б

олади, деган саволларга жавоб кўп жиҳатдан унинг ички маънавияти, эътиқоди ва ҳуқуқий маданиятига боғлиқ. Шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашуви унинг жамият ҳуқуқий ҳаёти ва амалиётига фаол дахлдорлик ҳолатини кўрсатади. Мазкур дахлдорлик даражаси шахс ҳуқуқий билимларини кадам-бакадам ўзлаштириб боргани сайин ўсиб боради ва унинг ҳуқуқий меъёрларига онгли, ихтиёрий риоя этиш савияси орқали намоён бўлади»⁵⁸, — деб таърифлайди. Шу ўринда ҳуқуқий маданият шахснинг сиёсий ва ҳуқуқий ижтимоийлашувининг натижаси сифатида намоён бўлади. Сабаби, фуқароларнинг ижтимоий, ҳуқуқий ва сиёсий ҳаётда иштирок этиш зарурати ва кенг қамровли ислохотлар жараёнига жалб этилганлик даражаси жамиятдаги маънавий муҳитга, сиёсий тизимнинг табиати ҳамда ўзига хос хусусиятларига ва табиийки, инсоннинг ўзига боғлиқ ҳисобланади.

Мутахассис олимлар ҳуқуқий маданият таркибига нафақат ҳуқуқий онг, балки унинг ривожланиш даражаси ҳам киришини қайд этади: «Ҳуқуқий маданият мазмунига шунчаки қонунийлик, ҳуқуқий онг эмас, балки уларнинг ривожланиш даражаси ҳам киради. Шунингдек, аҳолининг ҳуқуқий онгининг юксаклиги, яъни аҳоли ҳуқуқдан қай даражада хабардорлиги, ҳуқуқий қадриятларни қай даражада ўзлаштирганлиги, ҳуқуқий фаолиятнинг қанчалик ривожланганлиги, жамият аъзоларининг ҳуқуқлари мустаҳкамланган қонун ҳужжатларининг мукамаллиги ҳам ҳуқуқий маданият мазмунига мансуб бўлади. Уларнинг орасида давлат қонунчилиги ўта муҳим аҳамият касб этади»⁵⁹.

Айрим мутахассислар, ҳуқуқий маданиятнинг ижтимоий қадрият сифатидаги хусусиятига эътибор қаратади: «Ҳуқуқий маданият — бу ҳар бир жамиятда ҳуқуқнинг ижтимоий қадрият сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишида ифодаланадиган ҳуқуқий онг ва қонунийлик ҳамда юридик амалиётнинг реал аҳволи, қонунчиликнинг сифат даражаси бўлиб, у мазкур

⁵⁹ Семитико А.П. Правовая культура общества // Правоведение. — М., 1997. №4. - С.9.

жамиятнинг ўзига хос юридик қадрияти ҳамдир»⁶⁰.

Ҳуқуқий маданиятнинг моҳияти ва аҳамияти: «... ҳозирги амалга оширилган ўзгаришлар, жумладан, Конституциямиз ҳам муайян ҳуқуқий онга эга бўлган кишиларга мўлжалланган. Бироқ, на ҳуқуқий саводхонлик, на ҳуқуқий маданият ўз-ўзидан вужудга келиб қолмайди. Уни мактаб партасидан бошлаб шакллантириш зарур, яъни моҳиятан гап ҳуқуқий савод чиқаришни мактабларда, касб- ҳунар коллежларида, лицейларда ва бошқа ўқув юртларида ташкил этиш ҳақида бормоқда. Бинобарин, вояга етаётган авлодга тегишли ҳуқуқий эътиқодларни — ҳуқуққа, ҳуқуқий ҳодисаларга ижобий муносабатни, ҳуқуқий билимларни доимий равишда кенгайтириб ва чуқурлаштириб бориш эҳтиёжини тарбиялашда намоён бўлади»⁶¹. Демак, ҳуқуқий маданиятнинг юксалиши ва самараси шахснинг ёшлигидан унинг онгида шакллантирилиши билан боғлиқ бўлади.

Ҳуқуқий маданият — умумий маданиятнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, у шахснинг ижтимоий, ҳуқуқий ва сиёсий институтлар таъсирида, миллий менталитетни инобатга олган ҳолда ҳуқуқ нормаларини замон талаблари даражасида ўзлаштириб, ҳуқуқий ва сиёсий ижтимоийлашуви ҳамда ўз ҳуқуқ ва бурчлари тўғрисидаги индивидуал ҳуқуқий онги, ҳуқуқий билими ва ҳуқуқий хулқ-атворининг амалдаги ифодасидир. Айниқса, ҳуқуқий маданият индивиднинг шахсий фаоллигида намоён бўлади.

Ҳуқуқий маданият — бу ҳуқуқий билимлар, ҳуқуқий тизим, қонунга нисбатан ҳурмат ва ҳуқуқий хулқ-атвор йиғиндиси бўлиб, ҳуқуқ нормалари, қоидалари ҳаётда қўлланилиши ёки қўллашга интилишдир. У ижтимоий ва сиёсий маданият билан мустаҳкам алоқадор бўлади. Инсоният умумий маданиятининг мазкур учта тури ўзаро боғлиқ бўлиб, улар бир-биридан ўзаро куч олади. Ҳуқуқий маданиятнинг шаклланиш жараёнида дастлаб умумий маданиятнинг: инсоф, шаън, ростгўйлик, кадр-қиммат ва эзгулик каби

⁶⁰ Алексеев С.С. Право: азбука-теория философия: Опыт комплексного исследования. — М.: Статус, 1999. — С.269.

⁶¹ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Тошкент: «Адолат», 2007.- 579-б.

элементлари пайдо бўлади. Ушбу элементларсиз ҳуқуқий маданият яхлит юзага келмайди. Ижтимоийлашув натижасида одамлар эзгулик ва адолат, инсон шаъни ва унинг топталиши ҳамда эркинлик ва қуллик каби қонуниятнинг мавжудлигини англаб идрок этишади. «Нима яхшию нима ёмонлигини» тушуниб етишда эса уларга айнан ҳуқуқ соҳаси ёрдам беради⁶².

Ёшлар ҳуқуқий маданиятини шакллантириш муаммоларини илмий-назарий жиҳатдан ўрганган ҳуқуқшунос олимлар: «Ёшларнинг ҳуқуқий маданияти — бу ҳуқуққа доир билимларни шунчаки ўрганиб олиш эмас, балки улардан ҳуқуқий тарғиботни ва қонунийликни мустаҳкамлашга онгли суръатда йўналтирилган амалий фаолиятда фойдалана билишдир. ... Демак, реал ҳуқуқий маданиятнинг мавжудлиги ёшларнинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллиги юксалишида намоён бўлади», — деган таърифни келтирадилар⁶³. Мантиқан бу фикр тўғри. Бироқ, унда ёшларнинг ёш чегара доираси аниқ эмас. У мавҳум умумий тарзда берилган. Агар ёшларнинг ёш чегара доираси қанчалик аниқ таҳлил қилинса, тадқиқот шунчалик самарали бўлади.

«... Ёшлар ҳуқуқий маданияти — ёшларнинг ҳуқуқий билимлари, ҳуқуқий саводхонлик даражаси, уларнинг қонунларга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий меъёрларни ижро этиш, ҳаётга татбиқ эта олиш даражаси, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасиз бўлиш, қонунларга итоаткорлик, фаоллик ва ташаббускорлик даражасидир ...»⁶⁴, — деган талқинни илгари суради. Бу ерда, тадқиқотчи талаба ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини тор доирада, фақат ҳуқуққа боғлаб таҳлил этади. Ваҳоланки, ҳуқуқий маданият расмий юридик доирадан анча четга чиқади. Яъни, ёшлар ҳуқуқий маданияти ҳуқуқий маданият сингари комплекс аҳамият касб этади. Ёшлар ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда фақат ҳуқуқий ҳодисаларнинг йиғиндиси етарли эмаслигини эътиборга олиш лозим.

⁶² Юридический словарь / Сост., предисл., прилож. А.Ф.Никитина. — М.: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2004. — С. 413-415.

⁶³ Абзалов Э.М. Проблемы формирования правовой культуры молодежи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. — Ташкент, 2000. — С.18.

⁶⁴ Турдубоева Р. Талаба ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш муаммолари. Юридик фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. — Тошкент, 2000. — 52-б.

«Ёшларнинг ҳуқуқий маданияти гуруҳий маданиятнинг мустақил ва жуда муҳим қисмини ташкил этади. У ўқув юртларида ва жамоат бирлашмаларида шаклланади. Айрим ҳолатларда мазкур ҳуқуқий маданият жамиятга нисбатан маргинал хусусият касб этади, унда умумий эътироф этилган хулқ-атвор нормаларидан четлашиш ҳолатлари кузатилиши мумкин»⁶⁵, — деб ҳисобланган фикр илмий- назарий жиҳатдан тўғри ва асосли. Унда ёшлар ҳуқуқий маданияти тушунчаси ҳуқуқий маданиятнинг типологияси нуқтаи назаридан таҳлил этилгани ҳамда унинг соф юридик доирадан четга чиқишига эътибор қаратгани билан аҳамиятлидир.

Айрим тадқиқотчилар эса талаба ёшлардаги ҳуқуқий маданиятни ўқув юртларидаги ижтимоий муҳит, таълим-тарбия жараёнларининг натижаси, деб ҳисоблайди. Ҳуқуқий маданиятнинг шаклланиши маълум бир вақт ва маконда давом этадиган, зиддиятсиз кечиши мумкин бўлмаган жараён, — деган фикрни илгари суради⁶⁶. Бу фикрга қўшиламыз. Лекин, талаба ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини илмий жиҳатдан талқин этганда, мазкур тоифа ёшларининг индивидуал хусусиятлари ҳар бир талабанинг қобилиятига эътибор қаратиш, уни янада аниқроқ таснифлаш имконини беришини унутмаслик керак. Талаба ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш объектив ҳодиса бўлиши билан бирга, муҳим субъектив томонларни ҳам назардан қочирмасликни талаб қилади.

Яна бир тадқиқотчи ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш масаласининг долзарблигини эътироф этиб, таълим тизимининг барча бўғинларида ёшларни тарбиялашга жуда масъуллик билан ёндашиш зарурлиги замон талаби эканини илмий жиҳатдан асослашга уринган⁶⁷. Лекин бу талқинда ҳам талаба ёшларнинг барчасига бир хил қараш тенденциясига амал қилинган. Аслида ёшларнинг бир неча босқичдан иборат ёш гуруҳлари

⁶⁵ Маматов Х.Т. Ҳуқуқий маданият ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиш муаммолари. Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. — Тошкент, 2011. — 93-б.

⁶⁶ Насриддинова О.Т. Ҳуқуқий маданият — фуқаролик жамиятини шакллантиришда муҳим омил (ёшлар мисолида). Юридик фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. — Тошкент, 2009. — 23-б.

⁶⁷ Садикова Ё.С. Ҳуқуқий онгни шакллантиришда демократик кадрларнинг ўрни. Юридик фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. — Тошкент, 2010. — 77-б.

мавжуд. Тадқиқотчи талаба ёшларни ўзига хос хусусиятлари жиҳатидан таснифлашни эътибордан четда қолдирган. Бизнингча, ёшлар ҳуқуқий маданиятини илмий жиҳатдан таҳлил ва тадқиқ этишда мавжуд ҳар бир ёшлар гуруҳи тоифасининг жисмоний, физиологик, психологик, биологик ва социологик хусусиятларига эътибор қаратиш ижобий илмий натижа беради. Ҳуқуқий маданият субъектив ҳодиса бўлгани боис, ёшлар ҳуқуқий маданияти ҳам айрим ҳолатларда индивидуал ёндашувни талаб қилади.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, қуйидаги таърифни келтириш мумкин. **Ёшлар ҳуқуқий маданияти — бу адолат, масъулият, фаоллик, шаън, ғурур ва қадрият каби умумий маданиятнинг элементлари асосида шаклланадиган ҳамда ёшларнинг ҳуқуқий-сиёсий ижтимоийлашуви натижаси ёхуд қонунларга муносабати, ҳуқуқий саводхонлик даражаси, ҳуқуқ бузилишларига муросасизлигини англатадиган, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий билим ва ҳуқуқий хулқ-атворни мужассам этадиган воқелиқдир.**

Ҳуқуқий маданиятга оид адабиётлар бўйича олиб борилган илмий таҳлиллар бугун замоннинг ўзи ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг янги инновацион, оптимал, ахборот технологиялари ёрдамига таянадиган янгича таъсирчан тарғибот усулларининг илмий асосини яратиш масаласининг долзарб эканлигини кўрсатмоқда.

Ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришда ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш масаласи давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан саналади. Ижтимоий-сиёсий ҳаётни ривожлантиришнинг муҳим талабларидан бири ҳам айнан ёшларнинг ҳуқуқий ва сиёсий ҳаётдаги фаоллигини оширишдир. Бу эса бир нечта омилларни ўз ичига оладиган ўзига хос мураккаб жараён. Мазкур жараёнда дастлаб масаланинг илмий ечимини топиш ижобий самара беради.

Ёшлар гуруҳи ўзига хос хусусиятга эга бўлган, алоҳида эътиборталаб ижтимоий гуруҳ ҳисобланади. Ёшларнинг мазкур ижтимоий гуруҳини

мутахассислар ўспирин ёшлар деб аташади. Тарбия энциклопедиясида: «Ўспирин — инсон тараққиётининг тахминан 15 ёшдан 18 ёшгача бўлган даври; педагогикада «катта мактаб ёши» ҳам дейилади. Ўспиринлик сўнггида, одатда, йигит-қизлар жисмоний ва руҳий жиҳатдан балоғатга етадилар.

Ўзбекистон Республикасида 1992—2016 йилларда амал қилган таълим тизимига кўра, ўспирин ёшидагилар касб-хунар коллежлари ёки академик лицейларда таҳсил олишди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 25 январдаги «Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони билан 11 йиллик таълим тизими қайта тикланди. Шунга кўра, касб-хунар коллежларига 11-синфни тамомлаган ёшлар қабул қилиниши йўлга қўйилган эди⁶⁸.

Ўспиринликда туйғуларнинг ранг-баранглиги ва теранлиги кузатилади. Улар салбий ҳолатларни оғир кечирадилар, адолатсизлик, ноҳақлик сингари кўринишларга мурасасиз бўлишади ва бундан кучли таъсирланадилар. Ўспиринлик куч-қувват тўлиб тошган, интилишлар чегара билмайдиган, романтик хаёллар оғушида яшайдиган даврдир. Ўспиринлар қаҳрамонликлар кўрсатишга, кўпчиликнинг эътирофи ва эътиборини қозонишга интилиб яшашади. Ўспиринда ўз-ўзини англаш кучли бўлади. Улар ўз-ўзини англашда ўзини тарбиялаш босқичига ўтишга қобил бўлишади», — деб қайд этилган⁶⁹.

Педагог олим профессор М.Қуронов ўспиринлик даврига: «Ўғлинг 14, қизинг 12 ёшида ўспирин бўлади. Бу даврни педагоглар болаликдан катталikka ўтиш даври деб атайди. Ҳозир акселерация — ўспиринларнинг жисмоний ўсишида тезлашув рўй бермоқда. Бу ёшда уларда интизом, ўқишга қизиқишнинг сусайиши, характерида дағаллик пайдо бўлиши кузатилади. Тез

⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 25 январдаги «Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 5311-сон Фармони / Халқ сўзи, 2018 йил 26 январь.

⁶⁹ Тарбия (ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия). — Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти, 2010. — 504—506-б.

жаҳли чиқади. Ота-онанинг гапларига илгари сўзсиз кўшилган бўлса, энди танқид қилади. Бировлардаги камчиликларни бўрттириб кўрсатади»⁷⁰, — деган таъриф беради. Ушбу фикрлардан келиб чиқиб, ўспирин тушунчасига қуйидаги таърифни таклиф этамиз.

Ўспиринлик — одамнинг болалик билан ёшлик ўртасида куч-қувватга тўлиб тошган, интилишлар чегара билмайдиган, романтик хаёллар оғушида, қахрамонликлар кўрсатишга, кўпчиликнинг эътирофи ва эътиборини қозонишга, ўз тушунчаси даражасида адолатга бор кучи билан интилиб яшайдиган, тахминан 15—18 ёшли эътиборталаб даври бўлиб, у инсон ҳаётида муҳим ёш босқичидир.

Давлат тараққиёти ва халқ фаровонлиги йўлида қабул қилинаётган қонунларимизнинг амалда ишлаши бу унинг идеал эмаслигини англатади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев қайд этганидек: «Бугунги тез ўзгараётган дунё инсоният олдида, ёшлар олдида янги-янги, буюк имкониятлар очмоқда. Шу билан бирга, уларни илгари кўрилмаган турли ёвуз хатарларга дучор қилмоқда. Ғаразли кучлар содда, ғўр болаларни ўз ота-онасига, ўз юртига қарши қайраб, уларнинг ҳаётига, умрига зомин бўлмоқда.

Бундай кескин ва таҳликали шароитда биз ота-оналар, устоз-мураббийлар, жамоатчилик, маҳалла-қўй бу масалада ҳушёрлик ва огоҳликни янада оширишимиз керак. Болаларимизни бировларнинг қўлига бериб қўймасдан, уларни ўзимиз тарбиялашимиз лозим»⁷¹. Жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий йўналишларни адолат мезонлари асосида қонуний тарзда ташкил этилганини ўқувчи ёшларимиз онгига сингдириш муҳим саналади. Шу нуқтаи назардан ўспирин ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришдаги мавжуд муаммоларни илмий-назарий жиҳатдан социологик ёндашув асосида тадқиқ этишга зарурат мавжуд. Давлатимиз раҳбари томонидан 2019 йил 9-

⁷⁰ Қурононов М. Болам бахтли бўлсин, десангиз ...: ота-оналар учун. — Т.: «Маънавият», 2013. — 239-б.

⁷¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш — юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови / Халқ сўзи газетаси, 2016 йил 8 декабрь.

январдаги «Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармонида белгиланганидек: «Ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, ҳар бир шахсда қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан мурасасизлик ҳиссини уйғотиш ишига комплекс тарзда ёндашилмаган»⁷².

Ёшларнинг ҳуқуқий маданияти ўспиринлик даврида алоҳида аҳамият касб этади. Сабаби бу пайтда, унда улғайиш билан боғлиқ турли ўзгаришлар пайдо бўлади. У ўзига эътибор талаб қилади. Мустақил фаолият юритишга ҳаракат қилади. Шу пайтда у ҳар хил тоифадаги дўстлар орттиради, бу пайтгача унга айтилган нарсаларга танқидий қарай бошлайди, кичик мактаб ёшидаги даврига нисбатан мустақил ва ўз нуқтаи назарига эга бўлади, ота-онанинг панд-насихатлари, қаттиққўллиги, доимий назорати ёқмайди, унинг мустақил фикрлашга, мустақил қарор чиқаришга интилиши кучаяди.

Демак, айтиш мумкинки, биринчидан, ҳуқуқий маданият жамият ҳуқуқий ва сиёсий тизими билан боғлиқ мураккаб жараён. У ўз моҳиятига кўра умумбашарий ва миллий хусусиятларга эга. Ҳуқуқий маданият, бир томондан, ҳуқуқ ва сиёсат билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, инсон унинг тафаккури ва дунёқараши ҳамда у яшаётган ижтимоий муҳит билан боғлиқ. Иккинчидан, ҳуқуқий маданиятни аҳоли, айниқса ёшларда юксалтиришнинг инновацион, янгича усулларини жорий этишга илмий-назарий томондан таҳлил ва тадқиқ этилишига эҳтиёж бор. Ҳуқуқий маданият тушунчаси ўз мазмун-моҳиятига кўра ниҳоятда кенг ва мураккабдир. Шу боис, у ҳанузгача жамият аъзоларининг онгида осонликча сингиб кетмаган. Айнан шу ўринда ҳуқуқий маданият тушунчаси илмий-назарий жиҳатдан объектив таҳлил ва тадқиқ этилиб, ёшларнинг онгига уларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда етказиш вазифаси ҳам

⁷² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги ПФ— 5618-сон «Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармони // Халқ сўзи, 2019 йил 10 январь.

мутахассис олимларнинг зиммасига тушиши табиий. Ҳуқуқий маданият тушунчасини илмий-назарий томондан ўрганиш унинг амалий ривожлантирилишига асос бўлишини унутмаслик лозим. Сабаби ҳуқуқий маданиятни шакллантириш бугунги кунда долзарб масала. Чунки бу бевосита умумбашарий ва миллий демократик тамойилларнинг талабидир. Учинчидан, жамиятнинг ҳар бир аъзосидан унинг касбу коридан қатъи назар, юксак ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият талаб этилади. Негаки, ҳар бир инсон жамиятда яшар экан, бошқа одамлар ёки давлат билан ўзаро муносабатга киришади.

Ў.С.Очилов*

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълимни ривожлантириш муаммолари

Бундан 75 йил муқаддам 1948 йилда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси Иккинчи жаҳон уруши даврида инсон қадри ва ҳуқуқларининг қўпол равишда оёқ ости қилиниши, инсониятга нисбатан ваҳшийликлар, геноцид жиноятлари сабоқларига асосланган.

Умумжаҳон декларациясида инсоннинг қадрланиши, унинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ва давлатлар томонидан уларга устувор аҳамият берилиши, жамиятларда "эркинлик", "тенглик", "адолат" тамойилларининг қарор топиши ҳақида сўз боради.

Декларация "барча халқлар ва давлатлар интилиши лозим бўлган қоидалар" сифатида эълон қилиниб, у тавсия характериға эға эди. Декларацияда давлатлар, ташкилотлар ва шахсларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги фаолият йўналишлари белгилаб берилиб, улар инсон ҳуқуқ ва эркинликларни ҳурмат қилиниши ҳамда уларға риоя этилишини белгилашда асосий мезонға айланди.

*Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази бўлим бошлиғи, юридик фанлар доктори (DSc), доцент.

Декларация асосида давлатлар зиммасига инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро мажбуриятларни юклаган инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини қамраб олувчи кенг қамровли халқаро шартномалар тизими яратилди, кўплаб принцип ва нормалар шаклланди, уларнинг аксарияти умумжаҳон тан олинди. Умумжаҳон декларациясини, кейин эса Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро пакт ва конвенцияларни қабул қилиш орқали давлатлар илгари ўзларининг ички ваколатларига тегишли бўлган инсон ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида халқаро-ҳуқуқий мажбуриятларни ўз зиммаларига олдилар. Давлатлар, ўзларининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларига зид равишда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклайдиган қонунларни қабул қилишга ҳақли бўлмай қолдилар. Ҳозирги кунга келиб инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий халқаро шартномалар сони 18 тага етди, яъни иккита халқаро пакт, 7 та халқаро конвенция ҳамда 9 та факультатив протоколлар.

1993 йилда Венада бўлиб ўтган Инсон ҳуқуқлари бўйича Иккинчи Жаҳон конференциясида қабул қилинган Вена декларацияси ва Ҳаракат дастурида “Барча инсон ҳуқуқлари универсал, ажралмас ва ўзаро боғлиқдир. Халқаро ҳамжамият инсон ҳуқуқларига глобал миқёсда, адолатли ва тенг равишда, бир хил ёндашув ва эътибор билан муносабатда бўлиши керак. Миллий ва минтақавий хусусиятлар ва турли тарихий, маданий ва диний хусусиятларнинг аҳамиятини ҳисобга олиш керак бўлса-да, давлатлар, уларнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий тизимларидан қатъи назар, барча инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини тарғиб қилиш ва ҳимоя қилишга мажбурдирлар” деб таъкидланди.

Шу билан бирга Вена конференциясида Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар лавозимини ташкил этиш тавсия қилиниб, унинг мақсадларидан бири "Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясига риоя қилиш зарурати" билан боғлиқ эди.

Шундай қилиб, 75 йил аввал барча халқлар ва барча давлатлар интилиши лозим бўлган қоидалар сифатида қабул қилинган Умумжаҳон

декларацияси бугунги кунда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги энг муҳим манбалардан бирига айланди, унинг қоидалари кўплаб мамлакатлар томонидан инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари бўйича конституция қоидаларини ишлаб чиқишда кенг қўлланилган намуна бўлиб хизмат қилмоқда. Декларация матни 375 та тил ва лаҳжаларга таржима қилинган, у барча одамлар эга бўлган универсал ҳуқуқларнинг биринчи мажмуавий ифодасидир.

Декларация билан белгиланган ҳуқуқ ва эркинликлар мамлакатимизнинг 2023 йил 30 апрелда бўлиб ўтган референдум натижаларига асосланиб қабул қилинган янги таҳрирдаги Конституцияси 2-боби нормаларида янада кенгроқ ва батафсилроқ баён этилди. Шунингдек, халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган тамойиллари ва нормаларини ва халқаро шартномаларни Ўзбекистон ҳуқуқий тизимининг ажралмас қисми сифатида конституциявий даражада тан олинди ва уни таъминлашнинг аниқ механизмини мустаҳкамлади.

Ўзбекистон Республикаси Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий 18 та халқаро шартномаларнинг 11 тасини, жумладан 2 та халқаро пакт, 5 та халқаро конвенция, 4 та факультатив протоколларни ратификация қилган. Энг охирги ратификация қилинган инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро шартнома – бу 2021 йилда ратификация қилинган Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциядир.

Бугунга қадар Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларнинг бажарилиши бўйича 42 та даврий ҳисоботларни Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаш ва конвенциявий қўмиталарга тақдим қилган.

2023 йил 12 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 75 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида"ги фармонни имзолади. Фармон билан Декларация қабул қилинганлигининг 75 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тасдиқланди. Мазкур тадбирларда давлат ташкилотлари ва муассасалари, жамоатчилик бирлашмалари, оммавий ахборот

воситаларининг фаол иштирок этиши энг муҳим вазифа этиб белгиланди. Уларнинг энг муҳим мақсадларидан бири жамиятда инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурматга қаратилган ёндашувни аҳоли орасида тарғиб этишдан иборат.

Масалан, мазкур тадбирлардан бири 2023 йилдан бошлаб ҳар йили 1-10 декабрь кунлари мамлакатимизда “Инсон ҳуқуқлари” ўн кунлигини эълон қилиш ҳамда умумий ўрта, ўрта махсус, профессионал ва олий таълим муассасаларида Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинган кунга бағишланган умуммиллий дарслар ўтказишни назарда тутди.

Охириги йилларда мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим-тарбияга эътибор кучаймоқда. Бундан асосий мақсад жамиятда инсон ҳуқуқ ва манфаатлари устуворлигини таъминлашнинг асосий омилларидан бири бўлиб хизмат қиладиган аҳолининг инсон ҳуқуқлари маданиятини оширишдир.

Инсон ҳуқуқлари маданиятининг юксалишига фақат таълим муассасаларининг ўқув дастурига инсон ҳуқуқларига оид ўқув курсларини жорий қилиш орқалигина эришиб бўлмайди, балки инсон ҳуқуқлари соҳасидаги тарбия, яъни ўзаро муносабатларда инсон ҳуқуқларига риоя қилиш тажрибасини қўллаш кўникмаларини шакллантириш ҳамда инсон ҳуқуқлари тўғрисида ахборот етказиш ҳам муҳим бўлиб ҳисобланади. Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим ва тарбиянинг муваффақияти уч вазифага боғлиқ: булар билим бериш, муносабатга киришишга ўргатиш ва хулқ-атвори шакллантириш.

Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим ва тарбия бошқалар билан қонун доирасида мулоқотга кириша олиш, ўзгача нуқтаи назарларни тинглаш ва ҳурмат қилиш, ўз фикрини билдира олиш, низоларни зўравонликсиз ҳал қила олиш кўникмаларни ривожлантиради. Истиқболда бундай кўникмалар инсон ҳуқуқларига ҳурмат руҳида тарбияланган ва демократик ҳаётда фаол иштирок этишга тайёрланган авлодни вояга етказишга катта ҳисса қўшади.

Инсон ҳуқуқлари асосан ҳаракатлар орқали ифодаланадиган номоддий кадриятлар билан боғланганлиги сабабли инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим ва тарбия назарий ҳамда амалий машғулотларни ўз ичига оладиган тизимли ёндашувни талаб қилади. Айниқса, инсон ҳуқуқларига риоя қилиш нуқтаи назаридан ҳуқуқий хулқ-атвор ва муносабат моделини ўргатишга тўғри келади. Бунга таълим муассасалари ҳамда корхона ва ташкилотлардаги муҳитнинг инсон ҳуқуқларига риоя қилишга мувофиқ бўлишини таъминлаш орқали эришиш мумкин. Масалан, таълим муассасаларида ўзаро ҳурмат ва инсон ҳуқуқлари устуворлиги муҳитини яратиш учун таълим-тарбиянинг барча иштирокчилари хулқ-атворини тартибга соладиган, барча тарафларнинг масъулиятини белгилайдиган, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилишни талаб қиладиган хулқ-атвор кодексларини яратиш мақсадга мувофиқ.

Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълимни такомиллаштириш, авваламбор, илғор педагогика услубларининг қўлланилишини, бунинг учун эса инсон ҳуқуқлари соҳасида сифатли билим бериш ва кўникмаларни тарбиялаш бўйича юқори малакага эга илмий ва педагогик кадрларни тайёрлаш тақозо этилади. Бунда илмий ва педагогик кадрларнинг тайёргарлиги инсон ҳуқуқлари тўғрисида нафақат маълумот бериш, балки талабаларга ўзларини инсон сифатида ҳурмат қилинишларини ҳис қилишлари ҳамда ўз ҳуқуқларини қандай амалга ошириш, мажбуриятларни қандай бажариш, бошқаларнинг ҳуқуқларини қандай ҳимоя қилиш бўйича амалий кўникмаларни тарбиялаш эҳтиёжларига мос бўлиши керак.

Бугунги кунда мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари бўйича таълим-тарбияни самарали амалга оширишда қатор муаммолар мавжуд?

Охириги йилларда Ўзбекистонда БМТнинг Инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим ва тарбия тўғрисидаги декларацияси ҳамда Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги жаҳон таълим дастурининг тўртинчи босқичини амалга ошириш бўйича қатор ҳужжатлар қабул қилинди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 22 июндаги Фармони билан тасдиқланган Инсон

хуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий стратегияси асосида инсон ҳуқуқлари мутахассислиги бўйича магистрлик дастури жорий қилинди, инсон ҳуқуқлари ихтисослиги бўйича илмий кадрларни тайёрлаш йўлга қўйилди, таълим муассасалари ўқув режаларига Инсон ҳуқуқлари фани киритила бошланди.

Лекин кўрилган чора-тадбирлар самарадорлигини ўрганиш бўйича ўтказилган мониторинглар натижасида инсон ҳуқуқлари соҳасида педагогик кадрларни тайёрлаш ишларида муаммо ва камчиликлар мавжудлиги маълум бўлди. Жумладан, 2021 йил мамлакатнинг қатор ҳудудларидаги олий ўқув юртлирида, лицей ва техникумларда ўтказилган мониторинг ва сўров натижалари шуни кўрсатдики (мониторинг давомида 248 нафар профессор-ўқитувчи ва 456 нафар талабалар ўртасида сўров ўтказилган), айрим олий ўқув юртлирида молиявий манбалар белгиланмаганлиги сабабли инсон ҳуқуқлари бўйича ўқув курси ўқитилмаган, педагогик кадрлар малакасини ошириш институтларининг ўқув режасига инсон ҳуқуқлари бўйича курслар киритилмаган. Бундан ташқари, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим бўйича замонавий дарсликлар, ўқув-дидактик, мультимедиа материалларини тайёрлаш ишлари амалга оширилмаганлиги аниқланди.

Мутахассисларнинг фикрича, агар таълим муассасаларида инсон ҳуқуқлари бўйича ихтисослаштирилган курслар жорий қилинмаса ва улар асосий фанлар сифатида ўқитилмаса, ёш авлодни ижтимоий ўзгаришларни амалга оширишга, бунёдкорликка йўналтириб тарбиялаш самараси паст бўлади. Чунки инсон ҳуқуқлари нимани аниқлашини ва у қандай таъсир қилишини кенгроқ тушунмасдан туриб, том маънодаги бунёдкор инсонни тарбиялаб бўлмайди.

Инсон ҳуқуқлари бўйича тайёрланган ўқитувчи-педагогларнинг етишмаслиги, молиялаштиришнинг йўлга қўйилмаганлиги, ўқув дастурлари ва қўлланмаларнинг такомиллашмаганлиги ва етишмаслиги инсон ҳуқуқлари бўйича курсларнинг барқарорлигига тўсқинлик қилади. Бундай ҳолат инсон

ҳуқуқлари бўйича таълимни амалга ошириш масаласига тизимли ёндашиш, сифат ва баҳолаш стандартларига мувофиқлаштириш зарурлигини кўрсатди.

Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 7 февралдаги қарори билан Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги миллий таълим дастури тасдиқланди, унда инсон ҳуқуқлари маданиятини ривожлантиришга қаратилган комплекс тадбирлар назарда тутилди. Бунда инсон ҳуқуқлари ўқув курсларини жорий қилиш, инсон ҳуқуқлари соҳасига ихтисослашган ўқитувчи-педагогларни тайёрлашни йўлга қўйиш, инсон ҳуқуқлари бўйича магистратура мутахассислигини такомиллаштириш, инсон ҳуқуқлари ихтисослиги бўйича илмий кадрларни тайёрлашни такомиллаштириш, кадрларни тайёрлаш ва малакасини оширишда хорижий олий таълим ва илмий ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш масалалари қамраб олинди.

Мазкур тадбирларни амалга ошириш давомида мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим ва тарбияни амалга оширишнинг бир неча муаммоларига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

Биринчидан, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълимнинг ғарбона ахлоқ тарғиботига айланишиб кетишининг олдини олиш керак. Инсон ҳуқуқлари универсал қоидалардир, улар жаҳоннинг барча халқлари маданиятидан келиб чиққан. Унинг ғарбона талқинини тарғиб қилиш миллий қадрият ва маданиятлар таназзулига сабаб бўлмаслиги керак. Шундан келиб чиқиб, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим ва тарбия ҳам турли миллий қадриятларга мансуб маданиятга эга мамлакатлар учун турлича ахлоқий-ҳуқуқий мазмунга эга. Бунда бериладиган билим ва кўникмалар умуминсоний қадриятлар билан бир қаторда миллий-ахлоқий қадриятларга ҳам асосланиши керак. Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим бўйича ривожланган мамлакатлар тажрибасидан, технологияларидан кенг фойдаланиш лозим, лекин таълим ва тарбия мазмунига миллий-ахлоқий қадриятлар сингдирилган бўлиши керак. Шунингдек, таълим ва тарбияда Ўзбекистон халқига хос бўлган меҳр-оқибат, ҳурмат-иззат, ота-она ва

фарзандларга ғамхўрлик, ҳалоллик каби қадриятлар ўз ифодасини топса, унинг амалийлиги, хулқ-атворга таъсир этиш самараси юқори бўлади.

Иккинчидан, ўқувчи-талабаларнинг инсон ҳуқуқлари бўйича кўникмалари шаклланишига улар таҳсил олаётган таълим муассасасидаги руҳий муҳит, уни бошқаришга инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тамойил ва механизмларининг жорий қилинганлиги, ўқитувчи-педагогларга яратилган шарт-шароитлар ва уларнинг руҳий барқарорлиги салмоқли таъсир кўрсатади. Таълим муассасалари бошқарувида инсон ҳуқуқларига мувофиқ бўлган тамойиллар устуворлиги, ўқитувчи-педагоглар ҳуқуқ ва манфаатларининг тўлақонли таъминланганлиги, ўзаро ишонч ва ёрдамга асосланган юқори ижодий фаолиятнинг рағбатлантирилганлиги муҳити талаба-ўқувчиларда инсон ҳуқуқлари соҳасида билим бериш ва кўникмаларни тарбиялашда муҳим роль ўйнайди.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, инсон ҳуқуқларини ўргатишда кўпинча хориждаги, узоқдаги, мавҳум, номаълум ёки бегона одамларнинг ҳуқуқлари бузилиши ва уларни ҳимоя қилиш билан боғлиқ мисоллар инсон ҳуқуқлари устуворлигига ишончнинг шаклланишида роль ўйнамайди. Балки инсон ҳуқуқларини ўқувчи-талабаларга яқин бўлган мисоллар билан, уларнинг яшаш ва таълим шароитлари билан боғлаш инсон ҳуқуқларини ўқитишда юқори самара беради. Ўқувчи-талабалар таълим муассасаси ҳаётида инсон ҳуқуқлари тамойиллари устуворлигини кўрса, инсон ҳуқуқлари бўйича билимлар ўқувчи-талабаларнинг кундалик ҳаёти билан боғланади ва тажрибадан ўтказилади, уларда инсон ҳуқуқлари устуворлигига ишонч мустаҳкамланади, натижада улар инсон ҳуқуқлари соҳасидаги билим ва кўникмаларни самарали ўзлаштиради.

Учинчидан, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълимнинг муваффақиятли амалга оширилишида ўқитувчи-педагогларнинг тайёргарлиги ҳам катта таъсир кўрсатади. Мутахассисларнинг фикрича, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълимни жорий қилишда ўқитувчи-педагоглар тайёргарлиги билан боғлиқ қатор муаммолар мавжуд: биринчидан, кўп ҳолларда ўқитувчи-педагоглар

инсон ҳуқуқлари бўйича таълимнинг аҳамиятини, унинг ўқитувчилар зиммасига қандай масъулият юклашини англамайди; иккинчидан, инсон ҳуқуқлари ўқув курсларининг соҳа бўйича етарли билимларга эга бўлмаган ўқитувчи-педагоглар томонидан ўтказилиши, сифатли дарсликлар билан таъминланмаганлик, дарсларнинг зерикарли, реал ҳаётдан узоқ ва мавҳум бўлишига олиб келади; учинчидан, инсон ҳуқуқлари қийин ва мураккаб таълим соҳаси бўлиб, бунда ўқитувчилар бир вақтнинг ўзида ҳаётий ҳолатларни мисол келтириши, ҳис-туйғуларни ифодалаши, ахлоқий меъёрларни тушунтириши ва фикр-мулоҳазаларни таҳлил қилиши керак; тўртинчидан, одатда, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим ва тарбия мазмунида инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартлар ва давлат мажбуриятлари тўғрисида хабардор қилиш устуворлик қилади, лекин инсон ҳуқуқларига риоя қилиш бўйича амалий хулқ-атворни, маданиятни шакллантириш масаласига камроқ эътибор берилади.

Ўқитувчи-педагоглар инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартлар, инсон ҳуқуқларининг умуминсоний ва миллий-ахлоқий асослари ҳамда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий-ҳуқуқий нормаларни яхши ўзлаштирган бўлиши ҳамда уларни амалий хулқ-атвор билан боғлай олиш бўйича билим ва малакаларга эга бўлиши муҳим.

Тўртинчидан, мутахассисларнинг таъкидлашича, ўқувчи-талабаларнинг инсон ҳуқуқлари бўйича билими ва тарбиясига кўпинча интернет, ижтимоий тармоқлар ва оммавий маданият салбий таъсир қилади. Бинобарин, улар онгида изчил таъсир қилиб турадиган салбий ахборот уларнинг инсон ҳуқуқлари бўйича таълим ва тарбия олишига тўсқинлик қилади. Инсон, айниқса ёшлар зўравонлик элементлари таъсирига осонгина тушишга мойил бўлиб, руҳий заиф бўлиб қолиши мумкин. Худди шундай, айрим ёшлар зўравонлик ҳукм сурадиган оила шароитида ўсиб-улғаяди. Шунинг учун инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим ва тарбияда салбий ахборотлар таъсирининг мазкур жиҳатини ҳисобга олиш ва унга қарши курашиш муҳим.

Ички ишлар органларида кадрлар салоҳиятини оширишнинг ҳуқуқий асослари

Бугунги кунда мамлакатимизда ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш яъни уни фуқаролар, жамоат ташкилотлари ҳамда кенг жамоатчилик билан ўзаро ишонч ва ҳамжиҳатлик руҳида ишлайдиган адолатли ва халққа яқин органга айлантириш долзарб масала саналади. Бунинг учун эса дастлаб соҳа ходимларининг салоҳиятини ошириш талаб этилади. Ички ишлар органларида кадрларнинг салоҳиятини ошириш соҳада туб ислохотларни амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2023 йил 20 январдаги ПҚ 10-сонли қарори билан қабул қилинган Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизоми Кодекси шундай муҳим механизмларнинг яратилишига асос бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжат саналади. Бу Кодекснинг қабул қилингани ҳам барча даражадаги шахсий таркиб кадрларининг фаолияти фақат қонун ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга таяниб амалга оширилишининг белгилангани билан ҳам аҳамиятли саналади. Сабаби Кодекс ички ишлар органлари кадрларини учта устувор йўналиш яъни, биринчидан, инсон қадрини чуқур англайдиган, юксак маънавий-ахлоқий фазилатли, бурчига содиқ ва аҳолини рози қилоладиган, иккинчидан, Ватан ва халқ олдидаги бурчини чуқур англайдиган ва юксак масъулиятли, учинчидан, коррупцияген ҳолатларга муросасиз ҳамда ўзининг ва ички ишлар органларининг обрўсини сақлай оладиган руҳда тарбиялашни назарда тутган⁷³.

Шунингдек, ушбу Кодексда республикаимизда ички ишлар органлари кадрлари билан бевосита ишловчи Маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар

* ИИВ Академияси магистри

⁷³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январдаги “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-10-сонли қарори.

билан таъминлаш департаменти янгидан ташкил этилгани ҳам ички ишлар органлари фаолияти такомиллашиб, унинг самараси ошатганини қайд этиш лозим. Бу борада мазкур Департаментнинг олдига ички ишлар органларида хизматга қабул қилиш бўйича номзодларни тўғри, холис адолатли ва очик ҳамда содда тартибда бюрократик тўсиқларсиз танлаш ҳамда кадрларнинг дунёқараш ва билимини шакллантириш мақсадида маънавий-маърифий ишларни мунтазам йўлга қўйиш, шунингдек, тизимда хизматнинг ўзига хос хусусиятини эътиборга олган ҳолда манзилли психологик тадбирларнинг жорий этилиши ёхуд истиқболли ёш кадрларнинг захирасини шакллантиришнинг янги механизмини яратиш ёки жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашишнинг хусусиятидан келиб чиқиб шахсий таркибнинг жанговар ва жисмоний тайёргарлигини оширишнинг мунтазам тизимини яратиш каби муҳим масалаларнинг қўйилгани эътиборга молик бўлди. Шу ўринда коррупция ҳолатларининг барвақт олдини олиш учун ички ишлар органларида кадрлар билан ишлаш, хизмат олиб бориш қоидаларига қатъий амал қилиш, шахсий таркиб ва уларнинг оила аъзоларини ижтимоий ҳимоялаш тизимини тўлиқ рақамлаштиришни амалга ошириш устида ишланаётгани ҳам диққатга сазовор масала ҳисобланади.

Ички ишлар органлари кадрлари учун бугунги давр ва давлатимизнинг амалга ошираётган туб ислоҳотлари ҳамда халқимизнинг талабларидан келиб чиқиб тегишли талабларни белгиланаётганида ҳам кўринади. Кодексда белгиланган қоида ва талабларни билиш, уларга қатъий ва сўзсиз амал қилиш ҳар бир кадр учун мажбурий аҳамиятга эгаллиги бугунги кунда ички ишлар органлари тизими кадрларининг салоҳиятини оширишни замоннинг ўзи талаб қилаётганини аңглатиши шубҳасиз. Кодексда белгиланган қоида ва талабларнинг ички ишлар органлари кадрлари томонидан уларнинг меҳнат фаолиятида самарадорликка эришиш ёки унинг хизмат интизомини баҳолашда асосий мезон сифатида мустаҳкамланаётгани норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг заруратини билдиради.

Ички ишлар органлари кадрлари томонидан Кодексдаги қоида ва талабларга амал қилмаслик ёхуд уларнинг қўпол тарзда бузилиши кадрнинг тизимдаги хизматдан бўшатилишигача бўлган интизомий чора қўлланилишига асос бўлишининг мустақамланаётгани ички ишлар тизимида процессуал ҳужжатга зарурат борлигини кўрсатади.

Кодекснинг барча даражадаги ҳудудий, соҳавий ва тармоқ ички ишлар органларидаги бошлиқларнинг ўз қўл остидаги кадрлар билан биргаликда унинг мазмунини тушуниши борасида турли тарбиявий ва маънавий-маърифий тадбирлар асосида ташкил этишга ҳамда кадрларнинг оилаларида маиший муаммоларни ўрганиб боришига эътибор қаратилаётгани ички ишлар тизимида ушбу ҳуқуқий актнинг эскирган жойларини олиб ташлаб, янгиларини ўрнатаётгани ёки барча тармоқ соҳаларини тартибга солишга қаратилганини ҳам билдиради⁷⁴.

Кодекс ички ишлар органи кадрлари, шунингдек, Ички ишлар вазирлиги таълим муассасалари курсантлари ва тингловчиларининг хизмат ва хизматдан ташқари фаолиятида одоб-ахлоқ интизомига қўйиладиган талабларни белгилаб, бошлиқлар ва ходимлар ўртасидаги муносабатларни ҳамда уларга нисбатан рағбатлантириш ва интизомий жазо чораларини қўллаш масалаларини тартибга солади.

Кодекснинг яна бир муҳим жиҳати, ички ишлар органлари кадрлари томонидан шахсий ваз ёки бошқа сабабларга кўра унинг қоидалари бузилишига йўл қўйилмаслигида ҳам кўринади. Яъни Кодекснинг қоида ва талаблари дастлаб барча кадрлар ва таълим муассасалари курсант ҳамда тингловчилари томонидан ўрганилиб, ўзлаштирилиб кейин унга ҳамма бирдек амал қилиши муҳим ҳисобланади. Ва унинг процессуал аҳамияти ҳам шунда кўриниши бежиз эмас.

Янги Кодекснинг ички ишлар органлари кадрлари учун процессуал аҳамияти биринчидан, касбий маданият қоидалари қайси лавозимни

⁷⁴ Юридик энциклопедия / Юридик фанлар доктори, профессор У.Таджихановнинг умумий таҳрида. – Т.: “Шарқ”, 2001. – 189-бет.

эгаллашидан қатъий назар, кадрларнинг хизмат ва хизматдан ташқари вақтда одоб-ахлоқи ва хизматда ўзини тутишнинг мажбурий асосий талаб ва мезонларини ўзида ифодалайди.

Иккинчидан, ички ишлар органларида хизмат интизоми кадрлар ва курсант ёки тингловчилар томонидан мазкур Кодекс талабларига қатъий ва сўзсиз амал қилиш ҳамда ҳар бир кадрнинг хизмат бурчини юксак даражада англаши ёки қўйилган вазифалар учун шахсий жавобгарлигини англашини билдиради.

Учинчидан, бошлиқ юксак касбий маҳорат, қонунийлик талаблари ҳамда қасамёдга риоя этишда кадрларга намуна кўрсатиши, ташаббус, интилиш ва хизматларини рағбатлантириши, шунингдек, хизмат интизоми бузилган ҳолатларда таъсир чоралари қўлланилишини таъминлаши ҳамда ноқонунийлиги яққол кўриниб турган ва хизмат фаолиятига алоқаси бўлмаган буйруқ ва топшириқлар бермаслиги керак.

Тўртинчидан, ички ишлар органларида касбий маданият қоидалари ва хизмат интизоми талабларига амал қилиш кадрларда юксак онгу тафаккурни шакллантириш, маънавий-маърифий ишларни изчил олиб бориш, шунингдек, уларга нисбатан рағбатлантириш ва интизомий жазо чораларини қўллаш орқали таъминланади.

Бешинчидан, ҳар бир кадр бошлиқнинг унга нисбатан қонунга зид ёки ноҳақ ҳаракатлари устидан юқори турувчи раҳбар ёки хизмат жойидаги шахсий хавфсизлик бўлинмасига ёзма шикоят беришга ҳақли.

Умуман олганда, Ички ишлар органлари кадрларининг касбий маданият ва хизмат интизоми Кодекси тизимда қуйидаги самарали натижаларга олиб келади. Биринчидан, ички ишлар органлари билан халқнинг ўзаро яқинлашувига ҳамда халқнинг ушбу давлат органига нисбатан розилиги ва ишончи ортишига олиб келади. Иккинчидан, кадрлар ва тизим фаолиятининг такомиллашуви, масъулиятининг ошишига ёхуд обрўси юксалишига асос бўлади. Учинчидан, кадрларнинг Ватан ва халқ олдидаги бурчини чин дилдан ангалаб, унга масъулият ва ташаббускорлик

ҳисси билан ёндашиб, уларда юксак маънавий-ахлоқий фазилатлар, ватанпарварлик ва ўз касбига садоқат туйғусининг шакллантирилиб, содир этилиши мумкин бўлган турли ножўя хатти-ҳаракатлар, суиистеъмолчилик ва коррупция ҳолатларининг барвақт олдини олишга замин яратади. Тўртинчидан, ички ишлар органида қонун устуворлигига ҳамда ички ишлар органи кадрининг қасамиёдига содиқ бўлиш, фақат халқ ва давлат манфаатларига хизмат қилишдан иборат бўлган ўз хизмат бурчини сўзсиз бажаришга эришилади. Бешинчидан, ички ишлар органида бошлиқ унга бўйсунувчи кадрлар томонидан Кодексга амал қилиниш натижасида буйруқ ва топшириқлар бўйсунуш тартиби фақат унинг талабидан чиқмаслигига эришилади. Олтинчидан, ички ишлар органлари кадрларининг ижтимоий фаоллиги, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданияти шаклланади.

МУНДАРИЖА:

Кириш	3
О.Т.Ахмедов Ички ишлар органлари ходимларида қонунга ҳурмат руҳини қарор топтириш – жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг гаровидир.....	4
И.Исмаилов Жамоат хавфсизлиги таъминлаш тизимида ҳуқуқий таълим ва тарбияни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.....	8
И.Т.Тультеев Профессионализм и правовая культура.....	17
М.И.Суванкулов, И.Ш.Ниязов Инсон ҳуқуқларига оид саводхонликни ошириш – ички ишлар органлари ходимларининг қонунийликни таъминлашнинг гарови.....	22
Х.А.Тураббаев, А.Б.Кулахмедов Особенности дополнительного обучения основам назначения и производства криминалистической экспертизы.....	30
Э.Э.Марупов Ҳорижий мамлакатлар жиноий қонунчилигида кибержиноятлар учун жавобгарликнинг айрим жиҳатлари.....	38
Б.Т.Акрамходжаев, Ғ.А.Алимов, З.М.Мирзаахмедов Ҳуқуқий таълим жараёни ва уни таъминловчи детерминантлар тўғрисида.....	44
А.Э.Имамов Социально - общественные аспекты норм правовой культуры и правосознания.....	50
Х.Х.Бахрамов Ички ишлар органлари учун юксак малакали мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишда ҳуқуқий онг ва касбий маданиятини юксалтириш масалалари.....	58
О.С.Субанов Ички ишлар органлари ходимлари, таълим муассасалари тингловчи ва курсантларининг касбий-ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш тизимини такомиллаштиришнинг долзарб масалалари.....	64
Б.Қ.Мусурмонов, А.А.Абдибоситов Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданиятида ҳуқуқий онгнинг ўрни.....	70
Ш.Х.Ғаниев Ҳуқуқбузарликлар профилактикасида – ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг аҳамияти	77
Д.Ж.Эшқулов Ички ишлар органларида юксак маънавиятли, етук, профессионал кадрлар тайёрлашда ҳуқуқий таълимнинг аҳамияти.....	81
Ж.Қ.Хамраев Ички ишлар органлари ходимларнинг профессионал кадрлар сифатида тайёрлашда ҳуқуқий таълимнинг ўрни.....	86
М.Р.Рафиқова Бўлажак божхона хизмати органи ходимларининг ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятини такомиллаштиришда ҳуқуқий тарбиянинг ўрни.....	91
А.Ж.Қурбонов Қонунбузарликларни фош қилишда ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришнинг айрим масалалари.....	96
Р.А.Абсаламов, А.Б.Ахмедов Маҳалла фуқаро муҳофазаси тизимини ташкил этишда ҳамда машғулотларда профилактика инспекторларининг вазифа ва мажбуриятлари.....	106

Р.А.Абсаламов, А.Б.Ахмедов Шаҳар ҳудудларида фавқулодда вазиятлар шароитида ва уларнинг оқибатларини бартараф этишда профилактика инспекторларининг вазифалари.....	116
И.Б.Атамирзаев, М.Р.Абдусатторов Ҳуқуқий таълимни такомиллаштиришда ички ишлар органлари имкониятларидан фойдаланиш масалалари.....	129
А.А.Бабаев, А.Б.Есботаев Правовая подготовка в ОВД республики узбекистан и ее значение в профессиональной деятельности сотрудников.....	135
А.Б.Есботаев Некоторые аспекты правовой и профессиональной подготовки военнослужащих и сотрудников национальной гвардии Республики Узбекистан.....	141
Ж.Р.Равшанов Правосознание и правовая культура сотрудников органов внутренних дел в обеспечения законности и правопорядка.	145
Ж.О.Кенжаев Ички ишлар органлари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришда нодавлат ташкилотлар билан ҳамкорлик муаммолари ва уларнинг ечимлари.....	150
Н.Л.Меликулов Миграция жараёнларининг глобаллашуви.....	157
Ш.Р.Рахимов Ички ишлар органлари ходимларининг жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлашда ҳуқуқий маданиятини юксалтириш.....	162
Н.З.Тасимов, А.А.Абдибоситов “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонун - ходимлар томонидан ўқотар қуролларни қўллашнинг ҳуқуқий асоси сифатида.....	169
Д.Р.Ураков, А.С.Шарипов Ҳарбий соҳа вакилларининг соҳавий салоҳиятини юксалтириш борасидаги ишлар.....	173
Ж.Б.Мухаммадаминов Судга қадар босқичларда шикоят қилиш ҳуқуқига эга процесс иштирокчилари.....	177
М.Б.Қосимов, А.М.Абдумажидов Ҳуқуқий таълим-тарбиянинг – жамият тараққиётидаги ўрни.....	183
С.Т.Шукуруллаева Ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда ҳуқуқий тарбиянинг ўрни.....	189
Ш.Т.Шукуруллоев, М.Н.Носирханов Ички ишлар органлари ходимлари касбий фаолиятида ҳуқуқий маданиятнинг аҳамияти.....	195
А.К.Каримов, А.Қ.Кўчқоров Ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий маданиятнинг узвий алоқадорлиги.....	200
Х.И.Сувонқулов, Э.У.Эргашев Ички ишлар идоралари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги ва маданияти ва инсон ҳуқуқлари ҳимояси.....	205
Э.О.Қодиров Ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг илмий-назарий асослари.....	214
Ў.С.Очилов Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълимни ривожлантириш муаммолари	231
Ш.Ярлақобов Ички ишлар органларида кадрлар салоҳиятини оширишнинг ҳуқуқий асослари.....	240

**«ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ХОДИМЛАРИНИНГ КАСБИЙ
ХУҚУҚИЙ ОНГИ ВА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШДА
ХУҚУҚИЙ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ»**

Республика илмий-амалий конференция тўплами

Босишга рухсат этилди 23.06.2023 й. Нашриёт-ҳисоб табағи 14.4
Адади 40 нусха. Буюртма № ____ . Нархи шартнома асосида

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти,
100213, Тошкент ш., Хусайн Байқаро кўчаси, 27а-уй